„Creativitatea lui Hasdeu a fost stăvilită şi diminuată de însăşi bogăţia posibilităţilor lui. Pentru că voia să aducă la lumină toate valorile româneşti, era silit să dezlege singur toate problemele de istorie .... Istoriografia şi filologia românească modernă s-au clădit în bună parte pe temeliile puse de Hasdeu. A fost un premergător şi un pionier în toate disciplinele istorice şi lingvistice."

Mircea Eliade

ISBN 978-973-21-0905-2

edituraminerva.ro

Biblioteca Pentru Toți

serie nouă
100
(1630)

ioan vodă cel cumplit

BOGDAN PETRICEICU HASDEU

BPT

BOGDAN PETRICEICU HASDEU

ioan vodă

cel cumplit

BPT

CLUBUL CĂRȚII DIGITALE
BIBLIOTECA ALEPH

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
HASDEU, BOGDAN PETRICEICU
Ioan-Vodă cel cumplit / B. P. Hasdeu - Bucureşti : Minerva, 2008
ISBN 978-973-21-0905-2

821.135.1-94
94(498.3)"15"Ioan Vodă cel Cumplit
929 Ioan Vodă cel Cumplit

Noua serie a colecţiei „Biblioteca pentru toţi"
apare datorită cooperării dintre
Ministerul Culturii şi Cultelor,
Uniunea Scriitorilor din România,
MEGApress holdings S.A.

MINERVA S.A.
Redacţia şi sediul social:
Bd. Metalurgiei nr. 32-44, cod 041833, sector 4, Bucureşti
O.P. 82 – C.P. 38
Tel.: (021) 461.08.08, 461.08.10; Fax: (021) 461.08.09
www.edituraminerva.ro

Tipărit la *MEGApress holdings S.A.*

B. P. HASDEU

opere

Ioan Vodă cel Cumplit

Proză istoriografică

BIBLIOTECA PENTRU TOŢI • 2008
EDITURA MINERVA • BUCUREŞTI

Coperta colecţiei: Cristina Dumitrescu
Ilustraţia copertei: Monedă de aramă din sec. XVI, revers: Efigia Domnitorului Ioan Vodă cel Cumplit, cu inscripţia „Tatăl Moldovei", moneda fiind socotită prima monedă românească cu legendă în limba română

Redactor: Corina Tăbăraş
Tehnoredactare computerizată: Irina Geambaşu

IOAN VODĂ CEL CUMPLIT

AVENTURILE. DOMNIA. RĂZBOAIELE. MOARTEA LUI. ROLUL SĂU ÎN ISTORIA UNIVERSALĂ ŞI ÎN VIAŢA POPORULUI ROMÂN

(1572-1574)

Ainsi d'un peuple entier je feuilletais l'histoire!
Livre fatal de deuil, de grandeur, de victoire...

Astfel răsfoiam istoria unui popor întreg: carte fatală de doliu, de mărire, de victorie!

VICTOR HUGO, Oda Ubi defuit orbis

PREFAŢĂ LA A 2-A EDIŢIUNE

Sunt acum aproape 30 de ani, la 1864, în casele lui Mircousch din Piaţa Teatrului, am scris pe Ioan Vodă cel Cumplit.

Eram tânăr şi scriam aşa cum nu mai sunt în stare de a scrie astăzi; dar tocmai de aceea, reproducând lucrarea mea de atunci, o las cum a fost, fără a cuteza să-i îmbătrânesc tinereţea, căci orice adaos ar fi un benghi, orice scurtate – o zbârcitură.

Fără a adăoga, fără a scurta, fără a schimba textul, mi-am permis, totuşi, a şterge pe tăcute câteva mici scăpări din vedere, cari nu ating întru nemic nici caracterul organic peste tot, nici diapazonul de expresiune în parte. Orice operă literară este până la un punct o icoană a autorului; dar într-un portret, fie originalul bătrân, fie tânăr, nu e nevoie de a păstra o jubruliţă *trecătoare.*

27 septembre 1893

HASDEU

PREFAŢA PRIMEI EDIŢIUNI

Istoricul este un uvrier şi un artist totdodată.

Ca uvrier, el adună; ca artist, el dă brutei materii acea sublimă expresiune, care face că statuiele lui Canova sau curţile Alhambrei nu sunt din piatră, că Madonna *lui Rafael nu este o pânză sau o scândură îmbuibată de neşte sucuri vegetale.*

Sculptorul, pictorul, arhitectul sunt numai artişti: ei lasă vulgului sarcina proviziunii.

Istoricul, din contra, el singur strânge, singur scoate piatră, ţese pânză, taie scândură, fierbe culori; şi apoi tot el singur sculpă, edifică, pinge!

De aceea sunt destui sculptori, destui arhitecţi, destui pictori; de aceea sunt prea puţini istorici.

Unii grămădesc, fără a avea geniul de a crea; cei mai mulţi creă, fără să fi avut răbdarea de a grămădi.

Unii fac temelie fără edificiu, alţii fac edificiu fără temelie.

La români, am văzut pe neobositul Şincai colindând cu desagi pe spate, pentru a culege un haos de petice, bune şi rele, preţioase şi netrebnice.

Am văzut pe atâţia „Bolintineni" clădind mereu pompoase palaturi în aer.

Bălcescu, numai neuitatul Bălcescu, fu un adevărat istoric, un adevărat uvrier şi artist al nostru; dar vai! moartea îl seceră tocmai atunci când crisalida devenea flutur.

Pe când toţi imberbii din juru-ne se laudă a fi ascultat *pe ilustraţiunile profesionale de la Berlin şi de la Paris, fie-ne permis nouă a avea o mândrie mult mai modestă: noi am* auzit *pe Bălcescu.*

Mai întâi de toate, în curs de mai mulţi ani, îngropându-mă în bibliotece şi arhive străine şi naţionale, strânsei în sudoarea feţei grămezi de material, în legătură directă şi indirectă cu obiectul acestei cărticele.

Apoi supusei indigesta proviziune la trei scalpeluri de artă: critică, perspectivă şi colorit.

Scopul criticei este de a dezmormânta adevărul.

Astfel, mă decisei o dată pentru totdeauna a nu mă baza decât numai pe izvoare, adecă pe mărturii contimpurane, adesea oculare, limpezite prin confruntaţiuni şi prin analize.

Nu vă voi oferi nicio aserţiune pe care să n-o justifice o notă în josul paginei; iar dacă citaţiunea ar fi prea lungă pentru a putea încăpea acolo, căutaţi-o mai la vale: în Dezvoltări analitice *sau în textul* Pieselor documentale.

Perspectiva se cuprinde întru a despune toate părţile întregului aşa încât să nu vă întâmpine lacune esenţiale alăturea cu detalii superflue; nemic să nu fie de prisos, nemic să nu fie descusut; cele importante să reiasă în reliev pe primul plan, cele secundare să se umbrească pe planul al doilea, cele accesoare abia să mijească mai încolo.

Tabloul cată să aibă un fond *sau* cer*: la începutul operei schiţarăm în câteva cuvinte generale starea Europei de atunci.*

Apoi apare figura cea curat românească a eroului; şovăieşte din depărtare, creşte şi se caracterizează din ce în ce mai bine apropiindu-se de ţintă, aci ia proporţiuni gigantice şi... pierde cumpătul!

Dar priviţi-o chiar în pulberea căderii: ea tot încă este mult mai mare decât tremurânzii pigmei, cari calcă sub picioare cadavrul!

În fine, când eroul nu mai este, spectatorul urmăreşte cu fiori cum se prevale una după alta majestoasele creaţiuni ale stinsului geniu, pân'ce un funest întuneric înfăşură tot orizontul.

Mai rămâne o speranţă: învierea morţilor!

Atari fură principiile criticei şi ale perspectivei noastre: judecaţi înşivă dacă am fost în stare sau, mai bine, dacă avui noroc de a le ţinea credinţă.

Încât priveşte coloritul, ştiu atâta că inima simţea în adâncul său ceea ce scria condeiul; iar când inima simte, condeiul devine scurt, laconic, iute ca bătăile pulsului...

28 februar 1865

INTRODUCŢIUNE
EUROPA ÎN A ŞAPTEA ZECIME A SECOLULUI XVI

Propter illa quae aliquid significant, etiam ea quae nihil significant attexuntur: solo enim vomere terra proscinditur, sed ut hoc fieri possit, etiam caetera aratri membra sunt necessaria.

În favoarea punctului principal se mai anină câte ceva accesoriu, precum toate părţile plugului sunt neapărate, deşi numai fierul cel lung serveşte a brăzdui pământul.

ST. AUGUSTIN, *De Civ. Dei*, XVI, 2

§1. Guizot, în studiul său asupra lui Shakespeare, începe povestirea prin o lungă digresiune despre Adam şi Eva.

Suntem mai discreţi: scriind istoria lui Ioan Vodă, ne mărginim a arunca mai întâi o repede cătătură numai asupra Europei şi numai în momentul precis.

După ce astfel ne vom fi familiarizat cu organismul maşinei întregi, ne va fi lesne apoi a înţelege acea mică parte din ea, care ne preocupă în specie.

§2. Spania ajunsese pentru o clipă a fi statul cel mai puternic de pe continentul european.

Sub sceptrul monarcului de la Madrid se grupaseră toate provinciile maureşti, castiliane şi aragoneze, Portugalia, Sicilia, Sardinia, Neapole, Neerlandele şi America.

Niciun principe nu poseda un teritoriu atât de întins; niciun principe nu primea un venit atât de colosal; niciun principe nu avea neşte generali atât de abili.

Şi cine oare era acel fericit păstor al popoarelor? Fiul marelui Carol V, micul Filip II. Prin două păcate mortale el sfărmă pentru totdeauna piedestalul măririi spaniole: prin fanatism religios şi prin ura democraţiei.

Neerlandele erau protestante şi autonome; Filip II aşează în ele o inchiziţiune contra duşmanilor catolicismului şi o spânzurătoare contra duşmanilor absolutismului; neerlandeşii rădicară steagul revoltei, şi Filip pierdu pe cei mai industrioşi şi cei mai culţi dintre supuţii săi.

Anglia era reformată şi constituţională; Filip II porni s-o strivească prin forţa brută, şi pierdu în luptă toată marina Spaniei.

În Franţa creştea partidul ughenoţilor; Filip II cheltuise milioane pentru a aduce exterminaţiunea lor şi, drept rezultat, văzu încoronându-se acolo un principe ughenot: Enric IV.

În fine, el muri despreţuit de toţi, poate chiar de sine însuşi, lăsând finanţele secate, armata demoralizată, teritoriul dezmembrat, naţiunea ofticată...

§3. Împărat al Germaniei era Maximilian II, una din acele figuri flegmatice, atât de ereditare pe tronul austriac, încât le-ar putea crede că sunt una şi aceeaşi persoană nemuritoare, ca Dalai-lama din Tibet.

Tributar al Porţii Otomane, bătut de o mână de poloni, înfruntat de un prinţuşor din Transilvania,

el nu ştiu să merite nici măcar deviza cea de furcă a dinastiei habsburgice: „Alţii combat; tu te căsătoreşti, fericito Austrie! alţii dobândesc regate prin sabie, tu prin zestre!"...

§4. În Franţa domnea regele Carol IX.

Greşesc: el nu domnea.

Domnea mumă-sa Caterina Medici; domnea ducele de Guisel, domnea principele de Condé; domnea papa; domnea Calvin; domnea toată lumea... afară de regele Carol IX.

Un singur eveniment, de genul aceluia prin care se ilustrase oarecând Ierostrat, face să trăiască în istorie numele acestui somnoros Neron.

Cine oare nu se înfioară, numai când i se pare că aude cuvântul „La Saint-Barthélemy"?

În zece rânduri Carol IX se aruncase în braţele partitului papistaş al Guisilor, şi iar în zece rânduri întinsese o mână de înfrăţire partitului calvin al lui Condé; în zece rânduri se silise a scutura tirania maternă a Caterinei Medici, şi iar în zece rânduri sărută lanţurile ce-l sugrumau; până ce, într-o zi, vreau să zic într-o noapte, desperat de conştiinţa nulităţii sale, el se hotărî a dovedi lumii ce poate un rege: 30.000 de francezi fură măcelăriţi prin cea mai mârşavă trădare!

Se zice – oroare! – cum că însuşi principele ar fi ucis vro câţiva cu propria sa mână!

Peste puţin el muri în vârstă de 24 de ani: jucăria partitelor, călău al supuşilor săi, enigmă pentru posteritate!

§5. Un frate al acestui Carol IX fu ales rege în Polonia, aruncată de curând în anarhie prin moartea lui Sigismund-August.

Răposatul principe fusese sfiicios: tremura de turci, tremura de moscoviţi, tremura de tătari; dar se distinsese prin prudenţa administraţiunii, prin protecţiunea literelor, prin o toleranţă religioasă nepilduită în celelalte state catolice.

Noul rege tremura şi el de turci, de moscoviţi, de tătari; dar pe lângă astea, mai adause o supremă incapacitate administrativă, un superb despreţ pentru literatura naţională, o ură fanatică pentru tot ce nu era sancţionat de scaunul apostolic de la Roma...

Enric de Valois aduse în Polonia moda hainelor scurte şi a danţurilor pariziane: atâta!

§6. Moscovia era o imensă pădure, prin care sălta o fiară sălbatică, numită Ivan cel Groaznic.

Porecla de Groaznic e prea moale pentru a caracteriza pre acest curios principe: era mai bine a se zice „Ivan cel nebun".

Urcat pe tron în etatea de 4 ani, sub tutela unei mume desfrânate; dentâi insultat de amanţii ţarinei, apoi corupt de linguşitorii puterii; născut cu o inimă impresionabilă, înveninat prin aerul ce-l respirase din leagăn, rănit de unii şi zădărât de alţii, nu e de mirare dacă el îşi pierdu minţile.

Şahul Persiei îi trimisese în dar un elefant; ţarul îl tăie în bucăţi, fiindcă bietul animal nu vru să stea în genunchi denaintea majestăţii moscovite.

Pe patul morţii, el cugeta... cum să violeze pe noru-sa.

Aceste două exemple sunt de ajuns.

Cu toate acestea el smeri pe poloni, pe suezi, pe tătari; deveni spaima otomanilor, lăţi hotarele ţării sale... dar cum? prin devotamentul cel bestial al moscoviţilor, pe cari îi biciuia fără ca ei să obosească de a se gudura cu umilinţă, lingând călcâile stăpânului!

El însuşi, niciodată nemine nu-l văzu măcar în apropierea unui câmp de bătălie.

§7. De la Muscal trecem la Turc.

Marele Soliman, principe demn apoteoză, nu mai era: îi urmă fiu-său Selim.

El făcu câteva cuceriri; dar victoriile sale, ca şi acele moscovite, erau o consecvenţă a forţei naţionale interne, nu a geniului princiar.

Selim, tot ca Ivan, nu ştia ce este o bătălie. Administraţiunea se afla pe mâinile vizirului şi ale unui favorit... ovreu!

Sultanul nu ieşea din harem, închinând mereu frumuseţilor circaziene cupe cu· vin de Malvasia.

În cronicele turce el este cunoscut sub porecla de „cel Beţiv".

§8. Italia, întrucât nu o cotropiră armele spaniole, asculta pe un popă şi pe un neguţitor: Roma şi Veneţia.

Dar papatul deveni abia o slabă umbră a trecutei sale măriri: raţiunea îşi redobândi o mare parte din terenul ce-i uzurpase superstiţiunea; Luther zgudui pân-în fundamente tronul Hildebranzilor; mai toată Germania, Anglia, jumătatea Franţei, jumătatea Poloniei îmbrăţişară lumina protestantului, şi numai Spania mai rămânea neclintită în orbul său devotament către păpuşeria catolică.

Nemaiputând a dicta legi lumii, papa Grigoriu XIII reforma calendarul.

Veneţia de demult nu mai era dictatricea comercială a Europei: descoperirea lui Vasco di Gama şi acea a lui Columb strămutară sceptrul mărilor în mâna spaniolilor şi a portughezilor.

Acum ea primi o nouă şi teribilă lovire: turcii cuprinseră Chiprul şi Cicladele.

Căderea Veneţiei nu se poate atribui necapacităţii unui monarc, căci era o republică aristocratică; dar e cu atât mai trist că între mulţimea capetelor ce o cârmuiau nu-şi rădică fruntea niciun cap.

§9. La bariera opusă a Europei, în Svezia şi Danemarca, doi regi încinseră o luptă de exterminare.

Pentru ce?

Pentru că fiecare din ei pretindea să poarte pe sigiliu una şi aceeaşi emblemă!

Energica naţiune scandinavă căzu în copilărie.

§10. E ciudat a zice că fu moment în care singurul principe adevărat mare, din câţi conduceau atunci popoarele cele mai civilizate sau cele mai puternice ale Europei, era o femeie.

Regina Elisabeta înflori marina, comerţul, literatura Angliei.

Regina Elisabeta sfărmă colosul spaniol.

Regina Elisabeta zdrobi idolatria papistaşă.

Regina Elisabeta fundă *Unirea* britanică...

§11. Acesta este inventarul capetelor coronate în momentul ce ne preocupă.

În Spania, în Germania, în Italia, în Svezia, în Danemarca, în Polonia, în Rusia, în Turcia... vedem sceptrurile mântuite de popi, de copii, de zero, de nebuni, de beţivi.

Tocmai atunci, într-o ţărişoară română apare un principe, pe care numai cea mai neagră trădare îl putu opri de a nu da o altă faţă Europei, fundând pe Peninsula Balcanică un nou imperiu latin.

Un mare administrator!

Un mare politic!

Un mare general!

I

AVENTURIERUL

Elefantul, oricât de june, se face respectat de ceilalţi locuitori ai codrului. Şarpele din ziua naşterii ameninţă cu veninul acului său. Regii, din leagăn, îşi simt puterea înnăscută de a cârmui neamul omenesc...

CALIDASA, drama *Vierama şi Urvasi*

§1. După Ştefan cel Mare domni fiu-său Bogdan cel Chior; după Bogdan cel Chior fiu-său Ştefan cel Tânăr; acesta murind fără urmaşi, de aci înainte se joacă pe scena istoriei moldovene o lungă tragedie de lupte între feluriţi copii naturali, ieşiţi din trupina domnească.

§2. Erau mulţi acei copii naturali! erau mulţi, căci românii, strămutaţi din Italia şi aşezaţi în Dacia, deja în epoca decăderii anticei moralităţi romane, aduseseră cu sine din prima patrie neşte idei ciudate asupra legământului căsătoriei; neşte idei pe cari nu le putu stârpi în ţara noastră lumina creştinismului, şi cari apoi, firește, deveniră cu atât mai ţepene, cu cât mai mult le înrădăcina deprinderea şi mersul timpului.

În Imperiul Roman din zilele lui Traian familia era o jucărie.

Măritişul pierdu cu totul primitivul caracter sacru şi solemn care-l distingea sub republica romană şi ajunse a fi o însoţire *per usum*: aşa îl numesc legile imperiale.

„Era o simplă învoială din îmbe părţile, lipsită de orice consecraţiune civilă sau religioasă, şi prin care niciunul dintre soţi nu se credea îndatorat într-un mod serios.“[1]

Însă, ceea ce-şi permiteau toţi românii, fălindu-se cu origina lor din destrămata Romă

[1] Schmidt, *Essai historique sur la société civile dans le monde romain*, Strasbourg, 1853, in -8, p. 36: „C'était un simple consentement mutuel, sans aucune consécration ni civile ni religieuse, et par lequel ni l'autre des époux ne se croyait sérieusement engagé“.

imperială, trebuia să fi fost permis de zece, de o sută de ori mai mult românilor celor cu forţa în mână: pe când unui simplu ţăran i se dedea facultatea de a schimba femeie peste femeie, cununându-se în toate zilele, cu aceea numai ca pentru fiecare nou divorţ să plătească visteriei suma de 12 bani[2]; tot atunce vă puteţi închipui sau, mai bine, nu vă puteţi închipui, cât de intensă cată să fi fost latitudinea principilor români în privinţa măritişului!

Unii din ei, bunăoară Ştefan cel Mare, avură câte cinci sau şase femei legitime, – cele neligitime nu se mai numără –, imitând astfel pe famosul străbun Mecenate, despre care moralistul roman zicea: „S-a însurat în o mie de rânduri!“[3]

Unde demoralizaţiunea naţională se pogoară la o asemenea treaptă, acolo ar fi comic de

---

[2] Gratiani, *De Ioanne Heraclide Despota Vallachorum principe*, Varsaviae, 1759, in -8, p. 21: „Matrimonia viri vel minimis de causis saepe solvunt remisso uxori nuncio pensisque fisco duodecim denariis“. Autorul vizitase hotarele Moldovei către 1565. – Verancsics, *Oesszes munkai, koezli Szalay*, Pest, 1857, in -8, p. 85; „Licet enim eis omnibus communiter et duas et tres uxores habere, nobilibus ac potioribus etiam plures, vaivodis vero quot volunt, liberum est“. Autorul cunoscuse în persoană pe Petru Rareş.

[3] Seneca, *Epistola CXIC:* „qui uxorem millies duxit“.

a mai căuta mărginiri legale contra copiilor nelegali, cari formau ca şi majoritatea poporului; e de mirare numai cum de mai fiinţau oameni cununaţi, după ce rezultatele cununiei pierduseră orice fel de prestigiu, posteritatea din flori devenind deopotrivă în drepturi cu acea din biserică, ba încă de cele mai multe ori nelegitimitatea aşezându-se cu mândrie pe tronul ţărei!

§3. Ştefan cel Mare, Bogdan cel Chior, Ştefan cel Tânăr, fiecare din ei n-a trecut cu vederea de a lăsa din parte-i mai mulţi copii naturali, aruncaţi prin bordeiele pescarilor, prin prăvăliile neguţitorilor, ba până şi prin pădurile cele nestrăbătute ale Basarabiei, unde locuiau celebrii prin vitejia lor codreni şi nu mai puţin celebrele prin frumuseţea lor codrence.

Trei din acei „spurii" – cum îi numeau vechii romani – împlură un semisecol din istoria Moldovei.

Ştefan cel Mare uitase în lume un bastard, pe Petru Rareş, care, deja într-o vârstă înaintată, mai bine de 20 de ani după moartea părintelui său, apucând domnia, se arătă unul din cei mai iluştri principi români, iubit în întrul ţărei, groază pentru străini, şi muri lăsând fiilor săi tronul Moldovei.

Atunci rătăcea un alt bastard, al lui Bogdan cel Chior[4], Alexandru Lăpuşneanul. Formându-şi un partit în ţară şi intrând în fruntea unei oştiri străine, el ucise pe văru-său, fiul lui Rareş; zugrumă pe mătuşă-sa, văduva lui Rareş[5]; şi pe vara sa, fiia lui Rareş, şi-o luă femeie, zidind pe temelia acestor monstruozităţi un nou regim atât de sângeros, încât contimpuranii îl asemenau cu al regelui Diomed din anticitate, care îşi hrănea caii cu carnea oamenilor.[6]

În tot cursul domniilor bastarde, a lui Petru Rareş şi apoi a lui Alexandru Lăpuşneanu, un al treilea bastard, în aşteptare de a domni şi el la rândul său, creştea necunoscut în străinătate: fiul lui Ştefan cel Tânăr din femeia unui armean numit Serbega.

§4. În plecările şi chiar în exteriorul lui Ioan se resfrânse tiparul părinţilor.

---

[4] Documente inedite din Arhiva Statului, din cari unele am publicat în „Arhiva istorică a Românici", nr. 155, 181 etc.

[5] Cronica moldovenească din 1566, publicată în Wojcicki, *Bibliotecka starozytna pisarzy polskich*, Warszawa, 1843, in -8, t. 6, p.65: „dal stara zone Piotra Vojevode udawic". Acest fact s-a omis în *Letopiseţul* lui Urechc.

[6] Lunig, *Orationes procerum Europae*, Lipsiae, 1713, in -8, p. 352-6: „Oratio Alberti Lasci ad Milites Polonos, cum eos adversus Alexandrum, Valachiae Principem, in aciem duceret, habita anno 1561".

Caracterul tătâni-său cronica ţărei îl zugrăveşte în următorul mod: „Acest Ştefan Vodă cel Tânăr întru tot semăna cu firea moşu-său lui Ştefan Vodă celui Mare, că la războaie îi mergea cu noroc că tot izbândea, şi lucrul său îl ştia a-l purta, măcar că era tânăr de zile, şi era om mânios, şi prea lesne vărsător de sânge".[7]

Vitejia, agerimea minţii şi cruzimea trecută ca moştenire paternă în natura lui Ioan.

De la mumă-sa, de altă parte, el căpătă o figură cam armenească, faţă închisă, păr des şi negru ca pana corbului; nas coroiat într-o formă orientală, ceva ca nasul famosului Attila, după cât îl cunoştem de pe monete[8]; o frunte înaltă, lată în rădăcină şi strâmtându-se în partea superioară: frunte frumoasă, dar neromânească.

Poporul, după naţionalitatea mumei, îl numi Ioan Armeanul întocmai precum Alexandru Vodă fu Lapuşnean[ul], ca fiu al unei Lăpuşnence, sau precum Petru Vodă fuse Rareş, după porecla mumei sale[9]: bastardul nu are tată.

§5. În 1561, deja în vârsta aproape de patruzeci de ani străcuraţi în obscuritate, Ioan ne apare deodată pentru prima oară.

---

[7] Letopiseţele, t. 1., p. 156.

[8] *Acta Eruditorum*, Lipsiac, 1720, in -4, p. 215.

[9] *Letopiseţele, loco supra*: „Petru Măjarul, ce l-au poreclit Rareş, după numele muierii".

Atunci se clătina pe tron cumplitul Lăpuşnean, ameninţat de către un Iacob Despota, serb înrudit de pre muieri cu dinastia domnească.

Era timp[ul] ca Ioan să-şi aducă aminte cum că şi el este fiu de domn din Moldova, având drepturi egale cu ale Lăpuşneanului şi mai mari decât ale lui Despota.

El începu a da semne de viaţă.

Pe când Despota curta pe magnatul Laski, Ioan se adresă către un alt magnat, nu mai puţin puternic: Firlei.

Într-un stat aristocratic electiv ca Polonia, regele era nemic, magnaţii erau tot: ei stăpâneau în administraţiune, dispunând în adunări legislative de voturi cumpărate ale numeroşilor boierinaşi săraci; ei stăpâneau în armată, conducând numeroase steaguri feudale proprii, ei aveau curţi ale lor, rivalizând cu curtea regală şi adesea întrecând-o prin splendoare şi prin mulţime. Regele, fiind unul, se temea de ei, pe când ei, fiind mulţi, nu se temeau de nimene.[10]

[10] Filton, *Histoire de l'Europe au XVI siècle*, Pris, 1838, in - 8, t. 1, p. 439: „Le roi n'était en Pologne que l'instrument de la noblesse. Tandis que partout ailleurs la royauté ", jadis faible et impuissante, s'était élevée par degrés, au-dessus des résistances féodales, la couronne polonaise, autrefois souveraine et absolue, était insensiblement tombée sous le joug aristocratique."

Laski reuşise a introduce pe Despota în Moldova, fugărind de acolo pe Lăpuşneanul; Firlei, mai puţin întreprinzător, scăpă ocaziunea de a înălţa pe prietenul său Ioan; dar ne ajunge a cunoaşte deocamdată legătura lor amândurora: magnatul polon era luteran, partizan aprins al Reformei, cap al tuturor protestanţilor din Polonia[11]; şi e învederat că, pentru a putea căpăta graţiile sale, Ioan trebuia să se fi arătând şi el amic al doctrinelor lui Luther.

Aceasta fu prima cunoscută apostazie a eroului nostru, carele, în tot cursul vieţei sale, trecea necontenit de la o lege la alta, schimbându-le asemenea hainelor.

§6. Văzând moleciunea lui Firlei, Ioan pleacă din Polonia şi apare în Crâm, refugit la curtea hanului, unde captivează simpatia moştenitorului tronului, Mehmed-Calga, pe care cronica tătărească[12] îl descrie ca pe un ilustru viteaz.

Toţi oamenii cu sufletele mari se înrudesc: aventurierul român plăcu principelui tătar.

---

[11] Gratiani, *De scriptis invita Minerva*, Florentiae, 1745- 6, in -4, t. 2. p. 181: „Firlejus Palatinus Haereticus caputque Haereticorum erat."

[12] Publicată în extracte ruseşti în *Zapiski Odeskago Obsezestva Istorii i Drevnostei*, Odessa. 1844, in -4. p. 385.

Hanul se afla atunci în luptă cu moscoviţii; Mehmed-Calga conducea oştile tătăreşti; pesemne şi amicul său, Ioan, însoţindu-l în acele expediţiuni, se va fi distins prin eroicul sânge rece şi teribila putere a braţului, cari îl făcură mai în urmă atât de groaznic pe un câmp de bătălie; e mai mult decât probabil; oricum să fie, legătura între Mehmed-Calga şi Ioan deveni atât de strânsă, încât, la plecarea lui Ioan din Crâm, Mehmed-Calga îi dete în 1563 o scrisoare către regele polon Sigismund-August: „Te rog foarte mult să binevoieşti a ţinea în graţiile tale pe acest fiu de domn din Moldova".[13]

§7. Polonia era ca şi tributară tătarilor.

În toţi anii, regele trimitea hanului, sub numele de peşcheş, bani, postavuri, mătăsării, felurite produceri ale manufacturei.

Frica polonilor era cu atât mai legitimă, cu cât hanul Devlet-Ghirai îşi făcuse un mare nume prin succesele sale militare: tătarii îi daseră pompoasa poreclă de „Cuceritor al ţărilor".

Prin urmare, Ioan avea dreptul de a crede că recomandaţiunile tătăreşti îi vor da roduri.

---

[13] Obolenskii, *Kniga posolskaia W.K. Litovskago s 1545 po 1572.* Moscva, 1843 in -4, p. 222.

Zădarnică speranţă!

Regele primi scrisoarea, zâmbi lui Ioan, dar în loc de a-i da o oaste, cu care să-şi cucerească tronul strămoşesc, el i-ar fi răspuns, credem noi, cam după următorul tipic: „Caută un magnat, care să te ducă în Moldova, precum Laski dusese pe Despota; acel magnat lesne va şti să răspunză înaintea celorlalţi confraţi din Adunarea Naţională; iară la caz, dacă ne va ameninţa Turcul, ne vom scuza că nu e culpeşă ţara, nici eu, nici Camera, ci e vinovat un singur nobil, turburător de ordinea publică".

§8. Ioan nu se mai adresă către magnaţi, căci unul era Laski, ceilalţi erau neşte Firlei; el nu mai stărui nici pe lângă neşte regi tari în vorbe şi slabi în fapte, ca Sigismund-August; pentru o bucată de timp îi pierdem urmele. În acel interval o teribilă tragedie se juca în Moldova: Despota fu răsturnat şi ucis de către un Ştefan Tomşa; Ştefan Tomşa fu răsturnat şi fugărit de către Alexandru Lăpuşneanul, căruia sultanul binevoi a-i întoarce domnia Moldovei: toate acestea se petrecură în curs de câteva luni.

Când sângerosul Lăpuşnean se reaşeza pe tron, deodată noi revedem pe Ioan; şi unde? la Viena.

§9. Germanii aflându-se în necurmată luptă cu turcii, împăratul Maximilian II se bucură de ocaziunea de a avea la curtea-i un pretendent românesc, pe care să-l ţină ca o scânteie de revoltă dunăreană.

El dede lui Ioan un serviciu în armata austriacă şi-i promise, în gura mare, 7 sau 8 mii de oaste, pentru ca în fruntea lor să alunge pe Lăpuşneanul din Moldova.

Erau numai promisiuni, simple promisiuni, promisiuni curat nemţeşti.

Cu toate astea, Poarta Otomană începu a se cam îngriji.

Un ceauş fu expediat la Viena cu aparenţa negociaţiunilor cu Maximilian, dar mai cu seamă pentru a atrage cumva la Constantinopole pe periculosul Ioan.

Ceaşul îi descrise perfidia şi debilitatea nemţilor cari ştiu numai a făgădui şi pe cari turcii îi înfrânseseră în atâtea rânduri; îi zugrăvi generozitatea şi puterea sultanului, pentru care e o nemică toată de a da Moldova, ba şi zece ţări ca Moldova, la cel mai de pe urmă sclav al său; în fine, îi asigură munţi de aur din partea sultanului.

Ioan păţise deja cu creştinii în Polonia şi avuse a face şi cu mahometanii în Crâm.

El se încrezu în cuvintele ceauşului, fugi în tainä din armata austriacă, trecu Dunărea, şi iată-l în Constantinopole.

§10. Popoarele orientale adoră frumuseţea fizică cu care Mahomet îşi împoporase paradisul.

Ioan avea o statură uriaşă, o constituţiune vânoasă, o înfăţişare bărbătească, în care se vedea că fierbe puterea[14].

Aşadară, figura eroului nostru produse acum asupra turcilor efectul ce-l produsese mainainte asupra tătarilor.

Vizirul Mehmed-Socolli – zice agentul francez în raportul său către curtea pariziană – „făcând cunoştinţă cu Ioan îl primi foarte bine, în aşteptare de a-l recomanda sultanului".

Dar nu trecu nicio lună de zile şi, cu toată amicia vizirului, politica Porţii Otomane ceru depărtarea lui Ioan: pe de o parte, sultanul strângea oşti pentru a merge contra împăratului

[14] Gorecki, *Descriptio belli Ivoniae. Voivodae Valachiae,* Francofurti, 1565. in -8, p. 23: „vir procerae staturae, facie decora, oculis gracilibus quodammodoque minacibus, toto corpore lacertosus viribus pollens".

Maximilian şi, prin urmare, avea trebuinţă de a menţine în linişte provinciile Turciei; pe de altă parte Lăpuşneanul, reaşezat prin oştile turceşti pe tronul Moldovei, se arăta în a doua sa domnie mai turc decât turcii[15] şi, prin urmare, avea dreptul de a cere ca sultanul să nu protejeze pe un pretendent rival.

Ioan fu trimis la insula Rodos.

§11. Aci, în patria şerpilor şi a trandafirilor, cunoscută la greci sub numele de Makara, adecă ţară fericită; aci, unde fiecare piatră, fiecare peşteră, fiecare colnic conservau încă proaspete suveniri şi urme de eroismul cruciaţilor ierusalemitani; aci Ioan petrecu un an şi mai bine.

Sultanul Suleiman cel Mare muri în 1566 şi-i succese fiu-său Selim II.

Tot atunci se auzi din Moldova cum că Lăpuşneanul, pesemne pentru pedeapsa crimelor sale, slăbi în corp, pierdu vederile[16] şi căzu într-un

[15] *Orzechowski Quincunx, to iest Wzor korony Polskiei, sine loco,* 1564, in -8, p. 74: „Oto teraz Alexander Woloszyn wygnaniec, zturczywszy sie woiuie Woloska ziemie, wykorzeniaiac z nicy korzen i tez macice wszystkiego plemienia i narodu Woloskiego, a Tureckim narodem wszystke ziemie Woloska osadzaiac."

[16] Okolski, *Orbis Polonus,* Cracoviae, 1641, in -f. t. 2, p. 227: „debilitate oculorum et corporis consumebatur".

fel de copilărie periodică, mai tristă decât însăşi moartea.

Profitând de aceste ocaziuni, vizirul Mehmed-Socolli, rămas la putere, chemă din exil pe amicul său Ioan.

§12. Petrecerea lui Ioan în Constantinopole, în curs de trei sau patru ani, ne prezintă date foarte sigure, dar pe cari noi nu le putem explica.

Aventurierul ne apare deodată ca milionar, ca cel mai avut comerciant de pietre scumpe în capitala Turciei, întunecând prin bogăţiile şi luxul său pe paşale şi pe agale![17]

În comerţ ne întâmpină lucruri extraordinare, minuni puţin probabile şi, cu toate astea, foarte adevărate; principiile de credit, de circulaţiune, de concurenţă etc., etc., acele principii, oricât

[17] Gorecki, *op.cit.*, p. 24; „animum ad amplam copiosamque mercaturam exercendam adjecit, cujus magnitudine ac splendore non solum in purpuratorum, qui Bassae id est capita, vocantur, notitiam pervenit, sed et ipsius Selymi." – I. C. Bulengerus, *Historiarum sui temporis libri XXX*, Lugduni, 1619, in -f. p. 141: „cum Ioannes ex antiqua Vaivodarum stirpe Constantinopoli mercaturam faceret, cum eo agunt (Moldavi), ut per Portam purpuratum, cui intimus erat etc". – De Thou, *Historiarum sui temporis Opera*, Francofurti, 1610. in -f, t. 2, p. 14: – ampla ac nobili mercatura magnam sibi inter Turcas auctoritatem conciliaverat".

de lărgite, oricât de elastice, tot încă se refuză de a ne limpezi unele mistere: neguţitorul, ca şi popa, pretinde să-l credem.

§13. Un german, care, peste un secol mai în urmă, scrise prima încercare critică asupra vieţii eroului nostru, observă, între altele: „Ioan deveni domn din prăvăliaş, precum în vechime la romani şi sarmaţi plugarii se urcau la cârma statului, sau precum astăzi în Belgia comercianţii devin capi ai marinei“.[18]

Aceste exemple sunt frumoase; dar Ioan, el însuşi, desigur, nu cugetă vrodată de a imita nici pe romani, nici pe sarmaţi, nici pe belgi.

Planul său era mult mai prozaic.

El avea înaintea ochilor probe de ceea ce poate o marfă şi, mai ales, o piatră scumpă, asupra Porţii Otomane.

Cu treizeci de ani mai-nainte, dăruind fiicei sultanului Suleiman un simplu giuvaer, Petru Rareş îşi redobândise domnia Moldovei[19].

---

[18] Schurzfleisch, *Opera historica antehac separatim edita*, Berolini, 1699, in -4, p. 710: „Ex mercatore evaderet regulus Valachorum. Olim apud Romanos Sarmatasque ab aratro acciti, qui gererent summos magistratus... Neque id prorsus insolens putabimus, qui sciamus, extitisse negotiatores apud Belgas, a comerciis maritimis subductos ad clavum navalis rei.“

[19] Relaţiunea contimpurană, publicată în *Magyar* 30 *Torténelnitar*, Pest, 1857 in -8, p. 52: „...dandoli in donno doi perle d'orrechia grande come doi peri moscatelli“.

Chiar în timpul lui Ioan, un ovreu din Portugalia introducându-se prin mărfuri pe lângă sultanul Selim, ajunse deodată duce de Naxos[20].

Giuvaergiii schimbau un rubin pe o coroană: comerţul plăcu lui Ioan; şi ca să-l poată exercita şi mai cu succes, el îşi lepădă religiunea pentru a doua oară.

Crescut în armenism, luteranizat apoi de către polonul Firlei, Ioan îmbrăţişă acum mahometismul.

§14. Amic cu vizirul, cunoscut cu paşalele mai de frunte, familiar cu însuşi sultanul Selim, el pândea cu nerăbdare numai prima ocaziune pentru a apuca de mult visatul tron al Moldovei, unde, după moartea Lăpuşneanului, se instală fiusău Bogdan, copil de 15 ani, despre care cronicarii zic că iubea două lucruri nenaţionale: glumele şi pe poloni.[21]

În chip de neguţitor, Ioan cutreiera neîncetat hotarele ţării, când prin Galiţia, când prin Podolia, când la Prut, când la Nistru.[22]

---

[20] Hammer, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, Pest, 1828, în -8, t.3, p.563-5.

[21] *Letopiseţele*, t. 1. p. 190.

[22] *Gorecki, op.cit.*, p. 24.

Un amic devotat şi nedespărţit, boierul moldovenesc Ieremia Golia, emigrat încă sub Lăpuşneanul, îl însoţea şi-i înlesnea înţelegerea cu toţi cei nemulţumiţi de domnia lui Bogdan.

Se formă astfel un partit puternic, în fruntea căruia se puseră toţi boierii cei mari şi carele adresă o plângere către Poarta Otomană.[23]

§15 Sultanul de mult aştepta o asemenea manifestaţiune naţională.

Bogdan era trădător oficial în privinţa Turciei.

Îndată după moartea părintelui său, el încheiase un tractat cu Polonia, prin care se recunoştea vasal al regelui Sigismund-August[24] şi, de atunci încoace, medita numai asupra momentului pentru a înceta de a mai plăti tribut Turciei.

Sultanul, încurcat în luptă cu Veneţia, se făcea deocamdată că nu ştie nemica, temându-se

[23] *Letopiseţele. loco supra;* „Aceste lucruri de hulă trăgându-se până la urechile vrăjmaşilor la Împărăţie, nu cum era, ci mai presus le adăogea..." – Isthuanffi, *Regni Hungarici Historia.* Coloniae, 1680, in -f, p. 340: „Gravissimis prius criminibus apud Selimum ac defectione ad Polonos, crudelique insignium aliquot Turcarum caede obiecta, accusatum (Bogdanum) tacitis consiliis conjurarunt".

[24] Actul e publicat în Dogiel, *Codex diplomaticus Poloniae,* Vilnae, 1758, in-f, t.I, p. 620.

de a mai aprinde un alt război în părţile Dunării, la caz dacă moldovenii vor voi a susţine pe principele lor.

Când scrisorile boierilor sosiră la Constantinopole, cu tânguiri contra lui Bogdan şi cerând pe Ioan, sultanul se grăbi a-l trimite la Moldova.

Turcia tot se mai ferea însă de a-şi atrage cumva un război din partea Poloniei: numirea lui Ioan la domnia Moldovei rămase secretă, şi plecarea-i către Dunăre fu divulgată a fi pentru treburi comerciale.

Îl întovărăşea numai o mică oaste sau, mai bine zicând, o caravană de turci, ca în chip de escortă contra nesiguranţei drumurilor.

Trecând prin Tesalia şi Bulgaria, Ioan mai ademeni în serviciul său o seamă de voluntari serbi, greci, bulgari.

Dar în orice caz, forţa numerică a armatei sale nu putea întrece cifra de 4 până la 5 mii de oameni.

Nici atâţia nu-i trebuiau, căci îl chema ţara.

§16. Când Ioan trecea Dunărea, Bogdan cu toţi ai săi se grăbi a fugi, scăpând din mâna boierilor decişi a-l extrăda Turciei...

De la Galaţi până la Suceava nu se văzu un singur adversar.

La intrare în capitală, îl întâmpinară boierii şi poporul, aclamându-l, după anticul obicei strămoşesc, „Părinte al Moldovei", întocmai precum vechii împăraţi romani se numeau „Patres patriae"[25].

Acest măreţ titlu, moldovenii îl dedeau acelor principi cari veneau să-i scape de jugul vreunui tiran: Despota îl primise după alungarea cruntului Lăpuşnean[26]; Ioan îl căpătă prin surparea nepopolarului Bogdan, pe care, precum ziserăm, ţara nu-l putea suferi din cauza gusturilor sale pentru glume şi pentru poloni.

§17. Pe când acestea se petreceau în Moldova, Bogdan, închizându-se în cetatea Hotinului, cerşitorea sprijinul regelui Sigismund-August şi al magnaţilor amici din Polonia.

Regele făcu tot ce putu sărmanul: trimise o ambasadă la Poarta Otomană; dar ambasadorul se

---

[25] Vezi moneta lui Ioan Vodă, planşa 2, pe care Săulescu o explica aşa: „Oteţ Moldovei adecă Pater Moldaviae, că aşa s-a proclamat pe sine Ioan, părinte". Nu s-a proclamat, ci fu aclamat, precum urmează din descripţiunea primirii ce i se făcuse în Moldova, vezi în Lasickii, *De ingressu Polonorum in Valachiam cum Bogdano Voivoda* (ad calcem Goreckii), p.128: „cui obviam primates profecti, salutatumque reverenter". etc. – Cf. Bolliac, *Culegere de mai mulţi articoli,* Bucureşti, 1861. in -8, p. 88

[26] Bolliac, *Daco-Romane,* nr. 112 şi 113, inscripţiunea monetei lui Despota: „Heraclidis Despotae Patris Patriae", ceea ce se explică prin Sommer, *Vita Jacobi Despotae Moldavorum Reguli,* Vitebergae, 1587. in -4, p. 16; „e servitute in libertatem vocari sibi videbatur gens Moldaviae".

întoarse înapoi fără niciun rezultat, afară numai că fuse luat în râs de către Ioan Vodă[27], care-l lăsă să treacă în liniște prin Moldova, după ce însă într-o audiență îl regalase cu o cătătură atât de furioasă, încât bietul diplomat începuse a tremura, recunoscând că n-a văzut o altă mai înfricoșată.

În adevăr, eroul nostru avea neşte ochi mici şi negri, în cari se resfrângeau cu o deosebită energie şi răpeziciune toate pasiunile şi toate mişcările sufletului: în momente de mulţumire, prin expresiunea cea mai simpatică, în momente de mânie se împleteau de sânge, fulgerând din umbra unor stufoase sprincene ce se îmbinau, zburlite prin convulsiva acţiune a nervilor[28].

Magnaţii, cuscri ai lui Bogdan, isprăviră ceva mai mult decât regele. Cu vai, cu chiu – cum

[27] Lunga descripţiune a acestei audienţe, la care a asistat însuşi Paprocki, vezi în a lui *Herby rycerstwa polskiego,* Krakow, 1584, in -4, p. 234-35.

[28] Scrierea mea *Filosofia portretului lui Ţepeş* (Bucureşti, 1864, in -16, p. 20-21): „e de ajuns a alătura, de pildă, portretul lui Ioan Vodă cel Cumplit (1572-74) de pe moneta lui cu acel făcut *guaccio* într-un format mai mare, pe pergamenă, şi care se află la mine. Pe monetă Ioan e liniştit; sprincenele lui, bine conformate, vădesc o frumoasă inteligenţă, şi nimic mai mult. Pe pergamenă, el e furios, el trage sabia din teacă: sprincenele lui s-au strâns pe d-o parte dasupra rădăcinei nasului şi au ridicat în sus capetele opuse, ca aripele unui vultur. Aci plecările morale ale lui Ioan s-ar putea citi chiar numai de pe sprincene." – Gorecki, *op. cit.*, p. 24: „oculis gracilibus, quodammodoque minacibus".

se zice – ei reuşiră a aduna ca la 3.000 de luptători aleşi, unul ca altul, tot juni din familiile cele mai ilustre ale Poloniei.

§18. Pe lângă stăpânirea Hotinului, cea mai puternică fortăreaţă a ţării, şi pe lângă ajutoare polone, Bogdan, ca toţi principii destronaţi, mai număra vro câţiva partizani între boieri.

Pentru a se feri de duşmani[i] casnici, Ioan Vodă îi puse pe toţi sub sabie.

Aristocraţia se înfioră, văzând în mâna ţiganilor, cari exercitau în România profesiunea de călăi, pe boierii cei mai de frunte, pe stâlpii nobilimii, mai cu seama pe bătrânul Ionaşcu Zbierea[29], mare vornic al Ţării-de-Jos şi dintr-un neam de cele mai antice ale Moldovei.[30]

Capul său se rostogoli la picioarele gâdelui tocmai în ziua de Paşti.

Ioan Vodă vru să arate că nu poate fi scuteala sărbătorii pentru a pedepsi orice ameninţă sicuranţa statului.

Ţara mai întâi de toate; Paştile mai pe urmă![31]

§19. Noul vornic de Ţara-de-Jos, Dumbravă, era de neam mic, dar avea o inimă mare.

---

[29] *Letopiseţele*, t. I, p. 191.

[30] „Arhiva istorică a Românici", t. I, nr. 92 etc.

[31] Pentru pedepse în ziua Paştilor, cf. Photius, *Nomocanon, interprete Agvlaeo*, Lutetiae, Paris, 1715, in -4, p. 145 (de sepulchrorum violatoribus), p. 150 (de virginum raptoribus) etc. Numai patria e uitată!

Ioan Vodă îl însărcină a respinge invaziunea polonă[32].

Instrucţiunea, ce-i dede domnul cu această ocaziune, ne aduce aminte principiul marelui Scipion: „Lasă duşmanului nu numai mijlocul de a fugi, dar încă însuţi înlesneşte-i calea".

Dumbravă avea vro 6.000 de ostaşi aleşi, din districtele Ţării-de-Jos, Soroca, Orhei, Fălciu, din vechime renumite ca cele mai belicoase în Moldova[33]; către cari se mai adause un contigent de turci basarabiani, veniţi, după cererea lui Ioan Vodă, sub comanda sangiacului de Akkerman[34].

Cu atari oşti era lesne de a sfărâma pe cei 3.000 de poloni, azardaţi într-o ţară străină şi antipatică; dar domnul Moldovei nu avea niciun zor de a-şi atrage ura unui puternic regat învecinat, a cărui amicie, din contra, el prevedea deja că-i va putea servi la un timp de nevoie.

Astfel, Dumbravă primise ordinul de a cruţa pe duşmani.

---

[32] Lasicki, *op.cit.*, p. 133: „ductor Dambrova".

[33] Cantemir, *Beschreibung der Moldau*, Frankfurt, 1771, in -8, p. 287-8: „Die Einwohner der untern Moldau sind bessere Soldaten und auch wildere Leute, als die uebrigen".

[34] Heidenstein, *Rerum polonicarum ab excessu Sigismundi Augusti*, lib. XII, Francofurti, 1672, in -f, p. 3: „aliqui etiam Turcae ac sendziakus se conjunxerant".

§20. Polonii trecură Nistrul mai sus de Hotin şi începură a se pogorî spre Prut, trecând prin famosul codru de la Cozmin[35].

Un codru teribil!

Acolo, cu optzeci de ani mai-nainte, strămoşul lui Ioan Vodă, Ştefan cel Mare, strivise floarea armatei polone; şi oasele celor seceraţi în acea zi rămâneau până acum elocvenţi marturi, formând numeroase movile de schelete albe pentre verdeaţa cea viuă a arborilor.

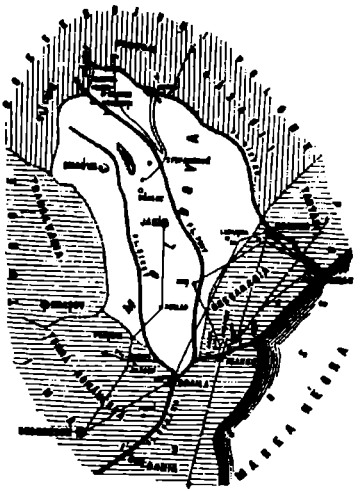

Linia *ab* arată mişcarea oştii polone în 1572.

Linia *cd* mişcarea vornicului Dumbravă, gonind pe poloni.

Linia între Iaşi, Bârlad, Focşani, Jileşti, Bucureşti, Brăila, punctul *m*. Bender.

Ackerman. punctul *n*. Huşi, punctul s. şi Roşcani, mişcările lui Ioan Vodă contra muntenilor şi turcilor în 1574.

Linia *qx* mişcarea beglerbeiului.

Liniile convergînţi de la Bender, de la punctul *t*, şi de la Ackerman spre puncturile *zx*, mersul sangiacului şi al tătarilor la întâlnirea beglerbeiului.

Teatrul războaielor lui Ioan Vodă 1572-73

[35] Lasicki, *op. cit.*, p. 133: „per silvam fagineam, quae quondam ab incolis callide succisa, nostris perniciosa fuit, ad Prutum amnem pervenere; unde misso Pilavskio centurione cum Bogdani famulis, ut Chocimo tormenta bellica adveherent."

Tot pe acolo intrase, cu zece ani mai-nainte, polonul Laski, aducând la domnie pe Despota contra Lăpuşneanului[36].

Tactica polonilor era de a alege totdauna acea tristă cale în invaziunile lor asupra Moldovei: curajul lor se aprindea prin simţul de răzbunare; căci nu se afla niciunul din ei a cărui familie să nu fi plâns vreo victimă, un tată, un bunic, între cei căzuţi din mâna marelui Ştefan!

§ 21. În capul polonilor se afla Mielecki, cel mai bun general al lor de atunce[37], pe care, cu câteva luni mai în urmă, ei cât p-aci erau să şi-l aleagă rege, numai în favoarea strălucitelor sale merite personale.

Lipsit de artilerie[38], el trimise la Hotin de aduse toate tunurile cetăţii şi apoi păşi la vale pe

---

[36] Guagnini, *Rerum polonicarum*, tomi tres, Francofurti, 1584, in -8, t. I, p. 117: „ubi adhuc signa huius cladis infelicis ossa videlicet albentia in hac silva ipsemet vidi, cum magnificus dominus a Lasko Despotam Heraclidem in occupanda Valachia iuvaret, in cuius castris ego peditum praefectus fui, anno domini 1562". Deşi cartea fu cunoscută, totuşi pasajul scăpă, nu ştiu cum, din vederea istoricilor noştri.

[37] Starowolski, *Sarmatiae bellatores*. Coloniac, 1631 in -4, § CVIII.

[38] Zubrzycki, *Kronika miasta Lwowa*. Lwow, 1844. in -8. p. 194.

ţărmul Prutului până în dreptul Ştefăneştilor, adecă pe aceeaşi linie cu Suceava, punctul obiectiv al invaziunii.

Aci vornicul Ionaşcu Zbierea, să mai fi trăit, era să unească oastea moldoveană din Ţara-de-Jos cu acea polonă, şi apoi să meargă cu toţii asupra lui Ioan Vodă.

Moartea trădătorului, de carea Mielecki se înştiinţă prea târziu, dărmă planul duşmanilor: în loc de Zbierea ei găsiră pe Dumbravă.

Avanposturile moldovene, împrăştiate pe ambele ţărmuri ale fluviului, se retrăgeau mereu denaintea polonilor şi, în fine, trecură Prutul, în speranţă de a-i atrage după sine asupra corpului armatei moldovene, ascuns în neşte păduri nestrăbătute mai sus de Hârlău: acolo duşmanul ar fi fost silit de a depune armele chiar fără vărsare de sânge.

Polonii înţeleseră greşeala şi, înfioraţi de suvenirea infernală a codrilor Moldovei, începură a da dos pe o cale mai scurtă, drept spre Hotin.

Atunci Dumbravă se puse a-i urmări, supărându-i din când în când prin jucăria unor mici atacuri de avangardă, în care el ţinea înadins tot pe turci[39] pentru ca să dea a înţelege, încât

[39] Heidenstein, *loco cit:* „a nostris aliquot cum Turcis depugnatum fuisset".

priveşte pe înşişi moldovenii, că ei ar fi bucuroşi de a nu avea duşmănie cu regatul polon.

În acest mod, ajungând până la Nistru, Mielecki se răzemă de cetatea Hotinului.

Dumbravă se opri şi el.

Poziţiunea inamicilor devenea din ce în ce mai critică; ei nu puteau a se închide în fortăreaţă, unde caii lor ar fi pierit de foame; nu[-i] puteau furaja, din cauza exploratorilor lui Dumbravă ce-i pândeau în toate unghiurile: nu putcau a se întoarce în Polonia, căci Nistrul se afla tocmai atunci în periodul său de creştere...

Strânşi în chingi, bieţii fugari se adresară cu rugăminţi către capul contingentului turc, cerând permisiunea de a se retrage în Polonia şi jurându-i de a nu se mai vârî în trebile Moldovei.

Poate să fi fost şi bani la mijloc: orientalii, începând de la sultan şi până la ultimul derviş, nu fac nemic fără daruri.

Oricum să fie, sangiacul de Akkerman se dede cu oastea-i în laturi.

Dumbravă, credincios politicei lui Ioan Vodă, făcea chip că împuşcă în duşmani; dar în realitate gionţii alunecau tot dasupra capetelor.

În curs de cinci zile, polonii abia putură opera trecerea furiosului fluviu; şi când se văzură, în fine, pe ţărmul opus, ei se îngenunchiară şi mulţumiră lui D[umne]zeu.

§ 22. „Evenimentele se repetă", zise marele Shakespeare[40].

În zilele noastre, Moldova privi rennoindu-se o altă încercare polonă soră geamănă cu acea din timpii lui Ioan Vodă: cu simpla diferenţă că în locul unui Mielecki era un Milkowski: precum vedeţi, azardul asemănă până şi numele capilor!

În ambele cazuri o mână de oameni nesocotiţi cutezară a înfrunta o ţară.

În ambele cazuri polonii, – cei din 1572 prin afişarea persoanei lui Bogdan Vodă, cei din 1863 prin proclamaţiuni în ziarul „Românul", – ne încredinţau că vin ca amici, nu ca duşmani.

În ambele cazuri, domnii români, deopotrivă bazaţi pe consideraţiuni de o înaltă politică, recomandară generalilor, – în 1572, vornicul Dumbravă, în 1863, colonelul Călinescu, – de a menaja nebunia adversarilor.

---

[40] *King Henry* IV, part. 2, act. 3, sc. 1: „There is a history in al men's lives... "

În fine, în ambele cazuri, polonii, retră-
15 gându-se cu ruşine, îşi găsiră totuşi admiratori: pe cei din 1572 îi celebrau istoricii lor naţionali, pe cei din 1863, vai nouă! îi celebrase chiar un român, al cărui nume îl dăm tăcerii pentru a nu huli pe cine nu ne poate răspunde!

§ 23. Hotinul tot rămase în posesiunea polonilor.

20 Despre apus îl apărau muri foarte înalţi şi şanţuri foarte adânci; despre răsărit – stâncele Nistrului[41].

Un călător, care-l vizitase chiar în zilele lui Ioan Vodă, îl asemănă cu Kockenhausen în Liflandia[42]; un alt călător – cu Convay în Anglia[43];

---

[41] Sulzer, *Geschichte des transalpinischen Daciens,* Wien, 1781, in -8, t. I, p. 439: „war sie auf der Abendseite mit sehr hohen Mauern und tiefen Graben, auf der Morgenseite mit dem steilen Ufer des Niesters, und rauhen Felsen von Natur
30 befestiget." – Douza, *De itinere suo Constantinopolitano,* Lugduni Bat, 1599, in -16: „Chotinum... est hic Arx in edita rupe".

[42] Strykowski, *Ktora przedtym nigdy swiata nie widziala kronika polska.* Królewiec, 1582, in -f, p. 763: „Jest Chocim zamek piekny obronny na skalc, podobny Kokonhauzowi w
35 Liflandzech, jakom sie sam obiema przypatrzyl, wszakzem jusz Turkami ossadzony widzial roku 1574; alc w nim przedsie ma vojewoda swego Borkolaba, ktory nas tam dwa kroc imieniem hospodarskim podejmowal".

[43] Weltman, *Kartiny svieta,* Moskva, 1836, in -4, t. I, p. 239.

un al treilea cu Rumilihissar de lângă Constantinopole[44].

O naivă tradiţiune naţională încredinţează ca prima fundaţiune a fortăreţei se urcă în epoca pe când Domnul Hristos umbla pe pământ[45].

Temându-se ca polonii să nu reţină acest bulevard al ţării, ca o bază de operaţiuni în aşteptare ca destronatul Bogdan să-şi adune o altă oaste mai puternică, Ioan Vodă trimise pe episcopul Isaia Rădăuţeanul cu alţi deputaţi de frunte pentru a negu̧ta un tractat de pace.

Polonii simţiră deja ce fel de braţ ţine cârma Moldovei.

Cu o amabilitate nepilduită până atunci din parte-le, ei se grăbiră a îndestula toate cererile lui Ioan Vodă.

Fugarul Bogdan ar fi fost extrădat, să nu fi fugit din Polonia. În lipsă-i fu remis în mânile ambasadorilor moldoveni un frate al său, perit apoi fără veste în robia turcească.

Cetatea Hotinului fu înapoiată Moldovei.

Pentru a arăta toată importanţa acestei achiziţiuni, căpătate atât de lesne contra speranţei,

---

[44] Resmi-Ahmed-effendi, reprodus în a mea „Arhivă istorică a României", t. I, p. 183.

[45] *Ibidem.*

20 Ioan Vodă numi pârcălabi doi bărbaţi, pe cari punea temei ca pe sine însuşi: socru-său, boierul Lupea Hurul, şi cel mai intim al său amic, Ieremia Golia, cu care-l văzurăm mâncând împreună pânea străinătăţii...

II

DOMNUL

Era grato alli amici, alli nimici terribile; giusto con i sudditi, infedele con li esterni...

Era iubit de amici, teribil pentru inamici, just cu supuşii, perfid cu străinii...

MACCHIAVELLI, *Vita di Castruccio*

§ 1. În fine, eroul nostru se văzu stăpân liniştit al Moldovei.

Hotinul era asigurat.

Pe turci îi avea patroni, pe poloni – amici.

Rivalul Bogdan rătăcea prin lume: din Polonia trecu la Viena, din Viena la Dresda, din Dresda la Paris, din Paris la Copenhaga, în sfârşit la Moscova, unde se povesteşte că ţarul, cosându-l

într-un sac, l-ar fi aruncat în fluviu – pedeapsă de crezut din partea unui moscovit, dar pe care o şi merita un român vândut străinismului!

§ 2. Un filosof antic zise, sunt acum două mii de ani: „Când cerul voieşte a încredinţa unui om ales o mare misiune, el începe totdauna prin a ispiti sufletul şi cugetul său în amărăciunea zilelor grele; îi oboseşte muşchii şi oasele prin lucrări dureroase; îi tortură carnea şi pielea prin cazna foamii, îi aruncă fiinţa în toate lipsele sărăciei şi ale nevoiei; vrea ca faptele lui să capete tot rezultate contrare celor dorite; în sfârşit îi aţâţă inima, îi întăreşte firea, îi măreşte şi adauge forţele prin o energie, fără care el n-ar fi fost în stare de a-şi împlini înalta ursită"[1].

Aşa fu trecutul lui Ioan Vodă până a dobândi tronul Moldovei: în curs de o jumătate de secol, el nu cunoscuse decât vagabunde colindări din ţară în ţară; speranţe la tot pasul amăgite; dureri morale şi muncă fizică!

Să vedem care fu misiunea cea mare ce-i încredinţase Cerul.

§3. Armenist din leagăn, luteran în Polonia, turcit în Constantinopole, Ioan Vodă se arată

[1] Pauthier, *Confucius et Mencius,* Paris, 1852, in -8. p. 429

creştin ortodox ca domn al Moldovei, precum s-ar fi arătat catolic să fi domnit în Spania.[2]

Cezar în Galia adoră pe zeii druizilor.

Napoleon în Egipt se închină în geamia mamelucilor.

Oamenii cei mari, Cezarii şi Napoleonii, nu au toţi decât o singură religiune: religiunea gloriei, nestrămutată în fundul inimei lor ca albia mării, pe când cultul exterior se alunecă pe marginile buzelor, ca undele ce se joacă pe suprafaţă.

§ 4. În mai puţin de doi ani de domnie în pace, Ioan Vodă introduse în ţara sa următoarele cinci reforme, afară de câte ne mai rămân până acum necunoscute:

1. Controlul personal al actelor emanate din cancelaria domnească;

2. Schimbarea capitalei;

3. Eliberarea poporului de jos din jugul aristocraţiei clericale şi laice;

---

[2] Cronica turcă, tradusă în Mignot, *Histoire de l'empire ottoman*, Paris, 1773, in -12, t. 2 p. 210: „Comme il s'était fait musulman pour plaire aux Turcs, il se refit chrétien pour regagner l'affection des Moldaves." – Scrisoarea vizirului Mehmed, ce am publicat-o din manuscript în „Arhiva istorică a Românici", t. I. p. 44: „sicuti vos illum christianum putastis, ita nos turcam."

4. Baterea monetei naţionale de aramă;

5. Stricteţa contribuţiunilor fiscale.

Şi toate astea Ioan Vodă le făcuse fără ajutorul unei „camere legislative“: *camerele legislative* nu fac un „2 mai“.

§ 5. Până la 1572 nu găsim, asupra tranzacţiunilor în interiorul ţărei, niciun document subscris cu mâna domnească.

Am văzut cu ochii noştri cel puţin vro zece mii de documente originale: vorbim dupre câte am putut vedea.

Marele logofăt, ca prim-cancelar al statului, întipărea pe hârtie sigilul princiar în joşul crisoavelor, sau îl anina pe şvară de mătasă cătră pergamenă; apoi uricarul, adecă scribă, îşi subsemna numele undeva în coadă; şi, în fine, fără vro altă formalitate, documentul, care putea să fi fost chiar pe o sută de moşii, trecea bun dat în mânile celui în drept.

Se întâmpla, firește, că marele logofăt, ca om şi, mai ales, ca ministru, abuza de sigilul princiar: domnul nu ştia nemica.

Ioan Vodă, cel dentâi, văzând nedreptăţile ce se puteau face fără ştirea-i[3] începu a subscrie el

[3] Vezi, drept dovadă, documentul ce l-am publicat în „Arhiva istorică a Românici“, t. 1. nr. 164.

însuşi[4], specificând uneori cu propria sa mână până şi data documentului.

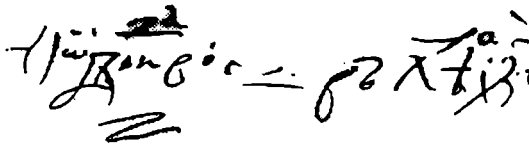

Iscălitura lui Ioan Vodă din documentul publicat în „Arhiva istorică a României", t. 1 p. 133-4.

În primul an al domnirii sale, el schimbă, unul după altul, doi mari logofeţi: cel al treilea nu mai cuteză a glumi cu încrederea lui vodă.

§ 6. Până la 1572 capitala Moldovei fu Suceava.

Ea se bucură de această prerogativă în curs de trei sute de ani, avea 16.000 de case, 40 de biserici, mai multe palaturi[5], un fluviu limpede, o poziţiune pitorească, şi un castel care, cu un secol

[4] *Zapiski Odesskago Obsczestva*, t. 3, p. 254.

[5] Cantemir, *op. cit.*, p. 66: ..Ausser des Fuersten und der Vornehmen Palaesten, zaehlte man daselbst 40 steinerne und verschiedene hoelzerne Kirchen, und 16.000 Privathaeuser; welche aber alle, nachdem die fuerstliche Residenz von da verlegt worden, verfallen sind..."

mai nainte, respinsese toată furia unei puternice armate polone[6].

Totul, dară, se părea a-i asigura liniştita posesiune a vechilor sale drepturi, consânţite prin o triplă paragrafie „immemorială“[7].

Deodată peste câteva luni de domnie, Ioan Vodă strămută scaunul ţării la Iaşi.

Acesta era un orăşel mic şi fără apă.

Domnii cei vechi, cărora le plăcea a clădi palaturi oriunde se opreau câte două-trei zile pe an, desfătându-se cu vânatul prin codrii învecinaţi, zidiseră şi aci un frumos castel de piatră la capătul sudic al târgului, pe marginea unei râpe, încât să poată servi la nevoie şi în timp de război.

Mai avea Iaşul o capişte armenească, o capelă catolică şi trei biserici române.

În fine, îl împodobea o baie de piatră de arhitectură orientală[8].

---

[6] Bălcescu, „Magazinul istoric“ t. 2, p. 60.

[7] Pothier, *Traité de la possesion*, Paris, 1807, in -8, p. 264: „possession centum annorum sive temporis immemorialis“.

[8] Heidenstein, *op. cit.*, p. 318: „Templa tria circiter Graeci ritus, Armenorum unum, ex lapide omnia; catholicum ex materia unum; super omnia balneum Asiatici operis ex lapide pro captu loci satis elegans“.

Astfel, se părea că nemic nu putea prevesti acestui târguşor un tor strălucit între oraşele Moldovei.

Se naşte întrebarea: care cauză să fi putut împinge pe Ioan Vodă de a părăsi Suceava? de a îmbrăţişa Iaşul?

Suceava se afla aşezată prea aproape de hotarele polono-ungare, prea departe de turci şi de tătari; încât principele, în caz de război, lesne putea fi surprins prin o invaziune din partea Galiţiei sau a Transilvaniei, pe când, totdeodată, el nu putea ajunge la timp pentru a împiedeca o invaziune de peste Nistru sau de peste Dunăre.

Iaşul sta în mijlocul Moldovei.

Acest suprem avantaj strategic era de ajuns pentru a determina alegerea unui Ioan Vodă.

Decis a impune respect tuturor vecinilor, el căta să-şi ridice un cuib central, de unde să poată veghea în toate părţile, ca vulturul ce de pe vârful stâncei pândeşte şi pe puşcaşul, de care trebui să se ferească, şi biata turmă, din care îşi va ochi o victimă.

§7. Strigat-au oare sucevenii contra Iaşului în 1572, precum strigă acum ieşenii contra Bucureştiului?

E sigur că prin retragerea capitalei, Suceava, care nu mai are nici 1000 de case[9], pierduse peste 90 la sută.

E sigur că atunci nu era pusă în joc sublima cestiune a Unirii, pentru care saltă orice inimă română.

E sigur că Ioan Vodă nu lăsă Sucevei, drept mângâiere, nici măcar o curte de apel sau o universitate.

E sigur... şi cu toate acestea istoria nu ne arată să se fi plâns sucevenii.

§8. Tot ce rămăsese fostei capitale din antica-i strălucire era sicriul cu moaştele unui sfânt.

Ioan cel Nou – aşa-i zicea pe nume – era trapezuntean de origină; căci românii, ei singuri între toate popoarele creştine, nu produseră niciun sânt calendaristic din propriul lor sân, lăsând această sarcină oficială muscalilor şi grecilor, între cari cei vrednici de împărăţia cerului se numărau totdauna cu milioane.

Cu vro doi secoli mai nainte, un domn foarte religios cumpără, aduse în Moldova şi

[9] Bandla, *Die Bukowina*, Wien, 1845, in -8, p. 21.

aşează în biserica mitropolitană de la Suceava moaştele fericitului, pe care-l declară a fi patron al ţării.[10]

De atunci încoace, mai mult din patriotism decât din bigotism, sântul cel cu diploma de naţional deveni obiectul celei mai înfocate veneraţiuni din partea moldovenilor: la ziua lui, Suceava se împlea de numeroase gloate de bărbaţi, femei, copii, veniţi în peregrinaj de prin toate unghiurile ţării.[11]

Străinii afirmau cum că tot cultul moldovenilor se mărginea în adoraţiunea lui Ioan cel Nou.[12] În adevăr, noi ne închinam numai aceluia pe care-l credeam că ne apără ţara.

Moaştele sântului formau unul din principalele venituri ale Sucevei; Ioan Vodă respectă această

---

[10] Metropolitanul Varlaam, *Carte românească de învăţătură, dumenecele preste an...,* laşi, 1643, în –f, p. 84 verso, în apendice.

[11] Paul of Aleppo, *The travels of Macarius, Patriarch of Antioch, in arabic,* London, 1836, in -4, p. 85: „The people of this contry have entire faith in him; and resort, in pilgrimage, to his festival, on the Thursday after Pentecost, from the remotest towns and villages."

[12] Coyer, *Histoire du Jean Sobieski roi de Pologne.* Amsterdam 1761, in -8, t. 2, p. 23.

proprietate, şi sărmanii suceveni, atinşi la slăbiciune, rămaseră mulţumiţi.

§ 9. Privind asupra stării sociale a ţării sale, eroul nostru vedea o naţiune mare zbuciumându-se sub apăsarea unei clase mici, asemenea atletului muşcat de un şarpe: era statua lui Laocoon, dar o statuă vie şi de proporţiuni imense!

De o parte sta ceea ce cronicele noastre numesc ţară; de altă parte sta ceea ce nu era „ţară": boierii şi călugării.

Ţară erau mulţi, erau aproape toţi, dar vai! curat numai „suflete".

Boierii şi călugării erau puţini, erau vro câţiva, dar „materie": toate pământurile, toate veniturile, toate folosurile erau ale lor; şi oricine nu era din ei nu avea nici atâta loc propriu, cât trebuie pentru o înmormântare.

Rezultatul acestei stări de lucruri îl descrie cronica ţării: „În Moldova au cei mici despre cei mari acest obicei de pier fără judeţ, fără vină, fără seamă"[13].

Ţi se pare că auzi răsunetul cântecelor ţărăneşti din întunericul feodal al Evului Mediu:

[13] *Letopiseţele*, t. 1, p. 187.

„Stăpânii ne fac numai răutăţi; ei nu ne dau nici cuvânt, nici dreptate; ei au toate, iau toate, mănâncă toate, lăsându-ne a trăi în sărăcie şi în durere..."[14]

Între cronica lui Ureche şi cântecul lui Robert Wace este la mijloc o distanţă de trei secoli; dar între clăcaşii români şi servii feodali noi nu vedem nicio distanţă.

§ 10. Într-un stat astfel constituit, principele putea să-şi aleagă numai una din trei căi: sau să ţină cu boierii şi călugării contra poporului, ori să ţină cu poporul contra boierilor şi călugărilor sau, în fine, să-i împace unii cu alţii.

Câteşitrele metodele fură încercate.

Cu poporul contra boierilor şi călugărilor ţinuse Petru Rareş[15]: el muri pe tron, după o domnie glorioasă aproape de douăzeci de ani.

Cu boierii şi călugării contra poporului ţinuse Alexandru Lăpuşneanul în prima sa domnie[16]; fu trădat, răsturnat şi alungat.

---

[14] Thierry, *Récits des temps mérovingiens*, Paris, 1856, in -8, t. I, p. 25: „Les seigneurs ne nous font que du mal, nous ne pouvons avoir d'eux raison ni justice; ils ont tout, prennent tout, mangent tout, et nous font vivre en pauvreté et en douleur..."

[15] Ms. *Ossolinianum*, apud Engel, *Geshichte der Moldau*, Halle, 1804, in -4, t. 2. p. 184-5.

[16] *Letopiseţe*, t. I, p. 177-8: „şi cu dragoste îl primiră boierii".

A împăca poporul cu boierii şi călugării se silise Iacob Despota[17]: atrăgându-şi o neîncredere din ambe părţile, el pieri sub loviturile unei coaliţiuni universale.

Aceste trei exemple erau toate proaspete: avându-le plăpânde denaintea ochilor, Ioan Vodă, chiar din egoism, îşi alese calea, prin care scăpa naţiunea din ghearele clasei, pe cei mulţi din mânile celor puţini, pe turmă din gura lupului.

§ 11. Am văzut cum un mare vornic pieri sub cuţitul călăului chiar în ziua de Paşti.

Alţi boieri îi urmară unul după altul, deşi nu toţi avuseră plăcerea de a muri înfruptaţi de ouă roşii.

„De pre boierii de cinste şi cei mai de jos sabia lui Ioan Vodă nu lipsea, ci cu multe feluri de morţi îi omora",zice cronica ţării.

§ 12. Monastirile consumau în trândăvie şi în desfrânări sudoarea Moldovei. [18]

Ioan Vodă dede o pildă, neauzită până atunci în istoria românilor.

Un vlădică fu convins de crima celei mai negre nemoralităţi; divanul domnesc execută

[17] Sommer, *op. cit.*, p. 36-37.

[18] Vezi a mea „Lumina", t. 3, p. 51-56.

întocmai o legiuire din *Condicele Teodosian*: „Sodomitul să piară prin flăcări în prezenţa poporului“[19]; mârşavul episcop fu ars de viu[20]: Ioan Vodă ţinea prea mult, pesemne, la litera dreptului roman!

Mitropolitul, putred de bogăţii, adunate prin vânzarea Cuvântului lui Dumnezeu, scăpă de cazană şi de moarte fugind la munţi.

Un boier, care dentâi trădase pe trei domni în şir, apoi se făcuse căpitan de haiduci de codru şi, în fine, crezu a-şi ascunde urâtul trecut îmbrăcând haina cea făţarnică a monahismului, fu îngropat de viu în pământ.

„Teminţele erau pline de călugări“, zice cronica ţării.

Fariseii îşi răzbunară într-un mod curios: nici într-o monastire a Moldovei nu ni s-a întâmplat a găsi portretul lui Ioan Vodă sau numele său înscris în vreun pomelnic; iară peste o sută de ani mai încoace, un mitropolit îl şterse chiar din catalogul domnilor ţării pe care-i

[19] *Lex Dei*, tit. 5, c. 3. – *Cod. Theod.*, lib. 6, ad. leg. Iul. de adult: „spectante populo, flammis vindicibus expiabit“.

[20] *Letopiseţe*, t. I, p. 192: „băgat-a în foc de viu pre vlădica Gheorghie de a ars, dându-i vină de sodomie!“

scrisese în versuri şi în care, bunăoară, cânta în următorul mod virtuţile Lăpuşneanului:

„Domni ş-acesta bine, şi-n Slatina-şi fece,
Monastire frumoasă, pe toate le-ntrece!"[21]
Apoi dă!

§ 13. Ura sa pentru boieri şi călugări, despreţul său pentru aristocraţia de tot felul, Ioan Vodă în unele cazuri, ştia să le manifeste şi fără ajutorul gelaţilor.

În toată Moldova cei mari îşi mascau faptele lor cele neevangelice prin cea mai zeloasă păzire a posturilor; pe când ţăranii, din contra, destul de storşi numai prin apăsare, se fereau de a mai slăbi şi mai mult prin lăsări de carne şi de brânză, dacă aveau cumva, din întâmplare, vreuna din acestea.

„La munteni, boierii şi poporul sunt deopotrivă religioşi – zice un călugăr oriental în interesanta sa călătorie –; dar în Moldova chiar Postul cel mare îl observă numai clasele de sus; iară încât priveşte pe cei de jos, ei deloc nu-l bagă în seamă, şi ireligiozitatea lor, cea mai mult decât

[21] Cipariu, *Crestomaţia sau analecte,* Blaj, 1858. in -8. p. 236.

tătărească, merge până acolo, încât patriarhul de Antiohia când intra în casele lor, ei nu ieşeau înaintea lui nici măcar cu o fărmătură de pâne..."[22]

Ei bine! Ioan Vodă era întocmai ca ţăranii cei nelegiuiţi ai ţării sale.

Un cronicar, mare logofăt, strigă cu un fel de spaimă bigotă: „Nu crez să fi fost creştin pravoslavnic, că de ar fi fost creştin, nu s-ar fi însurat în Postul mare!"[23]

Un cronicar, mitropolit, îl numeşte: „Ioan cel Rău"[24].

Şi marele logofăt şi mitropolitul aveau dreptate... din punctul lor de vedere.

§ 14. Ucizând pe boieri şi pe călugări, până atunci atât de puternici, Ioan Vodă, pentru o

---

[22] Paul of Aleppo, *op. cit.*, t. I, p. 63: „The fast of Lent is strictly observed by the court and the higher classes of the people; but the lower orders keep no fast, nor perform any prayer, nor appear to have any religion at all... But in, Wallachia, which God preserve! it is very different: and the religiousness of its inhabitans, their moderation, and good conduct, are preeminent." – p. 117; „It is very different from Moldavia; where, when the Patriarch entered the abode of any of the inhabitants, not one of them came to stand before him, nor treated him to a cake of bread, than whom, even the Tartars are more religious."

[23] Miron Costin, *Letopis,* t. I, apendice, p. 86.

[24] Cipariu, *loco. cit.* în notă.

deplină siguranţă, luă măsuri ca să-i împedece de a-şi uni forţele contra tronului, măcar că orice ligă e prea slabă, când nu o susţine poporul de jos.[25]

Precum ziserăm, toţi aristocraţii, atât clerici cum şi laici, aveau un singur Dumnezeu: egosim, interes personal, ban.

Ioan Vodă îşi dede un frumos spectacol făcându-i să se bată unii cu alţii pe când el îi bătea pe toţi deopotrivă.

Luând, bunăoară, o moşie monastirească, el o dedea unui boier[26]; iată călugării ţipând contra boierimii!

Sau, luând proprietatea vreunei monastiri, o dedea unei alte: iată cele două monastiri intrând în luptă!

Sau, în fine, luând de la boierul cutare, dedea unui alt boier: iată boierii înşfăcându-se de păr!

---

[25] Bacon, *Essais de morale et de politique, Oeuvres,* tr. p. Riaux, Paris, 1851, in -8, t. 2, p. 284: „les grands ne pouvent presque rien en ce genre, si la multitude n'est disposée a se soulever d'elle-même".

[26] Wickenhauser, *Die Urkinden des Klosters Moldowiza,* Wien, 1826, in -8, p. 27 şi 87, documentul din 1577: „Diese Handveste habe nun Jeremias, der Hatmann gewesen dem heil. Kloster damals genommen, als er den Kaclugaern in den Tagen des Woewoden Johann, ohne ihnen hiefuer etwas zu geben, diese zwei Doerfer weggenommen hatte".

Ţara râdea, privind întresfâşiarea foştilor săi apăsători.

Domnul râdea, văzând, cât de proastă e lumea!

§ 15. Ioan Vodă nu împroprietări pe ţărani; nu! căci se ferea de o criză, ale cării efecte pe de o parte nu erau destul de limpezi, iară pe de alta, nu puteau să-şi manifeste fructele lor cele bune, decât numai doară după un şir îndelungat de ani, străcuraţi în tristă şovăitură.

Împroprietărirea ţăranilor din proprietatea cea uzurpată clerico-boierească este o bucăţire, în urma cării, ca rezultat imediat, cei puţini bogaţi sunt foarte sărăciţi şi cei mulţi săraci nu sunt deloc îmbogăţiţi: zecimi de ani trebuie să treacă mai-nainte de a reveni lucrurile la o nouă stare normală, mai bună, firește, decât starea normală cea veche... dar până atunci? până atunci egalitatea sărăciei pentru toţi şi în toate!

Ioan Vodă împroprietărea nu numai pe ţărani, ci chiar pe ţigani, când acei ţigani aveau mijloace de a-şi plăti peşin o proprietate[27]; când nu, nu; ci-i înzestra încet-încet cu neşte atari

[27] Documentul cc l-am publicat în „Arhiva istorică a României", t. 1. nr. 156: „Am dat acestui ţigan, anumc Nicola, o treimc din cincimca satului Boloteştii şi cu loc de moară în apa Putnei, care teritoriu şi-l cumpărase etc.".

mijloace, întrebuinţând un metod prin care, departe de a produce o criză, el din contra înflorea finanţele statului.

Secretul eroului nostru era de o simplitate nespusă: el nu lăsă pe boieri şi pe călugări să abuze cât un fir de păr de munca ţăranului.

Ioan Vodă vedea că ciocoiul ia aproape tot câştigul ţăranului, despoind astfel totdeodată visteria ţării, căriia boierii şi călugării nu-i dedeau nemica, iară ceilalţi nu mai aveau de unde să-i dea.

Jos abuzul! – numai atâta.

§ 16. Aice e locul de a analiza cestiunea proprietăţii teritoriale la români, după vechile noastre legi, nescrise, dar cu atât mai raţionale, bazate nu pe imaginaţiunea vreunui jurist, ci pe însăşi natura cea intimă a poporului.

Boierii sau monastirile nu erau proprietari, ci numai neşte posesori ereditari ai respectivelor porţiuni teritoriale, cari dentru-ntâi le-au fost acordate lor din partea domniei ca locuri deşerte şi fără valoare, pentru a le coloniza cu oameni şi a le da astfel o utilitate.

Domnul ţării rămânea pentru totdauna adevăratul proprietar al întregului teritoriu naţional, încât boierul sau monastirea, având facultatea de a vinde, de a schimba, de a ipoteca,

de a dărui moşiile lor, pentru fiecare din atari tranzacţiuni trebuia să capete o nouă specială încuviinţare domnească, condiţionată printr-o dare în bani sau în natură, şi în care principele întărea achiziţiunea noului posesor prin următoarele caracteristice cuvinte: „i-l *dăm* lui acel sat etc."[28]

Pe baza acestei constituţiuni a proprietăţii teritoriale, ţăranii români aveau duple îndatoriri; unele către fiscul domnesc, altele către posesorul ereditar, din cari cele principale erau:

Îndatoririle ţărăneşti către fisc:

1. Dări şi gloabe judeciare, precum de pildă: bani de divorţ, bani de măritiş, gloabe pentru furturi, duşegubine pentru omoruri etc.

2. O mică sumă bănească anuală şi dijmă în natură de oi, de porci, de miei.

Din toate aceste venituri ale fiscului, posesorul moşiei îşi reţinea, ca un fel de răsplată pentru munca percepţiunii, câte o a treia parte.

Îndatoririle ţărăneşti către posesor:

1. Trei zile de lucru, anume una arând, alta cosind, a treia secerând.

[28] Vezi mai toate documentele teritoriale muntene şi moldovene, în a mea „Arhiva istorică a Românici".

2. De două ori pe an, la Crăciun şi la Paşti, daruri numite „cinste", anume: ouă, găine, caşuri.[29]

Sub domni de principii aristocratice, fie prin concesiuni formale, fie prin îngăduiri tacite, boierii şi călugării reuşiră, pe de o parte, de a uzurpa toate folosurile, câte se cuveneau fiscului şi din cari ei nu aveau drept decât numai asupra unei treimi; pe de altă parte, de a şterge cu desăvârşire condiţionalitatea obligaţiunilor ţărăneşti, silind pe săteni să le lucreze şi să le dea mai în toate zilele!

Fiscul se fecunda, mai ales, prin confiscaţiuni: prin vămi, câte nu încăpuseră încă în mânile particularilor[30]: prin dijma de ceară şi de miere[31].

---

[29] Toate acestea se deduc în parte din documentele locale, dar mai cu seamă din „jus valachicum" al coloniştilor români din Moldova şi Transilvania, cari se stabilcau în Polonia şi despre cari vezi o preţioasă colecţiune de acte oficiale în Stadnicki, *O Wsiach Woloskich*, Lwow, 1848, in -4, p. 25-92. Unele acte sunt din epoca lui Ioan Vodă.

[30] Charrière, *Négociations de la France dans le Levant*, Paris, 1853, in -4. t. 3, p. 913, nota: ...une eschelle ou dace d-un port vallant trois mil ducats par an... succession et hoyrie d'un seigneur exécuté par justice..."

[31] Botero. *Le relationi universali*, Veneţia, 1600. in -4. t. I. p. 95-6: „Il principe tira da cento mila scudi, della decima della cera, et del mele... Vi passa il moscatello, o malvagia di Candia per Polonia, e per Alemagna; onde il principe cava grande entrata..."

Dările teritoriale, adevărata avuţie a unui stat bine constituit, erau ca şi nule.

Restrângând cu totul drepturile cele abuzive ale seniorului asupra câştigului ţărănesc, Ioan Vodă ajungea la trei scopuri de o importanţă supremă:

1. Îmbogăţea pe ţărani, adică pe cei mulţi, sau şi mai bine, pe cei „toţi".

2. Luând de la ţărani numai 1/5, 1/10 din câte le răpea seniorul, umplu visteria ca niciodată.

3. Reuşi a deveni idolul acelora ce erau „ţară".

Şi cu toate astea, ei nu împroprietărise pe ţărani!

§17. Un alt fact concurge a proba geniul administrativ al lui Ioan Vodă.

Pentru tranzacţiuni importante, privitoare mai cu seamă la clasa de sus, Moldova întrebuinţa bani străini de aur şi de argint, cari intrau în ţară, în mare câtime, în schimb pentru exportaţiunea vitelor.

Dar banii de aramă erau puţini, încât ţăranul, în tranzacţiunile sale cele mici, se vedea forţat de a opera mai mult în natură – moneta cea mai nedreaptă şi mai nesigură.

Domnii precedinţi, Despota şi Lăpuşneanul, făcură bani naţionali de argint[32]: ei nu se gândiră la nevoile ţăranilor.

Ioan Vodă pricepu pe dată toate avantajele monetei de aramă, a carii fabricaţiune, costând puţin statul, aducea totodată foloase imense prin îmbogăţirea ţăranilor, vra să zică a fiscului.

Gologanii naţionali începură, în fine, a circula prin toate unghiurile Moldovei.

Pe lângă altele, ei familiarizau ţara cu icoana frumoasei figure a principelui, în jurul căriia se citea patrioticul titlu: „Părintele Moldovei".

E de observat că ei fură la noi nu numai cei dentâi bani de aramă, ci încă cei dentâi cu o inscripţiune românească: nu latinească, ca pe ai lui Despota şi ai Lăpuşneanului, nici slavonească, ca pe cei anteriori.

I. Moneta lui Ioan Vodă, după cum a publicat-o răposatul George Săulescu în Iaşi, în 1859; litografia lui Parteni, pe hârtiuţe separate. II. Idem după cum e reprodusă de Papiu în al său Tezaur de *monumente istorice*, t. 3, p. 205.

Boierii şi călugării vorbeau latineşte şi slavoneşte: ţăranul – româneşte.

§18. Puternicul patronaj, acordat poporului de jos contra claselor de sus, avea în ideea lui Ioan Vodă, precum lesne ne-am putut convinge, mai cu deosebire o ţintă financiară.

El făcu acum în privinţa ţăranilor întocmai ceea ce regii occidentali făcuseră mai nainte în privinţa comunelor muncipale, eliberându-le din jugul seniorilor feudali[33]: imensele abuzuri neregulate ale aristocraţilor izolaţi se prefăcură într-un venit periodic al fiscului, mai moderat individualmente şi colosal în totalitale; cursul apei fu schimbat şi canalizat în profilul tronului astfel încât păraiele cele împrăştiate, numeroase şi îmflate, se reduseră deodată la proporţiunile unui singur fluviu de aur.

Aşadar, e vederat că, îmbunătăţind soarta ţăranilor, Ioan Vodă avea dreptul de a cere din pare-le nu numai o recunoştinţă morală, ci încă pe acea materială, manifestată prin exactitate şi sinceritate în plata dărilor fiscale, cari formau acum

[33] Estracte din Bréquigny, Guizot şi Thierry în *Encyclopédie moderne*, nouv. éd., t. 10. 272-87.

o mică parte din câte le storceau obicinuit boierii şi călugării.

Lipsa sau abundenţa financiară a unui stat, în cele mai multe cazuri, nu depind de sărăcia sau avuţia ţarii, ci numai şi numai de modul percepţiunii impozitelor; încât un popor sărac poate să aibe un fisc abundent, din cauza unei percepţiuni energice şi bine organizate, pe când, din contra, un popor avut poate să aibe un fisc lipsit, din cauza unei percepţiuni moleşite şi rău organizate.

Ioan Vodă reuşi de a face ca banii să curgă, aşazicând, de la sine, în visteria domnească, fără concursul unei miriade de agenţi salariaţi, iară directorate statistice, fără comptabilitate franceză, fără inspectori financiari: el se mulţumi a aplica în toată rigoarea teribila lege penală contra neplatei dărilor.

Mai bine legi puţine, dar bine executate!

Iată tabloul ce-l dă un biograf contimpuran al lui Ioan Vodă: „Dacă cineva vindea fără ştirea domnească un strugur de vie[34], sau orişicare lucru

[34] Cf. despre celebrul Wallenstein, unul din geniile cele mai mari ale timpilor moderni, în Gualdo Priorato, *Vite et azzioni di personnagi militari e politici*, Viena, 1674, in-f. litt. w. p. 5 nenumerotată: „Castigó severamente piccioli errori per spaventar i gravi falii".

supus censului, pe unul ca acela Ioan Vodă, înfi-
gându-i o verigă prin nările nasului, cu mâinile legate la spate, îl da călăilor, ca să-l biciuiască pe piețe publice, și apoi cadavrul lăsa zăcând fără înmormântare, hrană câinilor!"[35]

Astăzi, legile noastre pedepsesc cu temnița pe debitorul unui particular, de cele mai multe ori al unui grec sau ovreu, căci românii nu prea au bani de dat cu împrumut... debitorul statului rămâne nepedepsit.

Prefer sistemul lui Ioan Vodă.

§ 19. Istoricii incriminează cruzimea eroului nostru.

Sunt nedrepți.

Iată ce zise peste doi secoli și jumătate Napoleon cel Mare, când istoricii îi incriminau și pe el de cruzime.

---

[35] Lasicki, *op. cit.*, p. 129: „ipse Ivonia, vel ob levissimum delictum poenam capitis insontes statuebat, vivos excoriabat, palis infigebat, oculis privabat (quae poena apud Valachos familiaris est), naso et auribus praecisis deformes homines reddebat; breviter, si quis illo invito seu racemum suae vineae, seu quidpiam aliud ex quo census penditur, vendidisset: hunc ille aut occidebat aut hamo per nares illius traducto, manibusque post tergum colligatis, tortoribus vel si isti non essent, Nigritis (quos Ziganos vocant) per plateas immisericorditer flaggellandum obiicicbai: et quod immanius est; caesorum cadavera insepulta etc."

„Am ţinut totdauna cu majoritatea poporului: la ce oare mi-ar fi putut servi crima?“[36]

O logică sublimă!

Ioan Vodă ţinuse şi el totdauna cu majoritatea poporului.

Majoritatea poporului îl iubea, ca nici pe unul din câţi l-au precs şi i-au succes pe tronul Moldovei.

Înşişi istoricii cei incriminatori recunosc, toţi într-o voce, suprema popularitate a lui Ioan Vodă[37].

Deci, unde e crima?

Nu e crud acel principe, care, cu preţul câtorva capele aristocratice şi cu neîmblânzita păzire a legii, îşi cumpără idolatra iubire a unei ţări întregi.

---

[36] Emerson, *Les représentants de l'humanité,* Paris, 1863, in -8, p. 291-2; „on m'accuse, disait-il, d'avoir commis de grands crimes: les hommes de ma trempe ne commettent pas de crimes. ... J'ai toujours marché avec l'opinion des grandes masses et avec les événements. A quoi m'auraient servi des crimes?“.

[37] Cronica turcă ap. Mignot. *op. cit.*, t. 2, p. 215: „Pierre fut placé sur le trône de Moldavie, au milieu des larmes des peuples qui regrettaient Ivan.“ – Gorecki, *op. cit.*, p. 90: „pedites, gens rustica, singulari fide ac animo in Ivoniam fuere“. – Lasicki, *op. cit.*, p. 130: ...illum postea non modo honorarint horruerintque, verum etiam fortiter pro eo depugnaverint“.

§ 20. Miraculosul rezultat al administraţiunii lui Ioan Vodă se poate exprima prin puţine cuvinte.

În 1572, la intrarea-i în domnie, toate calamităţile erau grămădite asupra Moldovei.

O teribilă ciumă zeciuia prin sate şi prin oraşe.[38]

Un comet speria imaginaţiunea poporului![39]

O furioasă inundaţiune devasta câmpiile.[40]

Visteria era secată prin nebuniile lui Bogdan Vodă, care se plimba cu trăsuri acoperite cu argint şi aur.[41]

---

[38] *Archivi Antiqui Leopoliensis liber MCLXV* (Ms. in magistratul de la Lemberg, in -f) anno 1572, p. 613: „Pestis fuit eodem anno gravissima". – *Chronicom Fuchsio-Lupino-Oltardinum.* Coronae, 1847, in -4. p. 66: „Saevissima pestis Barcensem Provinciam depopulatur et pene exhaurit". – Charrière, *op. cit.*, t. 3. p. 214, janvier 1572: „La peste est la plus extresme et eschauffée qu'elle feut, cent ans a, en Levant".

[39] Gessner, *Bibliotheca instituta et collecta,* Tiguri, 1583, in -f, p. 265, 312 etc.

[40] Schard, *Scriptores rerum Germanicarum,* Basileae, 1574, in -f, p. 2522, sub anul 1572: „Danubius ita inundare coepit, ut post hominum memoriam maiorum aquarum illuvies non fuisse existimentur".

[41] Forgacs, *Rerum Hungaricarum sui temporis Commentarii,* Posonii, 1788, in -8, p. 698: „Bogdanus... sponsa, quam stolido luxu ambiverat, spoliatus, cui carpentum mirifico sumptu confecerat, ut rotarum quoque circumferentias, quo uspiam ferri usus fuit, argenteis laminis, auratis exornasset..."

Turcii şi tătarii, veniţi în ajutorul lui Ioan Vodă, nu se putură reţine, firește, de a nu comite jafuri, violenţe, omoruri.[42]

În fine, era un potop de rele!

În curs de doi ani, principele nostru realiză visul domnilor celor mai mari; finanţele erau în floare şi contribuabilii mulţumiţi.

§ 21. Cronicarul Ureche servise în tinereţele sale, ca uricar sau scribă, la curtea lui Ioan Vodă; dar era aristocrat din una din familiile cele mai ilustre ale Moldovei[43], înrudit cu ceilalţi boieri, devotat călugărismului şi, prin urmare, duşman sistematic al stăpânului său.

Ei bine! cu toată ura-i personală ce respiră mai în toate rândurile povestirii sale, încât nu se teme de a râde până şi de moartea viteazului[44]; ei bine! cu toate astea, însuşi cronicarul Ureche se simte forţat a caracteriza pe Ioan Vodă în

---

[42] Lasicki, *loco supra.*

[43] Cantemir, *Chronicul romano-moldo-vlachilor,* Iaşi, 1835, in-f t.I, *Introducere,* p. LXX: „...Corvinos cuius ex prosapia derivantur Urecestii". Cf. „Arhiva istorică a Românici", t.I. nr. 203.

[44] *Letop.* t.I, p. 196.

următorul mod: „era la minte ascuţit, la cuvânt gata, şi se vedea a fi nu numai de domnia acestei ţări, ci şi altor ţări să fie cap şi mai mare".

Atari cuvinte din gura unui inamic!

§ 22. Nu mai puţin dibace fu politica exterioară a lui Ioan Vodă; deşi, din nenorocire, noi nu cunoaştem din ea, până acum, decât numai o singură cestiune, în care diplomaţia cea machiavelică a unui mic principe român era cât p-aci să arunce într-un grozav labirint de complicaţiuni trei din statele cele mai ponderoase ale Europei: Turcia, Franţa şi Polonia.

§ 23. Curând după intrarea lui Ioan Vodă în Moldova murise bătrânul rege polon Sigismund-August.

El fu ultimul din dinastia Iageloană şi, tronul rămânând vacant, mai mulţi principi străini se grăbiră a se prezinta ca pretendenţi la coroană, între cari şi Enric de Valois, fratele regelui francez Carol IX.

Poarta Otomană sprijinea această candidatură.

În Polonia o susţinea, mai cu deosebire, famosul Laski, care ajutase odată lui Despota, dar acum se dumeri de a se face mai bine domn el singur, decât să facă pe alţii, şi cerea coroana Moldovei de la influenţa franceză în Constantinopole, ca răsplată a serviciilor sale în cestiunea lui Enric de Valois.[45]

Franţa începu a neguţa în taină destituirea lui Ioan Vodă.

Astfel, politica moldoveană se afla pusă în luptă cu acea franceză.

Să urmărim peripeţiile intrigei.

§ 24. Îndată după moartea lui Sigismund-August, Ioan Vodă expedie în acelaşi moment doi ambasadori; unul la Constantinopole, către vizirul Mehmed-Soccoli; altul la Cracovia, către Camera polonă.

---

[45] Languet, *Arcana seculi XVI, epistolae secretae ad Augustum Saxoniae ducem,* Halac, 1699, in -4, scrisoarea de la Dresda, din 1572 pridie cal. C. Dec. liber I, pars, 1, p. 182: „Dicunt Turcas promittere Polonis Moldaviam şi Gallum eligant. An promittant nescio, sed scio eos nequaquam tradituros, etiamis decies promiserint... Petit praeterea Lasky, ut Rex Galliae perficiat apud Turcas, ut Moldavia tradatur ipsi, tanquam praemium sourum laborum."

Ambasadorul trimis în Turcia solicită un ajutor de tătari, în fruntea cărora Ioan Vodă promitea, cu mândrie, că lesne va cuceri toată Polonia, slăbită prin anarhie[46].

Domnul ştia prea bine că sultanul, legat prin amicie cu Franţa, nu-i va încuviinţa cererea.

În adevăr, vizirul se grăbi a-i răspunde de a se opri de la orice încălcare contra Poloniei; însă, totodată, îi lăudă zelul şi îndrăsneala.

De altă parte, ambasadorul trimis în Polonia încredinţa cum că o armată de 100.000 de turci, tătari şi munteni, profitând de moartea lui Sigismund-August, erau gata a năvăli în Galiţa; însă, din mila lui Dumnezeu, îi împedecă Ioan Vodă prin rugăminţile sale pe lângă vizirul Mehmed-Socolli[47].

---

[46] Charrère, *op. cit.*, t.3, p. 522, nota: „Pendant l'interrégne de Pologne, il avoit souvent demandé congé au Grand-Seigneur d'enter en vostre royaume; et que y venant aussy de son costé le Tartare, il asseuroit que s'il ne pouvait y exécuter tout ce qu'il voudrait, qu'au moins dévasteroit-il, ruinerait et perdrait une grande partie de pays etc." – Cf. scrisoarea vizirului în „Arhiva istorică a Românici", t. I, nr. 47: „Mortuo enim Rege vestro, subinde nos litteris suis solicitavit, ut quinque (?) millibus solum Turcarum adiunctis, licentiam illi in Poloniam daremus, et se illis totam Poloniam subiugatoriam tributariamque Caesari nostro invictissimo facturum praedicavit..."

[47] Bielski, *Kronika polska*. Krakow, 1597, in -f. p. 653: „Posla Woiewody Woloskiego, ktory to ukazowal ze za swa namowa 100.000 Turkow, Tatarow i Multanow od korony polskiey odwrocil etc."

Polonii, pătrunşi de spaimă[48], nu ştiau cum să mulţumească mai bine generosului principe al Moldovei.

Drept răsplată pentru preţiosul serviciu ce zicea că le făcuse, Ioan Vodă cerea de la Camera Cracoviană două lucruri:

1. Înapoierea Pocuţiei.

Ştefan cel Mare o cucerise de la poloni şi o reţinu până la moarte; Bogdan cel Chior o pierdu; Petru Rareş o redobândi şi iarăşi o scăpă în vro câteva rânduri; urmaşii săi o lăsară, fără protestaţiune, în curs de patruzeci de ani, sub sceptrul Poloniei până ce, în fine, demn strănepot al marelui Ştefan, Ioan Vodă îşi rădică glasul:

---

[48] În Europa se răspândise deja vestea de invaziunea turcă, ca de un fact acomplit, precum vedem în istoricii veneţiani, Paruta, *Dell'historia veneziana*, parte seconda in *Degli istorici delle cose veneziane*. Venezia, 1718, in -4, t. 4, lib. 3, anno 1572, p. 275: „Essendo a Turchi nato sospetto, che havessero i Polachi favorito il Valacco in pregiudicio dell'imperio Ottomano, per vendicarsi dell'ingiuria, erano improvisamente entrati nel paese soggetto a quella Corona, et fatte diverse incursioni nella Prussia, nella Podolia, et nella Rossia, minacciavano ancora d'inferire danni maggiori..."

„Pocuţia e un patrimoniu al meu", scria el către Camera polonă.[49]

2. Înapoierea tezaurelor moldovene, confiscate în Polonia.

În 1564, fugind denaintea Lăpuşneanului, care intra în ţară cu o oaste turcească, Ştefan Vodă Tomşa, ucigaşu lui Despota, fu prins de către poloni şi descapitat în Lemberg, din ordinea regelui Sigismund-August, sau mai bine zicând, după porunca unui expres ambasador turc.

Tomşa ducea cu sine toată visteria ţării; polonii – călăi în serviciul sultanului – confiscară sacii cu aur ai victimei, mângâindu-se cu metalul pentru ruşinea de a se fi supus orbeşte voinţei păgânilor, contra frăţiei creştine şi contra legilor ospitalităţii.

Ioan Vodă pretindea acum restituţiunea acelei proprietăţi naţionale.[50]

---

[49] Heidenstein, p. 8: „Pocutiam tamen, tanquam antiqui juris possessionisque Valachicae"... Bielski, *loco supra:* „upominal Pokucia, mieniac ia bydz oyczyzna swa." Aicc cuvântul „oyczyzna" este luat în înţeles de „ocină", adecă „patrimoniu", iar nu „patrie", cum înţelesese Engel.

[50] Heidenstein, p. 8: „Thesauros quos Thomas ex Valachia în Regnum importarat, repetit".

Ambasada moldovenească îşi împlini misiunea cu o aşa mândrie şi demnitate, încât Camera cracoviană, cuprinsă de mirare, îi arătă mai mult respect decât chiar ambasadei imperiale de la Viena.

Polonii nu cutezară a ne tăgădui dreptul asupra Pocuţiei, nici asupra averilor lui Tomşa; ci, recurgând la calea amânării, ei promiseră a răspunde îndată după ce-şi vor fi ales un rege.

Ioan Vodă ştia de mai-nainte că polonii nu-i vor înapoia Pocuţia, pentru care ei vărsară atâta sânge în curs de un secol, şi că de ar vrea, tot încă n-ar putea să-i întoarcă tezaurele lui Tomşa, de demult împărţite, cheltuite şi uitate; dar nu Pocuţia, nici Tomşa formau adevărata ţintă a ambasadei moldovene.

Atât în Constantinopole, unde stăruise contra Poloniei, precum şi în Cracovia, unde intrigase contra Turciei, Ioan Vodă reuşi deplin în planurile sale;

În Constantinopole, el se întărea în buna opiniune a otomanilor, pentru ca nu cumva să fie destituit după uneltirile Franciei;

În Cracovia, atribuind turcilor, cu o fineţă diabolică, cele zise de el însuşi[51], îi compromitea în ochii polonilor, ceea ce-i şi trebuia pentru a surpa candidatura protejatului otoman Enric de Valois.

§ 25. Peste puţin timp, Ioan Vodă răpezi alte două ambasade, iarăşi, una la Constantinopole şi alta la Cracovia.

Ambasadorul trimis la Constantinopole înştiinţa Poarta Otomană cum că destronatul Bogdan Vodă adună în Polonia, cu ajutorul magnaţilor, o numeroasă oaste pentru a năvăli din nou asupra Moldovei; şi că se şi apropie deja de fortăreaţa Hotinului.[52]

Ambasadorul trimis la Cracovia rugă Camera de a nu suferi nicio încercare din partea lui Bogdan.[53]

---

[51] Bacon, *loco cit.*, p. 308: „il est une autre ruse du même genre, que les Anglais désignent assez ridiculement par cette expression proverbiale; retourner le chat dans la poêle, et qui consiste à attribuer à une autre personne ce qu'on lui a dit soi-même dans le tête-à-tête. Or il est facile d'en imposer aux autres sur ce point etc."

[52] Charrière. t. 3, p. 318, nota, şi 325.

[53] Bielski, p. 660. – Hiedenstein, p. 21.

Pretextul ambelor ambasade era de tot imaginar.

Bogdan demult nu se mai afla pe teritoriul polon.

Cu toate astea, turcii se înfuriară contra Camerei cracoviane, iară Camera cracoviană, crezând că, în adevăr, Bogdan s-ar fi ţinând ascuns undeva în Polonia, răspândi în toate direcţiunile curieri şi emisari, pentru a prinde pe nenorocitul fugar[54]: atât de groaznic ştiuse a deveni Ioan Vodă faţă cu unul din cele mai puternice regate ale Europei.

Care să fi fost scopul cel secret al domnului moldovenesc în aceste două ambasade?

1. De a provoca în Constantinopole din partea otomanilor vreo demonstraţiune duşmană contra polonilor, făcând astfel o lovire indirectă, dar dureroasă, în candidatura lui Enric de Valois;

[54] *Archivi Antiqui Leopoliensis lib. MCCX,* ms. in magistratul de la Lemberg, in -f, p. 180: „Anno 1573 Sabbato ante St. Andreae Apostoli, Gregorio Anteurbano misso Samboriam ad exquirendam certitudinem rumoris de Bohdani ductu ad Moldaviam, et Trellio alio suburbano in eodem negatio ad Zadcrowacz misso expositorum corundem ac pro equis meritoriis 3 zl. 16 gr."

2. Sub aparința de a urmări pe Bogdan, să câștige timpul și ocaziunea de a lucra prin ambasadorul său în Cracovia, împrăștiind bani și intrige contra politicei franceze.

§ 26. Văzând că Turcia, după solicitațiunile Curții de la Paris, tot mai cruță hotarele Poloniei, Ioan Vodă expedi[e] un al treilea ambasador la Constantinopole.

Reproducem chiar cuvintele agentului francez pe lângă Poarta Otomană în scrisoarea sa către Enric de Valois:

„M-am înștiințat că domnul Moldovei trimise aice un ceauș, carele asigură că țarul moscovit fu primit în Vilna și în toată Litvania, cu voia și îngăduirea țării întregi, și că este de temut că și Camera polonă i se va supune, știindu-l armat și așa de aproape; care veste a fost turburat foarte mult pe turci, făcându-i să hotărască în divanul de ieri un război contra Poloniei".[55]

---

[55] Charrière, t. 3, p. 374: „J'ay eu advis que le Bogdan a envoyé un chaoux à ceste Porte, qui asseure que le Moscovite a esté receu à Vilna et en toute la Lithuanie, du gré et consentement de tout le pays, et qu'on craignoit que les états de Pologne se laisseroient aller audit Moscovite, le voyant armé et fort si près d'eux. Ceste nouvelle a merveilleusement troublé ces gens-icy, car c'est le pis qui leur prouvoit arriver... ceux-ci résolurent hier, en divan, la guerre contre la Pologne..."

Iată dară că diplomaţia lui Ioan Vodă era cât p-aci să răstoarne candidatura lui Enric de Valois, dacă polonii nu s-ar fi grăbit a risipi bănuielile Turciei.

§ 27. În fine, puţin mai nainte de momentul decisiv al elecţiunii de rege, sosi şi la Cracovia un al treilea trimis moldovenesc.

Ioan Vodă reuşise a pune mâna pe două scrisori turceşti din partea vizirului Mehmed-Socolli, una către Camera cracoviană, cealaltă către episcopul Montluc, ambasadorul francez în Polonia.

În epistola-i către Cameră, vizirul poruncea polonilor de a alege pe Enric de Valois, încheind-o aşa: „Să nu întârziaţi cu împlinirea ordinilor sultanului“[56]; în epistola către Montluc mărturisea înalta solicitudine a Turciei pentru interesele Franciei.

Scandalul fu universal.

---

[56] Chojsnin, *O elekeyi Henryka Walezyusza na króla Polskiego,* Wilno, 1818, in -8, p. 266: „co do listu od Paszy o którymysmy wzmiankc uczynili, nictylko zc nicby nam nicmógl pomódz alc omal cala nic zcrwal ncgocyacya dla nastcpuiachych slów w nim znalczionych: Nic omicszkacic byc posluszncmi rozkazóm Soltana...“

Păgânul dedea porunce „inclitului" regat polon!

Enric de Valois apărea ca un cirac al sultanului!

O indignaţiune generală cuprinse pe mândrii magnaţi, cu atât mai vârtos că trimisul moldovenesc le mai citi în şedinţă plenară următoarea ironică scrisoare din partea lui însuşi Ioan Vodă:

„Din cele alăturate aflaţi porunca Măriei Sale sultanul de a pune în capul vostru pe fratele craiului franţuzesc; veţi fi având, credem, destulă pricepere ca să puteţi înţelege că Măria Sa sultanul nu lucrează pentru binele creştinităţii."[57]

Speriat prin efectul vicleniei lui Ioan Vodă, Montluc striga, jura, şoptea, zbuciumându-se a dovedi cum că cele două epistole sunt născocite din capul moldovenilor.

---

[57] *Ibidem.* p. 213-14: „Dowiecie sie Wwmsc Panstwo z listu który tu dolaczam, ze Sultan Ygmsc daje wam rozkaz, abyscie na tronie waszym osadzili brata króla Francuskiego. Mam was za natdo roztropnych abyscie sie jego woli poddali, bo ponieważ. Sultan zyczy sobie miec go na tym mieyscu, domysliecie sie latwo ze pewnie bedzie chcial miec w nim silnego nieprzyjaciela calego chrzescianstwa."

Totuşi, secretarul ambasadei franceze, Jean Choisnin, recunoaşte în memoriile sale că infernala diplomaţie a principelui român pusese candidatura lui Enric de Valois într-un pericol extrem, din care abia-abia o putu scăpa renumita abilitate politică a lui Montluc.

§ 28. Oare pe cine să fi dorit Ioan Vodă de a vedea pe tronul Poloniei?

Pe Ernest, fiul împăratului Maximilian?

Nu; căci el apreţuise deja odată, prin propria experienţă, caracterul nedecis şi egoistic al austriacilor.

Pe Sigismund, fiul regelui Sveziei?

Nu; căci venea prea de departe...

Simpatiile lui Ioan Vodă erau câştigate anume pentru acela de care mai cu deosebire se temeau otomanii ca nu cumva să apuce coroana Poloniei; ţarul moscovit, famosul Ivan cel Groaznic.[58]

Cu acest scop, episcopul Isaia Rădăuţeanul – inteligentul diplomat, pe care vi-l aduceţi aminte,

[58] Despre duşmănia de atunci între Turcia şi Moscova, vezi Karamzin, *Istoria Gosudarstvva Rossiiskago,* Petersburg, 1843. in -8, t. 9, p. 104-5.

la începutul istoriei noastre, neguţând tractatul de pace cu Polonia – fu trimis în taină la Moscva.[59]

Ce va fi isprăvit acolo? nu ştim.

§29. Astfel, principele Moldovei, în cei doi ani ai domniei sale, desfăşură o activitate diplomatică de o fineţă rară, de o întindere extraordinară, şi ale cării toate mişcările manifestau din ce în ce mai clar măreţul vis al eroului:

Scuturarea jugului musulman!...

§30. Moldova plătea Turciei un tribut anual de 40.000 de galbeni[60]: dar măiastra administraţiune a lui Ioan Vodă o aduse într-o stare atât de înflorită, încât Poarta Otomană se crezu acum în drept de a pretinde o dare mult mai mare.

Sultanul Selim II şi vizirul său Mehmed-Socolli erau atunci doi oameni cei mai lacomi de pe faţa pământului[61].

---

[59] Despre această călătorie vezi actul oficial, publicat în *Akty Zapadnoi Rossii,* Petersburg, 1848, in -4, t. 3, anno 1573.

[60] Cronica turcă în: Ricaut, *Estat présent de l'empire ottoman,* Paris, 1670, in -4, p. 113: „On trouve dans l'Histoire des Turcs, que cette Province payoit en ce temps-la (en l'année mil cinq cents soixante et quatorze) quarente mille Sequins ou quatrevingts mille écus de tribut..."

[61] Charrière, t. 3, p. 283: „il n'y eust oncques avarice si extresme ne si sordide en ce monde qu'est celle dudit Grand-Seigneur et de son dit Bassa..."

Un ceauş prezintă lui Ioan Vodă înalta poruncă de a plăti 80.000 de galbeni.

„Patruzeci mii să plăteşti ca bei al Moldovei, iar celelalte patruzeci mii ca ghiaur, de vreme ce ai cutezat a te lepăda de credinţa lui Mahomed", scria epistola vizirială, ascunzând mârşava aviditate sub o sofismă bigotă.[62]

Trimisul turcesc sosi la Iaşi tocmai în ziua în care Enric de Valois primea în Cracovia coroana regală a Poloniei: fatalitatea vru să triumfe, în acelaşi moment, la nord şi la sud, duşmanii lui Ioan Vodă.

§31. Pentru alegerea domnului, pentru facerea legilor, pentru cestiuni de o mare importanţă, românii procedau prin convocarea unei adunări obşteşti, aşezate în principiu pe neşte baze mult mai largi decât chiar „votul nostru universal".

---

[62] *Cronica turcă*, în Mignot, t. 2, p. 210: „les Ministres du Grand Seigneur prétendirent doubler le tribut qu'Ivan devoit, disoient-ils, à la Porte, premièrement comme Vaivode de Moldavie, secondement comme Chrétien... quarante mille écus au lieu de vigt mille". Cifra aci e greşită, precum se vede nu numai din Ricaut, ci chiar din Charrière, t. 3, p. 913, nota, unde tributul cel duplu al Moldovei e arătat: „ottante mil ducats". Nu cumva sub „écus" Mignot, ar fi înţelegând „lire" turceşti?

În termeni generali, luau parte la deciziuni, ca şi după legea actuală: „boierii, popii şi ţara“[63]; dar analizând cu amănuntul această definiţiune, descoperim în ea elemente dezmoştenite astăzi de anticul lor vot.

Nobilimea electorală se compunea atunci din toţi boierii fără distincţiune: boierii cei mari, cei de clasa a doua, cei de clasa a treia, cei în demisiune, boiernaşii de prin judeţe şi toţi capii militari.

Clerul electoral se compunea din mitropolit, toţi episcopii şi toţi egumenii.

În fine „toată ţara“[64].

Cu toate astea, nu numai iniţiativa, ci încă discusiunea proiectelor era o sacră prerogativă ministerială, adunarea obştească fiind strict mărginită în dreptul de a pronunţa o afirmaţiune sau o negaţiune.

Divanul domnesc, adecă cei opt sau nouă miniştri, hotărau de mai nainte în ascunsul cabinetului, apoi mitropolitul, ori marele logofăt, sau

[63] *Letop.*, t. I, p. 118, 146, 156 etc.

[64] Documentul ce l-am publicat din manuscript în „Arhiva istorică a Românici“, t. I, nr. 259.

chiar însuşi domnul ieşea pe esplanada curţii princiare şi, adresându-se către gloatele grămădite pe piaţă, îi întreba: „Vreţi lucrul cutare?"

Poporul răspundea din inspiraţiune: „da" sau „ba", fără dezbateri, fără şicane, fără amendamente.[65]

Era just.

Gloatele nu raţionează; dar ele pricep foarte bine prin un fel de instinct tot ce e bun şi ce e rău.

De pildă:

Întrebaţi norodul cel mai prost, cel mai necioplit, cel mai orb, întrebaţi-l: „Vrei a te înfrăţi cu ovreii?"

Desigur, nicio voce, decât doară a vreunui botezat, nu va răspunde: „da!"

Aşadară, legislaţiunea noastră cea veche era bazată în aceasta pe o profundă cunoştinţă a naturei umane: majoritatea, adecă instinctul adevărului cel înnăscut şi spontaneu, aproba sau dezaproba minoritatea, adecă raţionamentul cel supus erorilor sistemei şi ale interesului.

Inima sancţiona mintea.

---

[65] Vezi descripţiunea alegerii domneşti în Paul of Aleppo.

„Inima este care simte pe D[umne]zeu!“ zise marele Pascal[66].

Am putea adăugi: „Inima este care simte pe Satana“.

Cu alte cuvinte, în planurile minţii, inima simte când pe D[umne]zeu şi zice „da“, când pe Satana şi zice „ba“.

Da sau *ba*... nu cereţi alta de la un vot universal, care nu e şi nu poate fi decât un *juriu* în cauzele naţiunii întregi.

§ 32. Istoria ne-a conservat propriele cuvinte ale lui Ioan Vodă către obştească adunare a ţării[67]:

„Dragii mei boieri şi voi, iubitele mele slugi!

Greul de astăzi întrece toate grelele de mai nainte. Lăcomia turcilor cere un haraci îndoit.

De-l vom da, ea nu va zăbăvi a ne stoarce şi mai mult, până ce ne va stinge cu totul, căci aceasta o vrea Păgânul.

---

[66] *Pensées*, part. 2, art. 17, LXII: „C'est le cœur qui sent Dieu“.

[67] Gorecki, p. 31: „universo senatu ad se convocato, in hunc modum ad eum verba fecit“.

De nu vom da, ne aşteaptă război, stricarea ţării, foc şi sabie.

Cugetaţi şi alegeţi.

Supunându-ne orbeşte vrăjmaşului nostru, vom peri, desigur, şi vom peri ca mişei; sculându-ne asupră-i, chiar de nu vom izbuti, pentru păcatele noastre, tot încă vom avea mângâierea de a peri bărbăteşte, noi, femeile noastre, copiii... cu toţii!

Voi ştiţi că haraciul nu-l plătesc eu; ci voi şi ai voştri!

Puţin dară mi-ar păsa, de nu m-ar durea inima pentru ţară!

Mi-e milă de voi, şi pentru voi îmi voi pune capul meu, dragilor mei tovarăşi!

Să chemăm pe D[umne]zeu într-ajutor, ca să plece pe vrăjmaşii noştri sub picioarele noastre.

Să trăim slobozi, ori să ne piară pân' şi urma noastră! Fiţi cu mine, şi cu noi va fi izbânda!... "

§ 33. Pentru a putea înţelege impresiunea produsă prin electrica voce a principelui asupra numeroşilor săi ascultători, trebuie mai întâi să cunoaştem poporul moldovenesc din 1574.

Tocmai atunci un călător polon cutreieră Moldova în toate direcţiunile, vizită oraşele, avu curiozitatea de a vedea unele monastiri, petrecu

prin case boiereşti şi prin bordeie de ţărani, şi învăţă un cântec, pe care-l auzise în atâtea rânduri, încât chiar fără voie i se întipărise în memorie.

Vreţi a aprofunda caracterul unui popor? Studiaţi poezia sa naţională.

Cântecul moldovenesc, memorat de acel călător şi reprodus de el polonește, fu:

Ştefan, Ştefan, domn cel mare,
Seamăn pe lume nu are;
Seamăn pe lume nu are,
Decât numai mândrul soare!

Ştefan, Ştefan, domn cel mare,
La Suceava cuibu-şi are;
La Suceava cuibu-şi are,
Şi din el ades el sare!

Ştefan, Ştefan, domn cel mare,
Pune pieptul la hotare;
Pune pieptul la hotare,
Ca un zid de apărare!

Ştefan, Ştefan, domn cel mare,
Bate oardele tătare;
Bate oardele tătare,
Şi turcii pe zmei călare!

Ştefan, Ştefan, domn cel mare,
Bate leşi fără cruţare;
Bate leşi fără cruţare,
Şi unguri fără-ncetare!

Ştefan, Ştefan, domn cel mare,
Are-o ţară mică tare;
Ţara-i mică, ţara-i tare,
De stă lumea la mirare![68]

---

[68] Strykowski: „O tym Wolosza i Multani spiewaia ustawicznie w kazdej biesidzie ne serbskich skrzypicach przygrywajac swoim jezy kiem:

Ştefan, Ştefan, Wojewoda!
Ştefan, Ştefan, Wojewoda!
Bijal Turków, bil Tatarów!
Bijal Wegrów, Rus, Polaków...

Românceşte restabili şi publică acest cântec d. Alecsandri, în Pencovici, *Cartea şcoalelor de întâiul grad,* Bucureşti, 1863, in -16, p. 51-52. – Engel, t. 2, p. 154, n-a înţeles pe Strykowski, când zice: „nach dem Serwischen, gemodeltes Lied" în loc de: „cântec acompaniat de guslea sârbească sau alăută".

Ioan Vodă, marele strănepot al acelui mare Ştefan, se adresa acum către neşte oameni deprinşi a celebra în toate zilele, cu sonul alăutei, suvenirul strălucitelor victorii de la Lipineţ, de la Racova, de la Cozmin, de la Baia!

Trecuse abia şeptezeci de ani după moartea viteazului: ici-colea mai întâlneai încă centenari, cari au servit odată sub steagurile sale şi ale căror povestiri volcanizau inimele noii generaţiuni.

Ioan Vodă ştia către cine vorbeşte!

§ 34. Născuţi cu tradiţiuni eroice în piept şi pe buze; entuziasmaţi prin tonul, prin cuvintele principelui; îmbătaţi prin iluziunea unui viitor glorios, moldovenii strigară cu glasuri mari – scrie cronica ţării –: „Vom peri toţi lângă Măria Ta! toţi vom peri!"

Fu adus *Sântul Evangeliu*.

„Nu cer să-mi juraţi mie – sună Ioan Vodă – nu mie, ci juraţi unul altuia".[69]

A *jura unul altuia* se zicea a se face „fraţi de cruce"; una din cele mai nobile instituţiuni cavalereşti d-ale străbunilori noştri, care se însoţea de simbolica formalitate a gustării dintr-o pâne

[69] Gorecki, p. 33: „inter se".

făcută în forma crucefixului[70]: cei legaţi prin un asemenea jurământ deveneau nedespărţiţi la viaţă şi la moarte.

Toţi jurară.

Jurară că, dacă vreunul din ei îşi va vicleni credinţa, atunci să-l bată pământul, focul, apa, văzduhul, pânea, vinul, sabia, D[umne]zeu şi Maica Domnului!

Aşa era jurământul ostaşului român.[71]

Sunt momente sublime în trecutul nostru!

§ 35. Ioan Vodă promisese a nu-şi cruţa viaţa pentru libertatea patriei.

Trebuia dară a se asigura, mai întâi de toate, situaţiunea Moldovei, la caz dacă o lovitură duşmană va precurma zilele generosului principe.

Adunarea obştească încuviinţă două măsuri:

1. Tezaurul ţării şi familia domnească fură trimise la fortăreaţa Hotinului, unde se grăbiră a

[70] Sommer, p. 56: „bolum in crucis formam compositum (quod sanctissimum apud illos foedus existimatur) edere..."

[71] Dalla Valle, *Una breve narracione* etc., in *Magyar Toerténelmi tar*, t. 3, p. 45: „promettiamo per il Dio, la vergine Maria, per li quatro elementi, per il pane, per il vino, per la nostra scimittara..."

refugi şi casnicii boierilor, sub paza socrului princiar, părcălabul Lupea Huru.

2. Pruncul Petru, fragedul fiu al lui Ioan Vodă, fu declarat erede al tronului moldovenesc, şi numele său începu a figura în documente alăturea cu al părintelui.

Patriotismul, trezit din amorţire în faţa pericolului, înţelese necesitatea eredităţii tronului: fie-ne drept învăţătură!

§ 36. Ioan Vodă chemă atunci pe ceauşul turcesc.

„Pleacă!“ îi zise cu mândrie principele român.

„Pleacă şi spune împăratului tău că de azi înainte, necum să-i plătim optzeci mii de galbeni, dar nu va vedea nici cât primea pân-acuma: cu banii haraciului îmi voi face oşti şi apoi... apoi vom vorbi.

Pleacă!“[72]

[72] Mignot, t. 2, p. 211: „Le Moldave répondit fierement qu'il emploieroit cet argent a lever des troupes qui soustrairoient ses sujets à la vexation qu'on pretendoit exercer contre eux; et il ordonna au Chiaoux de se retirer...“

III

CĂPITANUL

...Aber der Krieg laesst die Kraft erscheinen;
Alles erhebt er zum Ungemeinen!

... Dar războiul face să apară forţa, înalţă toate până la sublim!

SCHILLER, *Die Braut von Messina*

§ 1. Înfricoşată era poziţiunea Moldovei. În Ţara Românească şi în Transilvania stăpâneau doi vasali orbi şi muţi ai Turciei.

În Polonia se încoronase Enric de Valois.

Germania era departe; muscalii – şi mai departe...

Niciodată istoria nu ne arată un popor mai mic şi mai izolat, chemând fără sfială la o luptă de moarte pe un duşman mai puternic!

§ 2. Ştiţi cine erau turcii în 1574?

Iată ce zice famosul Robertson[1]:

„O lungă succesiune de principi ageri dede o aşa vigoare şi tărie guvernului otoman, încât el

[1] Robertson, *History of Charles V*, în *The works complete*, Paris, 1828, in -8, t. 2, p. 106: „The long succession of able princes, which I have mentioned, had given such vigour and firmness to the Ottoman government, that it seems to have attained, during the sixteenth century, the highest degree of perfection of which its Constitution was capable. Whereas the great monarchies in christendom were still far from that state which could enable them to act with a ful exertion of their force. Besides this, the Turkish troops in that age possessed every advantage which arises from superiority in military discipline. At the time when Solyman began his reign, the janizaries had been embodied near a century and a half; and, during that long period, the severity of their military discipline had in no degree relaxed. The other soldiers, drawn from the provincies of the empire, had been kept almost continually under arms, in the various wars which the sultans had carried on, whith hardly any interval of peace. Against troops thus trained and accustomed to service, the forces of the christian powers took the field with great disadvantage. The most intelligent as well as impartial authórs of the sixteenth century acknowladge and lament the superior attainments of the Turks in the military art."

ajunse în secolul XVI la putincioasa culme a dezvoltării sale; pe când statele cele mari ale creştinătăţii erau încă departe de a se urca în sfera lor la o treaptă analogă.

Tot atunci oastea turcă se bucura de toate avantajele câte se nasc din superioritatea disciplinei militare.

La întronarea lui Suleiman corpul ienicerilor era deja vechi de un secol şi jumătate şi păşea, fără contenire, tot înainte pe calea disciplinării.

Ceilalţi soldaţi, recrutaţi de prin provinciile imperiului, fură ţinuţi neîncetat sub arme în diferitele războaie ale sultanilor, aproape fără niciun interval de pace.

Contra unor armate astfel organizate şi exercitate, forţele statelor creştine ieşeau la luptă cu un mare dezavantaj.

Autorii cei mai inteligenţi şi cei mai nepărtenitori din secolul XVI recunosc şi deplâng inferioritatea militară a creştinilor faţă cu turcii..."

Ambasadorul francez în Constantinopole scria în 1572 către curtea pariziană:

„Niciodată n-aş fi crezut că turcii sunt atât de groaznici, să nu-i fi văzut cu ochii..."[2]

După calculul unui matematic de atunci, venitul anual al sultanului se compunea din şesezeci butoaie mari cu aur...[3]

Iată pe ce fel de duşman cuteză a-l înfrunta domnul Moldovei, deşi-l cunoscuse de aproape!

§ 3. Primind insolentul răspuns ce i-l adusese bietul ceauş, revenit cu ruşine, sultanul Selim destitui pe Ioan Vodă şi numi domn în locu-i pe Petru, poreclit cel Şchiop, fratele domnului muntenesc şi care, după mumă, descindea din sângele vechilor domni moldoveni.

Acesta era un june crescut între greci[4], amic al boierismului[5]: prin urmare urât poporului.

El promisese Turciei un tribut îndoit.

---

[2] Charrière, t. 2, p. 269: „Bref, je n'cusse jamais creu la grandeur de ceste monarchie, si je ne l'cusse jugée à l'oeil".

[3] Camerarius, *Vocabula rei nummariae, ponderum et mensurarum*, Lipsiae, 1564, in -8, p. 26, nenumerotată: „sexaginta tonnas auri, quantam nunc summam dicunt esse annui reditus Regni Turcici".

[4] Crusius, *Turco-Graecia*, Basileae, 1584, in -f, p. 274-5, – Dorotheos, *Biblion historikon periechon en synopsei diaphorous kai exochous historias*, Venet., 1798, in -4, p. 455-6.

[5] *Letopiseţe*, t. I, p. 205.

Pe dată Poarta Otomană expedi[e] ordini la sangiacul de Nicopole, la munteni şi la transilvani, de a intra cu oştile lor în Moldova.

Sultanul trimisese şi la Enric de Valois, dar moldovenii surprinseră pe ceauş, căci altfel cine ştie dacă şi turcofilul rege al Poloniei nu s-ar fi grăbit a lua parte la vânatul leului român.[6]

Fost-a cineva să ajute lui Ioan Vodă contra acestei formidabile coaliţiuni?

Ţăranii moldoveni şi... o mână de cozaci!

§ 4. Peste Nistru, la marginea Poloniei cu Ţara Tătărească, se formase cu vreo cincizeci de ani mai nainte o mică republică de oameni desperaţi, a căror deviză era nimicirea duşmanilor creştinătăţii.

Acea cavalerească republică se contopise din trei popoare învecinate: români, poloni şi moscoviţi[7], cari uitau aci urele lor naţionale pentru a nu mai urî cu toţii decât numai pre mahometani.

Ei vorbeau în o limbă amestecată, pe care lesne o învăţau câteşitrele naţiunile[8].

---

[6] Charrière, t. 3, p. 522, nota.

[7] Documentul cc l-am reprodus în „Arhiva istorică a României", t. I, nr. 281.

[8] Caracteristica acestui dialect vezi-o în Miklosich, *Lautlehre der Slavischen Sprachen* (Wien, 1852, in -8), p. 340-70.

În toţi anii sau, mai bine, pentru fiecare expediţiune militară, ei îşi alegeau prin sufragiu universal câte un cap numit „hatman“[9].

Reşedinţa lor era la gurele Niprului, unde ei îşi închipuiră o mică flotilă de luntri sau „şeice“, cu cari devastau, fără frică, ţărmii Crâmului şi ai Turciei.

Erau călăreţi, pedeştri, marinari, de toate pe rând, după cum le venea mai la socoteală: călăreţi pe câmpie, pedeştri în munţi, marinari pe apă.

Cozacul de la Nipru

[9] Vezi tabloul atării ctecţiuni în *Cztenia Moskowskago Obsczestwa Istorii i Drevnostei*, nr. 9, (Moskva, 1847, in -8), de unde am împrumutat pentru scrierea noastră şi planşa cu imaginea cozacului.

Cetele lor se compuneau din câte o sută de oameni comandaţi de centurioni sau „sotnici".

Strategia lor era mai mult tătărească, tactica mai mult polonă.

Viaţa lor se petrecea într-un neîncetat vagabundagiu la pânda vrăjmaşului; armele erau: arc, sabie, suliţă, dar mai ales puşca, din care nu ştiau a da greş.

Toţi erau băieţi fără femei şi fără copii, rennoindu-se mereu prin voinici, prin criminali, prin aventurieri, cari se adăposteau aci din toate părţile.

Astfel ei deveniră groaznici sub numele de cozaci, adecă oameni uşori ca o căprioară.

§ 5. Pe aceşti nelegiuiţi – *outlaws* – îi chemă Ioan Vodă, cu leafă mare, la lupta contra sultanului Selim.

Douăsprezeci centurii de bravi veniră la chemare.

Era pe la mijlocul lui martiu: primăvara română începea a-şi dezboboci frumuseţile; Ioan Vodă se afla în corturi la marginea Iaşului, pe întinsa câmpie de la Copou.

El făcu cozacilor o primire strălucită: le ieşi întru întâmpinare, încungiurat de floarea boierimii,

cu împuşcăturile tunurilor şi zgomotoasa armonie de trâmbiţe, tobe, fluiere, tâmpene...

Urmă un prânz, după care toţi cozacii căpătară generoase daruri de aur şi de argint.

Şase buţi cu vin fură desfundate pentru scumpii oaspeţi, cari le deşertară cu veselie în sănătatea lui Ioan Vodă.

„Nu sunteţi decât o mie două sute – le zise principele – dar fiecare sută face cât o mie!“[10]

§ 6. Cu toată puţinătatea mijloacelor sale, deciziunea lui Ioan Vodă de a sfărma robia otomană era bazată nu pe temeritate, ci pe cea mai profundă convicţiune că va putea reuşi:

El ştia ce poate el însuşi!

El ştia ce pot românii!

§ 7. Ioan Vodă studiase arta militară la poloni, la tătari, la germani, la turci; şi imensa-i inteligenţă, apropiându-şi în sinteză toate rezultatele progresului epocei, merse şi mai departe.

Astfel, noi vedem cu admiraţiune că principiile sale ostăşeşti, elaborate prin propriul său geniu, diferesc, în mare parte, de ale tuturor domnilor români de mai nainte; diferesc, în mai

10 [10] Paprocki, în *Tezaur de monumente*, t. 3, p. 278: „Ir wollet mirs glaubcn, das ich euch gleich so lieb hab, als wenn ich sonst an der Volk zwelff tauscnt bei mir hette“.

multe privinţe, chiar de starea lucrurilor de atunci la popoarele cele mai civilizate; şi se înrudesc de minune cu preceptele ştiinţei de astăzi.

Ne va fi permis a da aci din capul locului două exemple mai generale.

Pe când în Franţa artileria era încă atât de puţin apreţuită, încât abia peste treizeci de ani mai în urmă Enric IV izbuti a avea în arsenalul de la Paris 100 guri de foc[11], ei bine! Ioan Vodă, în scurta-i domnie de doi ani, îşi înzestră armata cu un număr îndoit mai mare.

Pe când în toată Europa nu era încă destul de simţită predomnitoarea importanţă a infanteriei în comparaţiune cu cavaleria, – deşi celebrul Machiavelli se silise de demult a dezamăgi această rătăcire[12], – ei bine! Ioan Vodă ajunge deja

---

[11] 30 De la Barre Duparcq, *Eléments d'art et d'histoire militaires*, Paris, 1858, in -8, p. 235: „réunit à l'arsenal de Paris jusqu'à 100 bouches à feu, nombre considérable".

[12] *Dell'arte della Guerra*, lib. 2: „Dico per tanto che quelli popoli o regni che istimeranno piu la cavalleria che la fanteria, sempre fieno deboli, ed esposti ad ogni rovina; come si e veduta l'Italia ne' tempi nostri, la quale e stata predata, rovinata, et corsa da forestieri non per altro peccato che per haver tenuta poca cura della militia di pie, et essersi ridotti i soldati suoi tutti a cavallo. Debessi bene havere de'cavalli, ma per secondo, et non per primo fondamento dell'essercito suo..."

la concluziunea cum că oastea călăreaţă trebui să formeze numai o mică parte din cifra totală a armatei.

Artileria şi infanteria ca temelie, cavaleria ca accesoriu – aşa credea eroul nostru; cavaleria ca temelie, artileria şi infanteria ca accesoriu, – aşa crezuseră Ştefan cel Mare, Ţepeş, Petru Rareş, Alexandru Lăpuşneanul; ba aşa credeau, pe la 1574, mai toţi generalii italieni, francezi şi germani.

Puteţi judeca cine era Ioan Vodă.

§ 8. Armata moldovenească se împărţea din timpii cei mai vechi în *arcaşi* sau infanterie şi *călăraşi* sau cavalerie[13].

Unii şi alţii deveniră celebri.

Arcul moldovenesc era de dimensiuni mari[14]; dar ostaşul îl mânuia cu atâta artă, încât „întrecea vântul prin repeziciunea zborului şi covârşea zăpada prin mulţimea descărcăturilor",

---

[13] „Arhiva istorică a Românici", t. 1, nr. 254, p. 168.

[14] Bellon, *Plurimarum singularium et memorabilium rerum observationes,* Antverpiae, 1589, in -8, p. 348: „Tartarorum et Vallachorum arcus illos (Arabicos) adhuc superant latitudine et longitudine, attamen molles sunt".

după expresiunea unei balade germane din Evul Mediu[15].

Numai doară renumiţii arcaşi englezi ar fi putut intra în rivalitate cu arcaşul moldovean.

Astăzi, când puşca înlocui cu totul întrebuinţarea arcelor, s-a calculat că, în fiecare bătălie, se pierde în deşert aproape 1.500 de gloanţe sau 80 oca de plumb până a ucide sau a răni un singur duşman[16]; oare un bun arcaş de mai nainte nu întrecea prin rezultate pe un puşcaş modern?

Turcii şi tătarii păstrară uzul arcelor mai până mai dăunăzi: săgeţile lor făceau şirurilor

---

[15] *Heldenbuch Biterolf und Dietlieb*, vers. 10.185, apud Klemm, *Attila nach der Geschichte, Sage und Legende*, Leipzig, 1827, in -8, p. 66:

„Die Vlachen kamen angeritten
Mit manigen huernen pogen
Die waren hoch aufgezogen
Ze schussen manigen pfeyle
Die sach man an der weile
So dicke von der sene gan
Sam oft der sne hat getan
Da den treibet der wind...".

[16] *România militară*, t. 2, p. 213: „În bătălia de la Solferino s-au tras cel puţin 15 milioane de cartuşe pentru a se omorî sau răni 10 mii de austriaci cel mult."

creştine neşte pierderi cel puţin egale cu efectul puştelor.

Arcul costa mai nemica; încât nu era, poate, niciun moldovean care să nu fi avut această armă şi să nu se fi exercitat din ea aşa zicând din leagăn.

Puşca posedă, oare, un asemenea avantaj?

Toate aceste supreme raţiuni erau cauza că arcul prea cu anevoie s-a putut dezrădăcina din oastea moldovenească, şi nici până la 1700 nu-l alungase încă muschetul sau arcabuza.

Ş-apoi curios lucru: epoca gloriei noastre militare fu tocmai epoca arcăşiei!

Pe lângă arce, infanteria moldovenească mai avea ciomege, cari, ca armă curat naţională, merită un cuvânt aparte.

Ele se numeau „ghioage" şi „fuşturi".

Erau subţiri în mănuchi, groase şi ghintuite cu cuie la capătul opus.

Ciomagul era în privinţa arcului ceea ce baioneta este în privinţa puştei: teribilul său aspect, într-un atac de pedestrime, arunca spaimă, demoralizând curajul duşmanilor.

Cu această armă, ţăranul era deprins de mic şi o fabrica el singur: două mari avantaje.

În fine, unele părţi din infanterie erau înarmate cu coase, cu cari secerau, când picioarele cailor inamici, când pe prizonieri: de acolo se născu expresiunea „a snopi pre vrăjmaşi".

Erau neşte snopi glorioşi pentru ţara noastră!

Cavaleria moldovenească se compunea din toţi proprietarii teritoriali, mari şi mici, numindu-se *oaste nemeşească.*

Caii, străpunşi la nări pentru înlesnirea răsuflării, se deosebeau nu prin mărime sau frumuseţe, ci prin repeziciune şi neoboseală.

Unde este astăzi acea mândră rasă, care aţâţa odaia admiraţiunea străinilor şi era oprită cu totul de a se exporta afară din hotarele Moldovei?![17]

Unde este? unde, ah! unde sunt multe lucruri!?

Cavaleria nu costa statul niciun ban: era un serviciu feudal.

§9. Din legea marţială a vechilor moldoveni, cunoaştem un singur articol:

[17] „Arhiva istorică a Românici", t. I, nr. 189.

„Fugarul, carele va lăsa câmpul bătăliei, să fie pedepsit cu o moarte mai cumplită decât aceea ce i s-ar fi putut întâmpla în luptă din partea vrăjmaşului".[18]

§ 10. Vom aduce o serie de mărturii despre proverbiala bravură a moldovenilor în secolul XVI.

Citărm numai o mică parte din câte lesne s-ar putea cita.

1. Graziani:

„Ei se bat cu o aşa îndrăzneală, cu un aşa despreţ pentru duşmani, cu o aşa încredere în sine, încât adesea cu o mână de oameni înfrânseră mari armate ale vecinilor..."[19]

2. Vigenère:

---

[18] Dantiscus, ap. Schard, *op. laud.*, p 1276: „Haec est Valachorum consuetudo, ut eos omnes qui ex pugna evadentes domum revertuntur, suppliciis gravioribus quam si in bello cecidissent affliciant". E vorba despre armata lui Petru Rareş. – Cf. Boemus, *Mores, leges et ritus omnium gentium,* Lugduni, 1582, in -16, p. 210: „Jussi ad bellum exire capitale est non paruisse".

[19] *De Heraclide Despota,* p. 22: „Tanta autem audacia praelia ineunt, tantaque hostium contemtione, et fiduci sui, ut saepe haud magna manu vel integras finitimorum exercitus fuderint... "

„E un popor totdauna foarte ciudat, capriţios, ţâfnos; dar atât de dur şi războinic, încât nu o dată a dat învăţături acelora ce nu-l lăsau în pace..."[20]

3. Reichersdorf:

„Neamul moldovenesc e feroce, cam barbar, dar foarte ager, după propria sa manieră, în arta militară..."[21]

4. Ruggieri:

„Sunt oameni foarte viteji, dar nu prea au arme; întrebuinţând în ofensivă mai ales arce..."[22]

5. Veranzio:

---

[20] *La description du royaume de Poloigne et pays adjacens,* Paris, 1573, in -4, p. 38 verso: „Car ce a esté tousiours une nation fort bizarre, fantastique et despitte, et au reste fort endurcie et belliqueuse, et qui a souventes fois donné beaucoup d'affaires à ceux qui luy ont voulu demander quelque chose..."

[21] *Transilvaniae ac Moldaviae succinta descriptio,* Coloniae Agr. 1595; in -f, p. 50: „gens ista Moldavica ferox est, et admodum barbara, rebus tamen militaribus et bellicis suo more eximie instructa..."

[22] *Relatione del Regno di Polonia nel'anno 1568,* extras de d. V. Alexandrescu din manuscriptele de la Madrid, p. 286: „sono quei huomini molto bellicosi, ma disarmati, et nell'offendere usano per il piu gli archi..."

„Moldovenii întrec pe munteni în bravură; dar muntenii întrec pe moldoveni în ospitalitate..."[23]

6. Bielski:

„Ostaşii moldoveni sunt viteji şi meşteri de a mânui suliţa şi a se apăra cu scutul, deşi sunt neşte ţărani proşti luaţi de la plug..."[24]

7. Miedzieleski:

„Domnul Moldovei are 30.000 de soldaţi, din cari 15.000 sunt ostaşi de cei mai buni şi luptători de cei mai viteji..."[25]

8. Gorecki:

„Fiecare moldovean, până şi cel mai sărac, cată să aibe un cal, pe care-l încalecă pentru pradă şi pentru război..."[26]

9. Orzechowski:

---

[23] Kovachich, *Scriptores Rerum Hungaricarum minores,* Budac, 1798, in -8. t. 2, p. 103: „Moldavi sunt bellicosiores quam Transalpini, qui etiam cedunt eis, et Transalpini sunt Moldavis hospitaliores..."

[24] *Sprawa rycerska,* Kraków, 1569, in -4, p. 137: „Dzielni sa i dobrze sie podkaja z drzewcem za tarcza, chocia chlopi prosci od pluga..."

[25] *Acta Tomiciana,* t. 3, p. 170: „communis populi triginta milia habere, ac de illis quindecim millia dilectissimorum militum et ferocissimorum pugnatorum cogere solet..."

[26] P. 18: „quivis, vel egentissimus, domi equum alit, quo praedatur ac militant..."

„Sunt oameni groaznici şi foarte viteji; şi nici că este pe faţa pământului un alt popor care, pentru gloria războinică şi eroism, să apere o ţărişoară mai mică contra mai multor duşmani, atacându-i sau respingându-i fără încetare..."[27]

§ 11. Dar ceea ce făcea pe un ostaş moldovean formidabil în ochii vrăjmaşilor era nu atât furioasa-i vitejie, precum o virtute a anticului legionar roman.

Scipionii, Metellii, chiar străbunul nostru Traian îşi mulţumeau stomacul, în timpi de război, cu o bucăţică de slănină şi cu o fărmitură de caş[28].

Un burduf de brânză şi o pâne de grâu – ajungeau soldatului moldovean pentru o expediţiune.[29]

---

[27] *Annales,* Lipsiae, 1711, in -f, ad calcem Dlugossi, t. 2, p. 1555: „suntque homines feri, magnaeque virtutis; neque alia gens pro gloria belli et fortitudine angustiores fines cum habeat plures ex propinquitate hostes sustineat, quibus continenter aut bellum infert, aut illatum defendit..."

[28] Spartianus, *Vita Hadriani:* „Cibis etiam castrensibus in propatulo libenter utens, hoc est larido, casco et posca, exemplo Scipionis Aemiliani et Metelli et authoris sui Trajani."

[29] Bielski, *Sprawa rycerska,* p. 138: „Strawe na leku przed soba nosza, to jest bryndze w koziéj skórce z bialym chlebem, bom to widzial na onczas gdy z nimi bitwa byla u Obertyna."

Chemându-i sub steaguri, principele îi înştiinţa de mai nainte de numărul zilelor pentru care trebui să se aprovizioneze cu hrană[30]: niciodată ei nu luau mai mult decât ceea ce puteau acăţa de şea sau a purta de-a umeri.

Astfel, istoria nu ne arată niciun singur caz unde armata moldoveană să se fi plâns sau ar fi suferit din lipsa proviziunii.

Fără această frugalitate cu greu ne-am putea explica ilustrele campanii ale lui Ştefan cel Mare sau Petru Rareş.

§ 12. Artileria română, deşi prea puţină în număr până la domnia lui Ioan Vodă, totuşi ar merita prin caracterul său o menţiune de tot aparte în istoria artei militare moderne.

Se ştie că fusese român acela carele dirijase tunurile sultanului Mohamed la luarea Constantinopolei[31]: constatăm aptitudinea naţională, jelind însă din inimă împrejurarea prin care îşi dobândise primul său lustru.

Meşteri în artileria de asediu, românii se destinseră şi mai mult în privinţa artileriei de câmp.

---

[30] *Acta Tomiciana*, t. I. p. 96.

[31] Chalcocondylas, lib. 8; – cf. Şincai, t. 2, p. 24.

Răposatul Bălcescu făcu cel dentâi următoarea profundă observaţiune, pe care o reproducem întreagă: ea este de Bălcescu!

„Artileria la români a fost mult mai în bună stare decât la cele mai multe neamuri.

La aceste[a], tunurile fiind prea mari, capii nu puteau, nici nu ştiau, a le schimba poziţia dentâi, şi astfel de multe ori ajungeau a fi nefolositoare în bătălie.

Pentru aceea, în Europa scăzu mult artileria şi începu a se întrebuinţa mai cu seamă în izbirea şi apărarea cetăţilor; astfel a urmat până în veacul al XVII[-lea].

Tunurile româneşti erau mici: de aceea erau mai mobile şi se putea trage tot folosul dintr-însele.

În planurile din cartea lui Georgio Tomasi se văd tunurile româneşti şi moldoveneşti târâte numai de doi cai, în vreme ce cele împărăteşti sunt târâte de patru cai."[32]

Vom completa această preţioasă notiţă prin cuvintele unui autor polon din epoca lui Ioan

[32] *Puterea armată şi arta militară a Valachiei*, Iaşi, 1844, in -8, p. 48.

Vodă, şi care vorbeşte nu de pre auzite, ci ca martur ocular:

„Tunurile moldoveneşti de câmp sunt de fer.

Ele se formează din câte şase sau câte opt tuburi, aşezate numai pe două roate mici, în aşa mod, încât, dându-se foc unuia din tuburi, pe dată izbucnesc pe rând şi celelalte, urmând şase sau opt detunete.

Cartuşele sunt învălite în hârtie.

Încărcarea se face cu multă uşurinţă.

Lungimea tuburilor e ceva peste un cot.

Gloanţele sunt de fer sau de plumb, cum se întâmplă.

Nemic nu poate fi mai bun şi mai trebuincios pentru infanterie, decât aceste tunuri, cari lesne se strămută din loc în loc, încât o oaste pedestră, încungiurându-se în marş de un atare zid, înfruntă orice atac de cavalerie..."[33]

[33] Bielski, *Sprawa rycerska*, p. 138: „hakownice zelazne, ktorych bylo w jedném lozu po szesci i w drugim po osmi na dwu kolkach lekkich przyprawione, iz niemoze nic lepszego byc i potrzebniejszego wszedzie pieszemu ludowi jako takie, bo je mozc drab za soba wozic kedy chce, i obrócic na wszytkie strony, gdzie potrzeba ukazc w ciagnieniu, kiedy po wszytkich stronach wojska takowe postanowi, moze iso kedy chce z nimi, zaden nieprzyjaciel jezdny na to nic przytrzc, bo tam jedno od

Iată dară că moldovenii cunoscură, sunt acum trei secoli, nu revolvere[le] cele în miniatură din zilele noastre, ci tunuri-revolvere!

Aci admirațiunea devine prea viuă pentru ca s-o putem exprima prin cuvinte...

§ 13. Am arătat cine era Ioan Vodă.

Am văzut ce fel era oastea moldovenească.

Închipuiți-vă acum o oaste moldovenească sub un Ioan Vodă!

§ 14. Sultanul Selim uită că, cu un secol mai nainte, Ștefan cel Mare cu 40.000 de moldoveni bătuse 120.000 de turci conduși de însuși sultanul Mohamed; și că mult mai încoace, ilustrul sultan Suleiman crezu de trebuință 300.000 de otomani pentru a putea alunga din Moldova pe Petru Rareș.

Dormitând pe sofalele haremului sub vaporile vinului de Chipru, el credea că o armată de șasezeci mii de bașibuzuci lesne va călca în

---

drugiego sic zapala gdy z jednego puscisz, ktemu predkie nabicie moze byc; gdy masz gotowe nabicie w papierze zawinione, a tém mozc predko nabijac, tak iz bez przestania mozc strzelba isc; sa trochc dluzsze nizli na lokciu, kulka w nic wchodzi tak wielka jako do hakównicy, chocia zelazna albo olowiana..."

picioare mormântul lui Ştefan cel Mare şi al lui Petru Rareş, prinzând şi legând cot la cot pe dezmeticul Ioan Vodă.

20.000 de turci de la Nicopole, 40.000 de munteni cu domnul lor în frunte şi vro 2.000 de secui trimişi din partea beiului transilvan păşeau cu sunetele tabulhanalei, ducând cu triumf pe Petru cel Şchiop pentru a-l aşeza pe tronul Moldovei...

§ 15. Ioan Vodă prânzea.

Erau întinse două mari mese: la una şedea principele, având la dreapta-i pe marele logofăt, la stânga pe hatmanul, şi în jur pe căpeteniile cozacilor; la cealaltă masa şedea boierimea ţării.

Deodată un călăraş aduce ştire despre mişcarea duşmanilor.

Ioan Vodă se scoală din mijlocul prânzului.

El are adunaţi lângă sine, deocamdată, numai 9.000 de cavalerie şi cele douăsprezeci cete de cozaci.

Dar nu se sperie Ioan Vodă: planul său e gata.

El cheamă pe credinciosul vornic Dumbravă, cunoscut deja prin artistica respingere a invaziunii polone:

„Ia pe cozaci; zboară cu răpeziciunea vântului şi apucă pe neaşteptate străjile vrăjmaşului!..."

Zis, făcut!

Însuşi eroul, cu rămăşiţa cea mai grea a micei sale oştiri, urmează mai încet după Dumbravă...

§ 16. În judeţul Slam-Râmnicului, pe malul râuleţului Râmna, în o depărtare aproape egală de la hotarele turce, transilvane şi moldovene, se află satul Jilişte.

Acolo fu punctul natural unde se concentrară muntenii, secuii şi otomanii, pentru a năvăli asupra lui Ioan Vodă.

Dosul armatei lor era spre vadul Râmnei, faţa privea spre Focşani, avantposturile se întindeau până la ţărmii Şiretului.

Plini de încredere în puterea forţei numerice, siguri că moldovenii sunt prea slabi pentru a se putea opune, bazaţi pe ura aristocraţiei către Ioan Vodă, inamicii sperau că vor ajunge la scopul lor chiar fără vărsare de sânge.

Astfel, oprindu-se la Jilişte, Petru cel Şchiop trimise porunci la toţi boierii Moldovei să vină a i se închina la marginea ţării, primindu-l ca pe

un stăpân nou, venit cu steag de domnie de la Înalta Împărăţie.

Până atunci, în aşteptare, domnul muntenesc bea vin de Drăgăşani în sănătatea frăţinesău; turcii beau haşiş în onoarea Proroculuí; secuii beau ce găseau pentru a nu rămânea nici ei în urmă...

Tabăra era fără şanţuri...

Străjile steteau la o mare distanţă...

Ce le păsa lor, fie oricum va fi, când victoria era atât de sigură?!

§ 17. Vornicul Dumbravă, înaintând în cea mai mare tăcere, surprinse într-amurgul serii, înconjură şi dezarmă 400 munteni, cari păzeau de departe intrarea taberei.

Mai nainte de zori soseşte Ioan Vodă cu grosul oştii.

Află numărul, spiritul şi dispoziţiunea vrăjmaşilor; şi concentrează la moment, cu scânteia giganticului său geniu, schiţa acţiunii.

Dimineaţa era brumoasă, ca mai totdauna în învecinările apelor.

Inamicii dormeau în linişte, iar caii lor păşteau în voie pe câmp.

Ioan Vodă trimite înainte pe bravul Dumbravă cu cozacii pentru a încungiura tabăra şi a lovi din dos despre vadul Râmnei.

El însuşi îşi desfăşură armata într-o singură linie puţin profundă, reţine centrul, înaintează aripele, şi se răpede asupra inamicilor din celelalte trei părţi, izbind cu centrul său faţa taberei, cu aripa stângă pe acea dreaptă şi cu aripa dreaptă pe acea stângă a vrăjmaşilor.[34]

§18. Tabăra duşmană, după maniera turcă, introdusă atunci şi la munteni[35], era aşezată în următorul mod:

Parcul, compus din căruţe şi cămile, forma dosul.

Mai încoace, spre mijlocul taberei, se aflau corturile căpiteniilor, în jurul cărora stetea în cuadrat infanteria.

Baterii de tunuri o acopereau; unele denainte, celelalte la spate.

---

[34] Paprocki, în *Tezaur de monumente*, t. 3, p. 279; „Er aber Ivon hatte seine Ordnung so gemacht, das die Feinde von ihm auf dreien Seiten, und von Polen auf der virten ueberfallen wurden". – Gorecki, p. 49: „sua acie in longitudinem extensa, tribus ex partibus hostium castra, omni praesidio nudata, agreditur..."

[35] Veranzio, ap. Kovachich, *op. cit.*, t. 2, p. 103: „Transalpini, nullis de re vestiaria aut militari legibus obnoxii, omnia cum Turcis habent promiscua, propter mutuam consuetudinem".

Cavaleria se lungea în două linii perpendiculare parcului, în interiorul cărora era închisă toată tabăra ca între două ziduri paralele[36].

§ 19. Inamicii visau.

Visuri dulci de victorie, de triumf, de pradă! Turcii visau paradisul lui Mohamed pe undoiosul sân al frumoaselor roabe moldovence.[37]

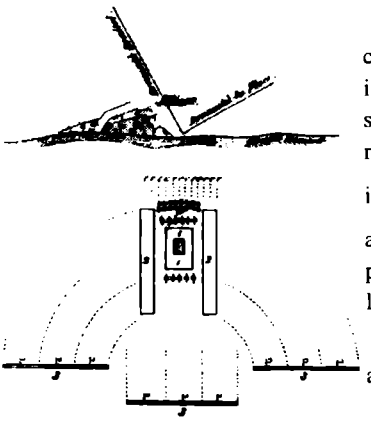

Explicațiunea: 1– cuadratul pedestrimii inamice, în golul căruia stau corturile generalilor; 2 – cavaleria inamică; ♦♦♦ – artileria; ♦♦♦ – parcul; 3 – armata lui Ioan Vodă; c c c cozacii; ⋮⋮ direcțiunea de atac.

Ordinea primitivă a bătăliei de la Jilişte

[36] Vezi gravura unei tabere turce în Bielski, *Sprawa rycerska*.

[37] Sacdino Turco, *Chronica dell'origine e progressi della casa Otomana*, Madrid, 1652, in -4, t. 2, p. 302: „donzelle Bogdanesi di cotanta belezza, che il contemplarle n'era il capitale dell'eterno godimento..." Autorul, care trăi pe timpul lui Ioan Vodă, descrie impresiunile turcilor după victoria lor asupra lui Ştefan cel Mare.

Muntenii şi secuii, smeriţi tovarăşi ai otomanilor dobândeau în vis ce nu trebuia păgânului: turme de porci![38]

Deodată, când abia se lumina de zi, îi trezeşte o muzică infernală: strigăte de furie, ţipete de durere, tropotul cailor, zângănitul armelor...

Vornicul Dumbravă sfarmă parcul şi pătrunde până la corturile capilor; iar unde nu e vornicul Dumbravă, acolo este Ioan Vodă: Ioan Vodă din faţă, Ioan Vodă din dreapta, Ioan Vodă din stânga!

§ 20. Las pe oamenii de atunce a face tabloul măcelului:

„Era un spectacol hidos; spaţiul câmpului sta aşternut de cadavre, presărat de arme, îmbuibat de sânge; numai pe alocurea vedeai câte un rănit mai zbuciumându-se încă între viaţă şi moarte, vrând să fugă, vrând să se ţină pe picioare, încercând a se rădica din ţărână, şi iarăşi cazând..."[39]

---

[38] *Ibid.:* „le greggi delli porci, che in quella vasta Provincia furono ritrovate, ne toccarono tutte all'essercito Vallaco".

[39] Gorecki, p. 50: „Tum spectaculum fuit horribile, in campis patentibus omnes viri afflicti; ac multi, vulneribus acceptis, neque fugere posse, neque quietem pati, niti modo, et statim concidere. Postremo, omnia qua visus erat, constrata telis, armis, cadaveribus, et humus infecta sanguine..."

Orgolioasa armată a lui Satana, zdrobită de mânia Cerului, în poemul lui Milton!

§ 21. Cincizeci mii de inamici îşi dederă sufletele, invocând în agonie, unii pe Crist, alţii pe Mohamed.

Petru cel Şchiop scăpă, nu se ştie cum, la învecinata Brăilă.

Frate-său, domnul muntenesc, fugi la Floci, datorând mântuirea vieţei eroismului unei ilustre familii, în care virtuţile se par a fi fost ereditare.

Cu treizeci de ani mai înainte vistiernicul Radu Golescu fuse celebru pentru vitejiile sale.[40]

El lăsă doi fii demni de tată: clucerul Alb şi vornicul Ivaşcu Goleşti.

Aceştia sunt cari scăpară în bătălia de la Jilişte zilele domnului muntenesc, precum o mărturisea mai în urmă el însuşi într-un act oficial: „Mai mare dragoste am văzut de la jupânul Ivaşco vel-vornic şi de la frate-său jupânul Alb vel-clucer decât de la toţi ceilalţi; fiind foarte bucuroşi a-şi pune ei capetele lor pentru capul Domniei Mele; căci să nu se fi întors ei asupra

[40] *Condica crisoavelor monastirii Vieroşul*, ms. în Arhiva Statului, 1780, in –f, p. 145.

oştii moldoveneşti cu suliţele, apoi capul Domniei Mele ar fi căzut; şi atunci jupânul Ivaşco vel-vornic a scăpat din război rănit, iar jupânul Alb vel-clucer şi-a lăsat capul său acolo, la vadul ce se zice Râmna, lângă satul Jilişte, pentru capul Domniei Mele..."[41]

Goleştii, nu Petru cel Şchiop, meritau a se bate cu un Ioan Vodă... o, nu! fericită ar fi fost România dacă tocmai cei aleşi ai săi n-ar fi ridicat niciodată o fratricidă armă unul asupra altuia!

§ 22. Pe când boierii munteni scăpau viaţa domnului lor, domnul moldovenesc scăpa vieţile boierilor săi.

Pârcălabul Ieremia Golia, de care avurăm deja ocaziunea de a vorbi în vro câteva rânduri şi vom mai vorbi şi mai la vale, combătea cu o deosebită bravură alături cu Ioan Vodă, adecă acolo unde lupta era mai crâncenă, rezistenţa mai înverşunată, pericolul mai mare.

O armă inamică se rădică asupra viteazului boier.

În focul bătăliei nu e chip a te feri de toate loviturile.

---

[41] *Ibidem*, p. 160.

Încă o clipă şi pârcălabul era mort.

Ioan Vodă preveni acea clipă: buzduganul principelui[42] turti pe îndrăzneţul duşman.[43]

Ieremia Golia rămase viu...

§ 23. Pentru a micşora gloria eroului nostru în strălucita victorie de la Jilişte, un critic maliţios ar putea, la prima vedere, s-o reprezinte ca un rezultat al neştiinţei şi al neglijenţei capilor armatei celei biruite.

1. De ce oare să se fi oprit ei la Jilişte, pe când trebuia să păşească drept înainte asupra Iaşului?

2. De ce, oprindu-se cum au făcut, ei nu-şi întăriră poziţiunea?

Aceste două imputări, ce se par a fi capitale, devin puţin serioase în faţa unei aprofundate expoziţiuni de motive.

Era forţa majoră ca duşmanii să se oprească la Jilişte, şi dacă nu era, de asemenea, o forţă majoră, cel puţin era o puternică raţiune militară ca ei să nu se retranşeze în poziţiunea lor.

---

[42] Domnii întrebuinţau buzdugane, precum vezi în *Tabloul bătăliei de la Obertin.*

[43] Acest fact l-a conservat numai cronica turcă în Mignot, t. 2, p. 212: „à qui il avoit sauvé la vie dans le dernier combat..."

Să analizăm.

§ 24. – 1. Armata lui Petru cel Șchiop se compunea din trei elemente eterogene, turci, munteni și secui, cari, venind din diferite părți, nu puteau năvăli în Moldova mai-nainte de a se fi întâlnit și concentrat undeva afară din hotare: Jiliștea fu, prin natura sa, punctul cel mai nemerit pentru atare operațiune.

Sosirea câteșitre[le]lor detașamente nu putea ocurge în aceeași zi, fiind plecate din distanțe și în împrejurări variate; astfel încât detașamentul sosit la Jilişte cel dentâi trebuia să aștepte acolo sosirea celui de al doilea, și apoi ambele să adaste până la sosirea celui de al treilea: iată deja un interval de mai multe zile.

Turcii veneau de departe, secuii de peste Carpați, chiar muntenii nu erau toți de pe aproape, cetele cele mai, brave fiind tocmai de la Olt; încât, după un marș foarte îndelungat până la Jilişte, le trebuia tuturora deopotrivă un timp de odihnă.

În acest mod se respinge acuzațiunea strategică cea mai gravă ce se putea face armatei lui Petru cel Șchiop de ce nu merse înainte?

– 2. De la Focșani până la Iași este o distanță de 18 zile de marș ordinar, 8 zile de marș forțat pe

drum mare, 6 zile de marş forţat pe drumuri lăturaşe; iar cu toate înlesnirile câte se mai pot procura prin un sezon frumos – cel puţin 5 zile.

Astfel o depărtare minimum de 5 zile se întrepunea între armata de la Jilişte şi între reşedinţa lui Ioan Vodă.

Către această consideraţiune se mai adaogă o alta şi mai ponderoasă: Petru cel Şchiop ştia că domnul moldovenesc nu avuse încă timpul de a-şi aduna o armată, de care se afla în o prea mare lipsă, deoarece se văzuse silit a alerga la sprijinul câtorva sute de cozaci.

Neavând de cine a se teme, şi mai fiind şi de tot depărtată de la dezarmatul său adversar, contra cui, oare, să-şi fi retranşat tabăra armata de la Jilişte?

În fine, până şi într-o necesitate vegheată, tot încă fortificarea taberei ar fi fost prea vătămătoare, dând celor retranşaţi o idee exagerată de puterea adversarului şi de propria lor slăbiciune, ceea ce i-ar fi demoralizat de mai nainte.

§ 25. Care, dară, să fi fost greşeala celui bătut?

Geniul, numai geniul aceluia ce-l bătuse!

§ 26. Prin minunata execuţiune a ordinilor lui Ioan Vodă, vornicul Dumbravă fu principalul instrument al victoriei de la Jilişte.

Ambele sale misiuni, acea de a surprinde avantposturile inamicilor şi acea de a-i lovi din dos, fură deopotrivă de o greutate extraordinară.

Să fi scăpat un singur om din avantposturi, vrăjmaşul s-ar fi pregătit, şi atunci totul era pierdut!

Să fi întârziat o singură clipă lovirea din dos – duşmanii ar fi avut spaţiul deschis ca să fugă peste Râmna, unde ar fi putut a se reorganiza.

Pentru a izbuti în aceste două artistice operaţiuni, prin răpeziciunea mersului, tăcerea mişcării, calculul timpului, apropozitul atacului, se cerea din partea capului detaşamentului inteligenţa cea mai viuă, unită cu sângele cel mai rece.

§ 27. Dar sublimul victoriei consistă în modul în care însuşi Ioan Vodă atacă pe vrăjmaşi.

În arta militară acea specie de atac se numeşte „ordine concavă".

Din cauza acestei ordini, Annibal fu biruitor la Canna, Narses la Casilino, Eduard III la Crécy.

Tot din cauza acestei ordini, Petru Rareş fu biruit la Obertin.

Ea prezintă, prin urmare, şi avantaje şi dezavantaje, pe cari le pot apreţui, în minutul decisiv, numai crierii unui adevărat general.

Iată ce zice renumitul Montecuculli:

„Ordinea concavă reuşeşte mai cu samă pe un timp nouros, când e praf, când e fum, sau în alte asemenea ocaziuni, când adversarul nu poate observa mişcările tale".[44]

Ce e dreptul, întinzându-ţi prea mult fruntea armatei, ca să încingi pe vrăjmaşi, răreşti peste măsură şirurile şi le expui a fi rupte.

Aceasta se putea aplica mai cu deosebire către oastea lui Ioan Vodă, care era mai mult decât mică în comparaţiune cu aceea a rivalului.

De aceea, nici eroul nostru nu recurse la ordinea concavă, decât numai o singură dată: când

[44] Acest pasagiu lipseşte în prima ediţiune italiană, *Memorie che rinfermano, una esatta instruzzione dei generali*, Colonia, 1704, in -8, t. 1, p. 44; şi fu adaus de către autor în urma unor mai profunde meditaţiuni în ediţiunea posterioară francceză, *Memoires divisez en trois livres*, Strasbourg, 1735, in -8, p. 45: „Ceey réussiroit mieux dans un tem[p]s couvert de nuages, de poussière, de fumée, et toutes fois et quantes que l'ennemi ne pourra pas s'appercevoir de vos mouvemen[t]s..."

avea a face cu neşte duşmani orbiţi prin somn şi prin bruma dimineţei. El ghicise pe Montecuculli!

§ 28. Victoria de la Jilişte dezleagă una din problemele politice cele mai vitale: un principe poate el, oare, a pune temei pe o armată mică şi compusă din recruţi?

Astăzi România are sub arme întreit atâţia cu câţi Ioan Vodă înfrânsese pe Petru cel Şchiop.

Petru cel Şchiop avea o oaste de şase ori mai numeroasă decât acea a lui Ioan Vodă.

Dacă atunci 10.000 de moldoveni bătuseră 60.000 de inamici, de ce oare acuma 30.000 de români n-ar fi în stare de a bate 180.000 de duşmani?

Atunci, ca şi acuma, învingătorii erau adunaţi în pripă, rău disciplinaţi, nedeprinşi cu focul, fără experiinţă.

Atunci ei aveau în fruntea lor un căpitan mare; un căpitan mare ne trebuieşte acuma...

§ 29. Imense fură consecinţele acestei prime bătălii:

1. Ea supuse lui Ioan Vodă toată Ţara Românească;

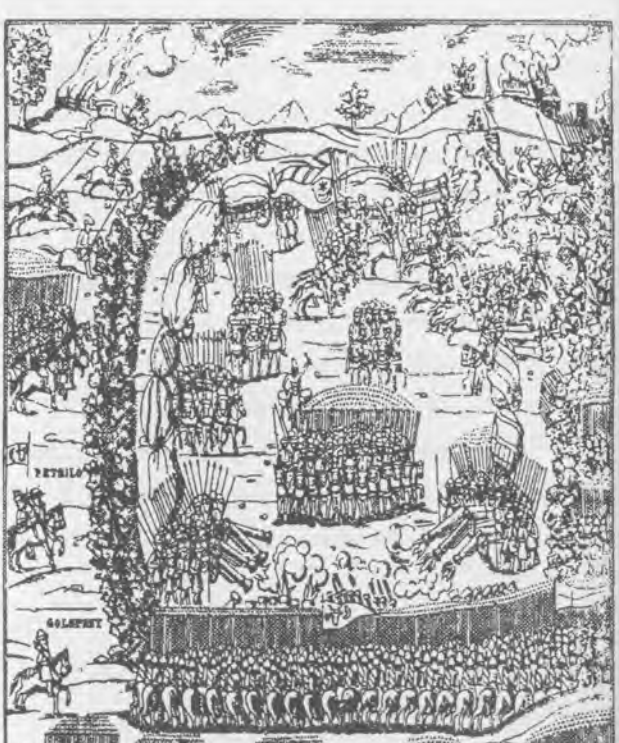

Ordinea concavă, în care Petru Rareș atacă pe polonii în bătălia de la Obertin în 1531 (desemnată de Martin Bielski, care luase parte la acea bătălie)

2. Ea topi una din cele mai frumoase armate duşmane;

3. Ea fu câştigată mai fără nicio pierdere din partea moldovenilor...

O asemenea victorie merită cu tot dreptul de a fi recunoscută ca una din cele mai remarcabile în istoria modernă.

§ 30. Ioan Vodă rămase patru zile pe câmpul de bătălie:

Îngropă pe cei căzuţi, între cari avu desplăcerea de a nu găsi şi pe Petru cel Şchiop.

Împărţi între ostaşi bogata pradă, surprinsă în tabăra inamicului.

Dete obositei sale armate un timp de repaos.

Se mai întări cevaşi prin noi soldaţi de prin judeţele mai de aproape ale Moldovei.

Apoi se mişcă spre centrul Ţării Româneşti; arzând, tăind, jefuind toate în cale-i, după obiceiul timpului; căci Hugo Grotius nu venise încă pentru a restrânge setea sângelui la proporţiunile strictei necesităţi.

Astfel Ioan Vodă ajunse la Bucureşti.

§ 31. Eroul nostru era al doilea domn moldovenesc căruia i s-au închinat ţărmii Dâmboviţei.

Cu o sută de ani mai nainte, bucureştenii văzură aci pe strămoşul său, marele Ştefan, care, după ce bătuse pe domnul muntenesc de atunci într-o bătălie generală de pe la marginea ţării, merse cu iuţeala săgeţii, întocmai ca Ioan Vodă, drept asupra capitalei: o regulă de strategie.

Dar în acele timpuri Bucureştiul fusese mai tare: pe înălţimile malului nordic al Dâmboviţei, unde rămase până în zilele noastre memoria Curţii-vechi, se afla[45] o citadelă, numită Cetatea Dâmboviţei, care, în curs de o zi întreagă, respinsese armata lui Ştefan cel Mare.[46]

Vechile fortificaţiuni răsipindu-se de atunci încoace, Ioan Vodă putu intra acum în Bucureşti fără a fi întâmpinat cea mai mică opoziţiune, nu de o zi, ci, astă dată, nici măcar de o oară.

§ 32. Studiind istoria română, adesea ne cuprinde mirarea, cum de n-a luminat niciodată în mintea străbunilor noştri, deşi ocaziuni au fost prea destule, mântuitoarea idee de unire administrativă a unor ţări mai mult decât surori.

---

[45] După opiniunea d-lui Berindei, „Revista română", t. 1, p. 324.

[46] *Letopiseţe*, t. 1, p. 125.

Văzurăm steaguri moldave în Bucureşti, văzurăm steaguri muntene în Suceava şi în Iaşi; dar Unire tot nu era.

Mircea cel Mare a fost cuprins Moldova şi, în loc s-o încorporeze pentru totdauna cu Ţara Românească, el se mulţumise a-i da un domn din mâna şi sub protecţiunea sa.

Ştefan cel Mare imită acest exemplu în privinţa muntenilor.

Mult mai târziu, Mihai Viteazul reuşi a întruni sub sabia sa Transilvania, Ţara Românească şi Moldova; ei bine! el îşi lăsă sie numai Transilvania, dând Ţara Românească unui fiu şi Moldova unui nepot de frate.

De unde, oare, să fi provenit acea curioasă tendinţă tradiţională, pe care abia-abia o putu stârpi ieri-alaltăieri murmurul Europei întregi?

§ 33. Răuvoitorii românilor reprezintă acest fenomen ca o consecinţă a unei antipatii, care ar fi despărţind din timpii cei mai vechi pe munteni de moldoveni.

Dar să fi fost aşa, Mircea şi Mihai n-ar fi dat moldovenilor un domn separat, nici Ştefan muntenilor; ci fiecare din ei şi-ar fi întărit propriul jug, fără care nu putea să-şi exercite ura.

Purtarea lui Ştefan, Mihai, Mircea fu simpatică, nu antipatică.

Muntenii se băteau cu moldovenii, precum în antichitate atenienii se bătuseră cu beoţiani, spartanii cu arcadiani, toate orăşelele Eladei unul cu altul, fără a rumpe prin atari „petreceri" legământul frăţiei grece.

Când venea vorba de un Omer, toţi elinii se grăbeau a striga cu mândrie: „al nostru".

La munteni şi moldoveni sentimentul gloriei naţionale panromâne fu, poate, şi mai dezvoltat.

Vom da un singur exemplu:

Ştefan cel Mare strivise în mai multe rânduri pe munteni; dar el ilustrase prin eroismul său numele tuturor românilor; şi muntenii, uitând toate câte au fost suferit din parte-i, nu numai cântau cântece în onoarea-i, ci încă portretul său îl găsi însuşi Ioan Vodă în palatul domnesc din Bucureşti, făcut fresco chiar pe păretele ietacului princiar, în toată statura, cu coroana pe cap şi cu un toiag în mână.[47]

[47] Strykokski, *loco. cit.*: „Gdym jachal do Turek, vidzialem w Bukorestu stolecznym miescie i w dworze hospodara Multanskiego, u którego smy byli na czci, obraz wymalowany z possochem staroswieckim, wzrostru wysokiego (?), tego Stephana, w koronie królewskiej, na murze w swietlicy hospodarskiej pokojowej".

Cronicele muntene merseră şi mai departe: ele pretind că viteazul Moldovei ar fi domnit şasesprezece ani asupra Ţării Româneşti.[48]

Unde, dară, fost-a vreodată antipatie? – numai doară în imaginaţiunea cabinetului vienez sau în alucinaţiunile Turciei!

§34. Mircea, Ştefan, Mihai fură oameni de geniu: ei nu puteau a nu fi înţeles supremele avantaje ale unei Uniri, prin care se duplicau forţele lor şi se micşurau în acelaşi grad acele ale duşmanilor; prin urmare, cată să fi fost o cauză foarte serioasă, pentru ca să-i fi împedecat pe ei de a pune culme măririi naţionale.

Noi unii întrevedem în misteriul trecutului aceeaşi tristă cauză, care era cât p-aci să zădărnicească realizarea Unirii în zilele de acum: aristocraţia.

Boierii preferau să fie mai multe tronuri, mai multe logofeţii, mai multe vornicii, mai multe visterii, mai multe postelnicii, mai multe „locuri boiereşti".

Boierii munteni se temeau de rivalitatea boierilor moldoveni şi viceversa.

---

[48] Engel. t. 1, p. 210. – „Magazin istoric"; t. 4, p. 234.

Boierii din ambele ţări doreau a se ţine mai în familie, pentru a fi cu atât mai tari.

În fine, boierii, de la început şi până mai deunăzi, formau un zid nestrăbătut contra a orice încercare de unire administrativă.

La 1859 opoziţiunea boierească fu învinsă, pentru că boierii nu mai erau decât o fantomă a trecutului lor; dar în secolii XV şi XVI îi apărau încă două arme formidabile:

1. Fiecare boier nutrea sute de slugi ce-i lingeau tipsiile şi jurau în numele său;

2. Fiecare avea facultatea de a revărsa în tot momentul asupra ţării sale o invaziune turcă, maghiară, polonă.

Şi la 1859 boierii ar fi vrut să lucreze tot prin slugi şi prin invaziuni; dar slugile se împuţinară, se moleşiră, se săturară de atâta slugărit; iar politica Europei închise calea invaziunii, pentru a nu se călca „echilibrul" – idee necunoscută în zilele lui Ştefan, Mihai, Mircea.

§ 35. Ioan Vodă făcu şi el în cestiunea Unirii tot ce-i permitea starea împrejurărilor.

El vroia să vadă Ţara Românească dentâi mulţumită şi al doilea unită cu Moldova prin cea mai strânsă legătură.

Pentru a satisface pe munteni, el le dede un principe dintre ei şi din neam domnesc; însă, fireşte, dintr-o familie duşmană de moarte cu acea a lui Petru cel Şchiop.

Cu vro douăzeci de ani mai nainte, domnise acolo un bastard – bastarzii erau prea mulţi nu numai în Moldova – un bastard renumit prin caracterul său blând şi pacinic, şi care, otrăvit de către boierii săi, deşi ei înşişi îi recunoscuseră titlul de „cel Bun", lăsă orfani trei fii:

1. Petru Cercel;
2. Mihai cel Viteaz;
3. Vintilă.

Câteşitrei rămaseră despoiaţi de tron, pe care-l apucase o altă dinastie, de asemenea bastardă, anume tatăl lui Petru cel Şchiop.

În interval, cei trei fraţi dezmoşteniţi cercau valurile lumii sub orizonturi străine: Petru Cercel călătorea prin Italia şi Franţa, învăţa aproape toate graiurile Europei, scria versuri în limba lui Tasso şi atrăgea asupră-şi prin maniere şi învăţătură admiraţiunea curtezanilor celor mai rafinaţi şi a oamenilor celor mai instruiţi ai epocei; Mihai cel Viteaz era încă mic, dar deveni gigant peste

treizeci de ani; Vintilă îşi găsise un refugiu în Moldova, şi Ioan Vodă îl puse acum domn al Ţării Româneşti.

Devotamentul acestui nou principe muntenesc era asigurat, nu prin recunoştinţa ce o datora binefăcătorului său – căci recunoştinţa, de cele mai multe ori, e muma vrăjmăşiei –, ci-l asigura simţul ereditar de răzbunare contra familiei lui Petru cel Şchiop: amicii cei mai buni sunt tocmai aceia ce urăsc împreună acelaşi lucru.

Cu toate astea, într-o cestiune atât de gingaşă, eroul nostru nu se mulţumi cu o singură garanţie; spre deplină linişte, el lăsă în Bucureşti, pe lângă Vintilă, pe gloriosul vornic Dumbravă cu vro câţiva moldoveni, ca să-l apere, să-l slujească... să-l prevegheze.

Era oarecum o semiunire.

§36. După patru zile de odihnă în capitala Ţării Româneşti, Ioan Vodă sună acum trâmbiţa plecării şi conduse triumfătoarea-i armată la Brăila, unde se afla refugit rivalul său Petru cel Şchiop.

§37. Ne întrerupem aci un pic pentru a face o observaţiune asupra muvementului numeric al oştirii moldovene: altfel cu greu ne-am putea orienta în urmarea acestei campanii.

Am văzut că, în ziua de la Jilişte, Ioan Vodă avuse 9.000 de ai săi, cavalerie grea, şi peste 1.000 de cozaci, cavalerie uşoară: infanteria îi lipsea cu desăvârşire, şi nici că i-ar fi fost de vreun folos, atât din cauza miraculoasei răpeziciuni a mersului, precum şi din aceea a caracterului curat ecvestru al luptei.

Dar el se gândise la importanţa pedestrimii chiar din ziua declaraţiunii de război: „crainicii", adecă heralzii domneşti, umblau din judeţ în judeţ, din oraş în oraş, din sat în sat, chemând oamenii buni cari să meargă cu leafă mare să servească principelui lor contra urgiei păgâne.

Era timpul lucrului de câmp; dar oricum să fi fost, tot încă voinici s-au găsit destui şi se înmulţeau mereu pe zi ce mergea.

Astfel, vro câteva mii din infanterie ajunseră la Ioan Vodă în intervalul repaosului după victoria de la Jilişte; cei mai mulţi, desigur, din învecinaţii munţi ai Vrancei, popor totdauna vestit ca cel mai dârz între moldoveni.

Apoi în cursul trecerii prin Ţara Românească şi în timpul şederii în Bucureşti, infanteria

moldovenească crescu prin un mare număr de munteni, veniţi unii de bunăvoie, pentru a se distinge sub stindardele viteazului, alţii din antipatie contra fostei dinastii, o seamă puşi sub arme din obligaţiune de alianţă din partea lui Vintilă Vodă.

În acest chip, sosind sub murii Brăilei, Ioan Vodă avea deja aproape 14.000 de infanterie.

§38. Cu o sută de ani mai-nainte un istoric bizantin numea Brăila „cea mai celebră piaţă în toate ţările române".[49]

Negoţul său era atât de întins, încât în cursul Evului Mediu o vizitau până şi vasuri spaniole, venite din depărtatele ţărmuri ale Barcelonei.[50]

Turcii, cuprinzând-o, după ce alungaseră pe famosul Ţepeş, nu numai nu desfiinţară comerţul Brăilei, ci încă îl înălţară până la culme.

Pentru a-şi asigura această importantă poziţiune, ei încunjurară oraşul cu un parcan şi

[49] Ap. Stritter, *Memoriae populorum olim ad Danubium incolentium*, Petropoli, 1789, in -4, t. 2, p. 926: „Prailabum urbem Dacorum, quae totius Daciae forum erat celeberrimum..."

[50] Precum s-a încredinţat d. V. Alecsandrescu, vizitând arhiva municipală din Barcelona.

zidiră pe o stâncă a Dunării o formidabilă citadelă cu cinci bastioane.[51]

Un bei comanda garnizoana.

§ 39. Ca şi la Bucureşti, Ioan Vodă fu al doilea domn moldovenesc venit sub murii Brăilei.

Cu un secol mai-nainte ea fusese arsă de către Ştefan cel Mare, pe ale cărui urme păşea acum viteazul său strănepot.[52]

§ 40. Ioan Vodă ceru extrădarea lui Petru cel Şchiop.

Capul cetăţii trimise patru turci cu zece ghiulele, zece gloanţe şi două săgeţi, pentru ca să spună domnului moldovenesc că-l va ospăta cu acest fel de mâncări, dacă nu se va grăbi a se retrage cu pace denaintea Brăilei.

Ioan Vodă dede pe cei trimişi pe mânile călăilor; le tăie nările, buzele şi urechile; îi răstigni cu cuie de fer pe o prăjină, cu capetele în jos; şi-i

---

[51] Sulzer, *op. cit.*, t. 1, p. 370: „Die Festung, welche in einem mit Basteyen umgebenen Schlosse besteht, auch deswegen noch betraechtlich, weil sie auf einem steilen Ufer der Donau liegt, und an einem Arm derselben, der ihr zum Hafen dienet, unten durch eine Redoute vertheidigt wird..."

[52] *Letop.*, t. 1, p. 123.

expuse astfel în faţa înspăimântaţilor orăşeni, strigând că aceeaşi soartă aşteaptă pe toţi păgânii.

Apoi, fără a lăsa pe uimiţii spectatori ai teribilului supliciu să revină din înlemnirea lor, el porunci pedestrimii a escalada murii.

Scările de asediu erau gata: imitate după acele întrebuinţate atunci în Germania, ele conservară în limba noastră militară până şi numele lor cel nemţesc: „loitre" de la „leiter".[53]

Infanteria moldovenească nu avusese încă ocaziuni de a se distinge sub ochii eroicului principe.

Pe de altă parte, ea ştia din famă cât de avută era neguţătoreasca Brăila.

Amorul propriu şi lăcomia unite făcură minuni: pedestraşii se aruncară asupra zidului cu atâta furie, răsipiră petrele şi făcură o lată breşă cu atâta iuţeală, încât garnizoana turcă nu avuse nici timpul, nici curajul de a respinge turbatul asalt: câţi putură fugiră în citadelă.

Virtutea infanteriei noastre la escaladarea Brăilei egală pe acea a cavaleriei la surprinderea taberei de la Jilişte.

---

[53] *Letopiseţe,* t. 1. apendice, p. 89: „având loitre gata, a oborât gardul târgului". – Paprocki, în *Tesaur,* t. 3, p. 279: „sie schon bereite Leitern hatten, auff denen sie die Mauern in einem hin mit grossen geschrey erstiegen".

Arcaşul era demn de călăraş, călăraşul era demn de arcaş.

§ 41. Ioan Vodă dede acum armatei sale o deplină libertate de a se scălda cu toţii în sângele vrăjmaşului, de a se răsfăţa în pradă, de a se îmbuiba în păcate.

Jaful Brăilei fu din acelaşi secol şi avu acelaşi caracter cu famosul jaf al Romei, despre care un istoric italian ne lăsă următorul tablou:

„După luarea oraşului, soldaţii se împrăştiară în toate direcţiunile.

Trecând pe poduri, ei văzură pe părinţi, taţi şi mame, şezând pe pragurile locuinţelor, plângând moartea copiilor ucişi în lupta şi jelind calamitatea patriei.

Aceşti nenorociţi, îmbrăcaţi în haine de doliu, ofereau soldatului casele, mobilele, toate avuţiile lor, cerând, cu o voce sfâşietoare şi cu lacrime pe gene, numai graţia vieţei.

În zadar!

Împinşi la măcel prin sunetul tobelor şi al trâmbiţelor, sălbaticii învingători se aruncară asupra bietelor victime şi le bucăţiră, fără distincţiune de sex sau de vârstă, pe strade, prin case, sub altarele bisericelor.

Apoi urmară scene nu mai puţin oribile.

Vedeai copile azvârlindu-se în braţele nefericitelor mume, cari, despletite, apucau pe soldaţi de barbă, de păr, silindu-se în deşert a-i opri de la crimă: iritaţi şi mai mult prin rezistenţă, ei dezonorau femeie peste femeie, şi apoi le măcelăreau pe toate sub ochii părinţilor sau a bărbaţilor, pe cari îi ţineau legaţi – muţi, înţepeniţi, dessufleţiţi ca neşte statui – privind cumplitul spectacol!

Unele mume îşi scoaseră ochii cu degetele ca să nu fie marture acestor scene!"...[54]

Iată şi un alt tablou, mai scurt, dar mai energic, asupra jafului Brăilei:

„Nimene nu fu cruţat; sângele curgea pârâu în Dunăre; nu rămase nu numai un om, ci nici măcar un câne viu; nu rămase piatră pe piatră: pojarul nemici tot ce scăpase de sabie..."[55]

Aşa erau oamenii pe atunci.

---

[54] Buonaparte, *Sac de Rome*, în Buchon, *Choix de croniques el mémoires, XVI siècle*, Paris, 1836, in -8, p. 204-5.

[55] Gorecki, p. 54: „Ibi ingens caedes Turcarum facta fuit, nemini parsum: ubi ex caesorum cadaveribus sanguis instar rivi in Danubium profluxit... tota urbs direpta, ac per iram incensa, nullo hominum, ac ne canum quidem inter incendia ruinasque relicto. Nam a victore hoste ne una quidem domus integra relicta fuit; omnia eversa ac solo adaequata fuere..."

Dacă Ioan Vodă fu barbar, snopind pe musulmani, apoi cu cât, oare, mai barbar fusese ducele de Bourbon, aducând o armată de gâzi asupra grandioasei capitale a creştinătăţii.

Pentru a judeca de gradul civilizaţiunii unui popor, nu trebuie să ne bazăm pe propriile noastre idei moderne, ci să-l confruntăm, fără prevenţiune, cu toate celelalte popoare din aceeşi epocă.

§ 42. După obiceiul său, Ioan Vodă permise armatei sale numai patru zile de odihnă.

Patru zile la Jilişte;

Patru zile la Bucureşti;

Patru zile la Brăila.

Acest interval de patru zile de repaos după o izbândă se pare a fi fost una din regulele militare d-ale lui Ioan Vodă.

Ştefan cel Mare, în asemenea cazuri, se odihnea totdauna numai trei zile.[56]

§ 43. Citadela Brăilei rămase în posesiunea otomanilor.

Ioan Vodă o lăsă în pace, din următoarele cauze:

1. Petru cel Şchiop nu mai era acolo, fiind fugit peste Dunăre la Constantinopole;

[56] *Letop.*, t. 1, p. 119, 125, 127.

2. Asediul ar fi adus multă scădere în cifra armatei moldovene;

3. Generalii cei mari, începând de la Alexandru şi până la Napoleon I, nu-şi pierdeau niciodată timpul denaintea cetăţilor, ci băteau pe adversar în câmp deschis; şi apoi fortăreţele cele mai tari, rămânând fără speranţă de sprijin, se închinau de la sine.

§ 44. Asigurat din partea Ţării Româneşti prin victoria de la Jilişte, ruina Brăilei şi instalarea amicului său Vintilă, Ioan Vodă nu mai avea temeri din această parte.

Dar acum îl mai ameninţa Răsăritul: turcii şi tătarii se concentrau în sandjacaturile otomane de peste Prut, gata a revărsa „ciambulurile" lor asupra Moldovei.

Ioan Vodă îşi mişcă armata, al căriia număr sporea necontenit pe drum prin înrolarea noilor amatori de glorie şi de pradă.

În avantgardă mergea hatmanul domnesc Slăvilă cu cozacii şi cu 8.000 din cavaleria moldovenească.

După el urma însuşi principele cu toată infanteria.

Rămăşiţa cavaleriei închidea mersul şi voltigea, pentru pază, la flancurile oştirii.

§ 45. Teatrul luptei se strămută în Basarabia.

Astăzi sub acest nume se înţelege tot teritoriul românesc lungit între Prut şi Nistru, cu picioarele muiate în Marea Neagră şi cu fruntea umbrită la poalele Carpaţilor.

În vechime, numai partea sudică a acestei regiuni se numea „Basarabie", nordul purtând un singur nume cu restul Moldovei.

Într-o vreme, mai ales până la moartea lui Mircea cel Mare, tot ţărmul Dunării, de la Severin până la gura Nistrului, aparţenea muntenilor, a cărora ţară, după porecla dinastiei princiare, se numea „Basarabie" sau „Ţara Basarabilor".[57]

După ce moldovenii se lăţiră cu încetul, bucată câte [o] bucată, şi, în fine, sub Ştefan cel Mare, tăiară tocmai la Milcov hotarul Ţării Româneşti, teritoriul dentre gura Nistrului şi Dunărea

[57] Raczynski, *Kodex dyplomatyczny Litwy,* Wroclaw, 1845, in -4, p. 351. – Karano-Tvrtkovics, *Srbskii Spomenitzi,* Biograd, 1840, in -8, – Venclin, *Vlacho-Bolgarskiia gramaty,* Petersburg, 1840, in -8, p. 1–4, – Dogiel, *op. cit., t.* 1, p. 623, unde este un document de la Vlad Vodă, din 1396, dat în Argeş, în care acest principe se intitulează: „Waywoda Bessarabiae nec non comes de Severino".

conservă el singur, ca suvenir, numele de Basarabie.[58]

Sub Petru Rareş, sultanul Suleiman, cucerind de la Moldova acest preţios petic de pământ, stabili acolo două sandjacaturi otomane: unde fusese Cetatea Albă a românilor se auzi numele turcesc de Akkerman, iară Tighina moldovenească deveni Bender.

De atunci încoace, Basarabia pierdu aproape cu totul primitiva-i poporaţiune română, împlându-se de osmanlâi şi, mai cu seamă, de tătari, năvăliţi cu mii de peste Nistru şi cari îi dederă până şi un nume în limba lor: „Bugeac", adecă *unghi.*

Un şanţ antic, cunoscut la popor sub numele de Troian-de-Sus, începându-se de la Prut, mai jos de Fălciu, şi sfârşindu-se la Nistru, mai sus de Bender, despărţea Moldova proprie de această nouă provincie musulmană.

§ 46. Natura Basarabiei diferește şi diferea totdauna cu desăvârşire de acea a celorlalte ţări române.

---

[58] Sarnicki, in Mizler, *Historiarum Poloniae collectio magna,* Varsaviae, 1761, in -f., t. 1, p. 259: „Besarabes autem, in veteribus sedibus Gotthorum habitant inter Tyram et Istrum seu Danubium".

În loc de majestoase păduri şi d-aurite holde nu vezi acolo decât monotone deserturi, aşternute cu luciul năsipului sau preserate cu debile arbuste, păducei sau măceşi, şi cu sălbatice ierburi şi buruiene, iar între ele, ceva caracteristic, fantasticul scaiete al cărui cap, rotund ca o mince, spinos ca un arici şi uşure ca puiul, se dezlipeşte toamna de putrezitul său trunchi şi apoi, gonit de cea mai slabă suflare a vântului, roteşte mereu d-a lungul pustiului, pân'ce se îneacă în Nistru sau în Dunăre.

În loc de posomorâţii Carpaţi, urieşe sentinele ale Moldovei, nu vezi acolo decât pitulate şi împrăştiate grămejioare de pământ, cari se par a fi înălţate cu mâna omului, căci producerile naturei nu pot fi atât de meschine.

În loc de nenumărate ape şi râuleţe, vezi câte o baltă sărată, câte un pârâu efemer ce nu-l vei mai găsi mâni, sorbit de arşiţa soarelui; sau dai din întâmplare peste un puţ... vei umbla mult, sărmane, până a-i descoperi o pereche!

§ 47. Astăzi pacea şi industria împoporară Bugeacul cu vro câteva oraşele şi mai multe sate.

În secolul XVI, sub tâmpitoarea dominaţiune turco-tătară, afară de Akkerman şi Bender, împlântate

tocmai la margine, nu întâmpinai acolo nicio locuinţă umană pe suprafaţa pământului.

Bordeiele erau săpate pe sub pământ[59], şi numai fumul ce se furişa din fundul acelor îngrozitoare suterane putea conduce câteodată paşii rătăcitului călător.

Mai zăreai ici-colea câte o turmă albind la picioarele vreunei coline...

Adauge o pestriţă societate de mierle, ganguri, grauri... şi vei avea o idee completă despre toată vitalitatea Basarabiei.

§ 48. Mai sus de Bender, cam în prejmetele Lopuşnei, deja pe teritoriul moldovenesc, avant-garda condusă de hatmanul Slăvilă surprinse un detaşament de inamici, turci şi tătari.

Ei erau siguri că Ioan Vodă se află departe, la Brăila.

Atacaţi în pripă şi descurajaţi chiar înainte de lovire, duşmanii fură înfrânţi, risipiţi, alungaţi, seceraţi.

Abia o mie reuşi a scăpa teferi la Bender, ducând cu sine ciuma spaimei.

[59] Douza, *op. cit.*

§ 49. Ioan Vodă, ajungând la câmpul luptei, nu permise niciun moment de zăbavă.

Înainte cu toţii!

Pe şes, sub murii Benderului, stetea un alt detaşament de vrăjmaşi, către care se adauseră acum fugarii de la Lopuşna.

Astă dată îi lovi însuşi Ioan Vodă.

Goniţi până la porţile Benderului, învinşii intrară odată cu învingătorii.

Oraşul fu cuprins; puţini izbutiră a se închide în citadelă.

Urmă, firește, un jaf frate gemen cu acela de la Brăila, cu acea numai deosebire că, în cazul de faţă, prada, din necesitate, fu mai modestă.

§ 50. Bătaia de la Lopuşna şi cuprinderea Benderului se succeseră cu atâta repeziciune şi se realizară cu atâta uşurinţă, încât nu credem să mai fie în istoria română un alt exemplu, către care mai bine să se poată aplica sublimul laconism al lui Cezar: „venii, văzui, vinsei".

§ 51. După izbândă, eroul nostru, lăsând fără asediu citadela, după cum făcuse la Brăila, se aşează cu tabăra denaintea Benderului, cu faţa spre inamic şi cu dosul spre hotarul Moldovei.

Aci el dede armatei sale, pentru prima oară, un duplu interval de repaos: opt zile.

Această neobicinuită prelungire avea o gravă cauză politică.

Încă la începutul războiului, Ioan Vodă scrisese către doi dintre cei mai puternici din aristocraţia polonă, rugându-i să-l ajute la nevoie chiar contra poruncelor turcitului lor rege.

Unul era celebrul Laski, prea adesea men-ţionat în cursul acestei istorii.

Cellalt era principele Ostrogski, gubernatorul Poloniei meridionale.

Laski era furios pe turci pentru că în locul lui Ioan Vodă puseră domn pe Petru cel Şchiop, iar nu pe dânsul, după cum stăruise; era furios pe Enric de Valois pentru că nu-şi pusese pe lângă Poarta Otomană toate silinţele în această cestiune; era furios şi pe turci şi pe Enric de Valois şi, prin urmare, din rival periculos deveni acum amic devotat al principelui moldovenesc.

Ostrogski, pe de o parte, fiind de rit grecesc, simpatiza cu coreligionarii români şi despreţuia fanaticul papism al noului rege polon; pe de altă parte, fiind cap al marginilor meridionale ale Poloniei, el nu se putea răsufla de necurmatele

invaziuni tătare şi căpătă o ură nestinsă pentru tot ce era musulman; încât rugămintea lui Ioan Vodă îl atinse la coarda cea mai delicată.

Aşadară, Laski şi principele Ostrogski răspunseră amândoi într-o voce că, deşi deosebite împrejurări nu le iartă a veni în persoană în ajutorul scumpului prieten, totuşi se vor grăbi a-i trimete ostaşi, muniţiuni, bani, orice le va sta în putinţă.[60]

---

[60] Orzelski, *Res post obitum Sigismundi Augusti gestae ab anno 1572 ad annum 1576,* ms. în Biblioteca de la Lemberg, in -f., sub nr. CXIV, p. 92: „Lascus et Dux Constantinus litteras, quae ad manus Bassae venissent, praecaventes, et ad bellum stimulantes, auxiliaque promittentes, dederint..." – Însăşi scrisoarea e cuprinsă în acea vizirială ce am publicat-o din manuscript în „Arhiva istorică a României", t. I, nr. 47, p. 43: „Amice nobis dilecte! nunc agi de vita tua intelligimus, quod profecto dolemus vehementer; auxilium quoque tibi non denegaremus, si modo loci distantia non prohiberemur; nostris tamen ducibus et capitaneis in illis finibus existentibus mandavimus firmiter ut advigilent, tibique auxilium ferant: tuum ipsum est litteris illos solicitare, ut illi modis omnibus tibi opem ferent." – Cf. Charière, t. 3, p. 523: „Iedit bassa m'a faict dire qu'on luy avoit porté lettres que ledit seigneur Lasky et le duc Constantin escrivoient audit voyvoda, par lesquelles ils le confortent à la continuation de cette guerre avec promesse de luy mener bientost secourt d'hommes, de chevaux, d'armes et de toutes choses nécessaires à son entreprise".

Ambii magnaţi erau în stare de a pune sub arme 20.000 de oameni aleşi, călări sau pedeştri, prevăzuţi cu arme de mână, însoţiţi cu artilerie şi conduşi de căpitani deştepţi. Ei bine! pentru un asemenea contingent, mai frumos decât acel al regelui Sardiniei în campania de la Crimeea, – pentru un asemenea contingent, Ioan Vodă putea pierde patru zile peste număr.

Poziţiunea de la Bender era în cazul de faţă cea mai potrivită: puţin mai sus, de ceea parte a Nistrului, se începea teritoriul polon, până la care era abia vro câteva ore de depărtare.

§ 52. Aflând de bătaia de la Lopuşna şi de arderea oraşului Bender, sandjacul de Akkerman trimise 10.000 de păgâni în sprijinul citadelei, rămasă până acum în mânile otomanilor.

Ioan Vodă cheamă pe Swierczewski, cel mai renumit dintre căpitanii cozacilor.

„Voiesc a-ţi arăta astăzi o deosebită a mea încredere, îi zise principele. Ia cozacii voştri şi trei mii din călărimea moldovenească; o oaste vrăjmaşă se apropie pentru a ne respinge de aice; aşteapt-o după acele movile, – el arătă cu mâna – aşteapt-o şi zdrobeşte-o; fă astă dată ca slava biruinţei să fie numai a ta!“

Cozacul se simţi măgulit până în adâncul amorului propriu: cuvintele lui Ioan Vodă l-ar fi făcut erou, să nu-l fi făcut erou natura.

§ 53. De ce oare principele nu porni cu toate forţele sale întru întâmpinarea inamicului? Sau de ce, oare, detaşând un corp de oaste, el nu-i porunci a merge mai departe, iar nu de a aştepta pe duşman chiar în apropiarea Benderului?

Aceste două întrebări sunt foarte legitime: un general e dator a da seamă de toţi paşii săi, arătând limpede pentru ce a făcut aşa cum a făcut şi nu altminterea, şi probând lămurit că trebuia să facă anume cele făcute.

Să se fi mişcat Ioan Vodă cu întreaga armată, el lăsa garnizoanei din citadela Benderului facultatea de a-l lovi din dos, încât s-ar fi pus el singur între două focuri.

Să fi înaintat detaşamentul său prea departe, rămânea fără sprijin la caz de nenorocire; iar detaşamentul fiind învins, pe de o parte demoralizarea intra în toată masa armatei moldovene, pe de altă parte garnizoana din Bender se unea cu contingentul de la Akkerman şi ne ataca cu un adaus de forţă materială şi morală.

Aşadară, Ioan Vodă fu constrâns a nu porni cu toate forţele sale, ci numai a dezlipi un detaşament, poruncindu-i a nu se prea depărta cumva de prejmetele Benderului.

§ 54. Locul unde stătu Swierczewski, aţinând calea turcilor, era într-o aşa distanţă de la tabăra lui Ioan Vodă, încât urcând vreo movilă din acele cu cari e acoperit aci în abundenţă tot litoralul Nistrului, principele observa cu ochii săi toate evoluţiunile bătăii.

Citadela de la Bender se afla la mijloc între dosul detaşamentului lui Swierczewski şi între faţa taberei lui Ioan Vodă.

Această ingenioasă dispoziţiune a armatei moldovene îi asigura victoria chiar mai-nainte de a se fi încins lupta, căci:

1. Să fi ieşit garnizoana turcă din citadelă pentru a lovi pe dindărăt detaşamentul lui Swierczewski, în aceeaşi clipă Ioan Vodă s-ar fi repezit, lovind-o tot pe dindărăt pe ea însăşi, ceea ce ar fi adus după sine căderea citadelei în mânile moldovenilor;

2. Contingentul turc, venit de la Akkerman, să fi reuşit a turbura detaşamentul lui Swierczewski, Ioan Vodă pe dată ar fi mişcat în ajutoru-i alte două

sau trei mii de oameni, fără a înceta de a ţinea toldodată închisă ieşirea din citadelă.

§ 55. În bătaia de la Bender, Swierczewski fu ceea ce fusese Dumbravă în bătălia de la Jilişte: cel mai inteligent executor al ordinilor unui om de geniu.

Fără doi-trei ca aceştia, oare s-ar fi putut realiza miraculoasele izbânde ale lui Ioan Vodă?

Atingem o cestiune care interesează toate popoarele şi toţi secolii în genere; şi care ne va interesa mâni-poimâni pe noi înşine, în specie.

A întreba cum ar fi mers Ioan Vodă fără un Dumbravă sau un Swierczewski, este a întreba cum ar fi mers Bonaparte fără un Ney, un Murat, un Lannes.

A întreba cum ar fi mers Bonaparte fără un Ney, un Murat, un Lannes, este a întreba cum ar fi mers Columb fără busolă.

Columb ar fi inventat busola, şi tot izbutea a merge înainte; Bonaparte ar fi descoperit pe mareşalii săi în toate unghiurile Franciei; Ioan Vodă ar fi creat pe un alt Swierczewski şi pe un alt Dumbravă.

Prima şi fundamentala trăsătură a oamenilor mari, în orice ram, este că lor nu le lipsesc

niciodată instrumente; prima şi fundamentala trăsătură a oamenilor mici, iarăşi în orice ram, este că ei nu văd instrumente zăcând la picioarele lor şi în zadar îşi frâng capul căutându-le aiurea.

Sub Ludovic XVI, Ney ar fi murit dogar, Lannes – vezeteu, Murat – birtaş; trebuia un Bonaparte ca să recunoască în ei stofa de generali.

Swierczewski nu fusese nimic cât timp se afla în Polonia, Dumbravă era necunoscut sub predecesorii lui Ioan Vodă...

Oamenii de geniu creă tot, tot, până şi uneltele creaţiunii!

Prin dogării, prin birturi, prin grajduri, mulţi Ney, Lanni şi Muraţi români oftează în tot momentul după un soare, care să pătrunză cu razele sale până la soiosul lor întuneric.

§ 56. Swierczewski îşi aşeză detaşamentul în următoarea ordine:

Cozacii formau linia de bătaie.

La aripa stângă erau patru centurii cu sulițe, în centru patru centurii cu puşte, la aripa dreaptă patru centurii cu arce.

La spatele acestora se lungea un şir de colnice, din dosul cărora se ascunseră trei mii de călărime moldovenească.

Dentâi puşcaşii şi arcaşii descărcară o ploaie de săgeţi şi de gloanţe, pentru a produce o dezordine în centrul şi în aripa stângă a duşmanilor.

Apoi suliţaşii făcură atac asupra aripei drepte.

Inamicii concepură, şi trebuia să conceapă ideea, pe acest corp, azardat prea înainte, să-l despartă de celelalte două corpuri cozace, rămase pe loc.

Deci, ei îşi mişcară centrul şi dreapta asupra puşcaşilor, punându-se la mijloc între aceştia şi între suliţaşii cei încăieraţi cu aripa dreaptă.

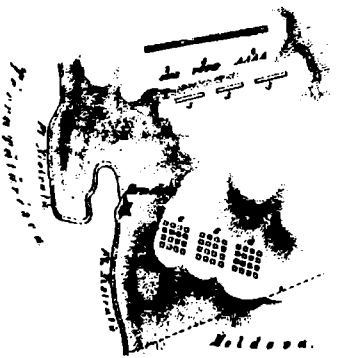

Ordinea bătăii de la Bender

Explicaţiunea: 1. armata inamică; 2. cozacii suliţaşi; 3. cozacii puşcaşi; 4. cozacii arcaşi; 5. regimentele moldovene din embuscadă; 6. lagărul lui Ioan Vodă; ondulaţiunea terenului.

Pe baza atării combinaţiuni, turcii îşi închipuiau a fi căpătat un avantaj decis, putând acum a înconjura pe cei opt sute de cozaci, lipsiţi de o arpă, al căriia teren rămase gol, şi care şi aceea, izolată la o parte, fără niciun spijin şi compusă numai din patru sute de suliţaşi, căta neapărat a fi tăiată în bucăţi.

În acest mod câmpul bătăliei, în urma evoluţiunilor, prezinta două grupe: mai încoace, peste 6.000 de turci strângând 800 de cozaci; mai încolo, din dos, 400 de cozaci strânşi de peste 3.000 de turci...

Sosi momentul oportun.

Puşcaşii şi arcaşii cozaci, precum ziserăm, steteau răzemaţi de neşte colnice, la spatele cărora se ţinea în embuscadă cavaleria moldovenească.

Când cornurile atacului turc, silindu-se a încinge pe cei 800 de cozaci, se apropiară de linia colnicelor, deodată moldovenii săriră cu răcnete la dreapta şi la stânga.

Turcii se treziră înconjuraţi ei înşişi.

Îl coprinse o panică.

Victoria fu completă.

Lupta durase numai o oră.

Toată pierderea detaşamentului moldovenesc abia trecea peste o sută de morţi.

Din turci, cei mai mulţi aşternură câmpul, puţini scăpară cu fuga, vro două sute fură prinşi.

Ioan Vodă, privind din tabăra de lângă Bender, aplauda pe copiii geniului său[61].

Oare să fi aplaudat şi garnizoana turcă, priviind la spectacol şi mai bine din vârful citadelei?

§ 57. Meritul lui Swierczewski se cuprinde în următoarele:

1. El permise turcilor să vază în voie toată puţinătatea cetei cozace, ceea ce-i făcu a nu se forma în două linii, mai lăsând şi o rezervă după obiceiul lor, ci să se grupeze cu toţii într-o singură linie de bătaie, în speranţă de a scurta astfel lupta, turtind în clipă o mână de cozaci sub greutatea mulţimii.

2. El puse în risc o aripă întreagă, micşorându-şi înadins lungimea frontului, ceea ce, înlesnind turcilor facultatea de a înconjura pe cozaci, îi îndemnă a profita de o greşeală imaginară şi-i atrase drept asupra embuscadei.

[61] Gorecki, p. 60: „Ivonia ex longinquo tam inclytae victoriae spectator fuit".

§ 58. Bătaia de la Bender dede naştere unui epizod, pe care îl reproducem aci, ca o poezie purtând caşetul epocei.

Un mare filozof a zis:

„Când cineva devine famos în bine sau în rău, poporul se grăbeşte a şi-l închipui în cutare sau cutare împrejurare, şi inventează apoi asupra-i fabule în armonie cu caracterul eroului; cari sunt *minciuni factice*, dar *verităţi ideale,* căci gloatele nu imaginează decât ceea ce este analog cu realitatea".[62]

Detaşamentul lui Swierczewski prinsese, între alţii, pe însuşi agaua, capul armatei turce, bărbat frumos, nalt, plin de farmecul manierelor, şi atât de bogat, încât voind a se răscumpăra din mânile cozacilor, pentru ca să nu-l ducă denaintea teribilului Ioan Vodă, le-ar fi propus să-l

[62] Vico, *Principes de la philosophie de l'histoire,* Bruxelles, 1835, in -8, p. 103: „Qu'un homme soit fameux en bien ou mal, le vulgaire ne manquer pas de le placer en telle ou telle circonstance, et d'inventer sur son compte des fables en harmonie avec son caractère; mensonges de fait, sans doute, mais vérités d'idées, puisque, le public n'imagine que ce qui est analogue à la réalité. Qu'on y réfléchisse, on trouvera que le vrai poétique est vrai métaphysiquement, et que le vrai physique qui n'y serait pas conforme devrait passer pour faux."

cântărească de şase ori, contrabalanţându-l o dată cu mărgăritar, de două ori cu aur, de trei ori cu argint.

Mărgăritat în greutatea unui om trupeş... nu ştim, zău, dacă Rotschild ar fi [fost] în stare a se răscumpăra, cu un aşa preţ, să fi căzut în robia păgânilor; dar fabula nu căuta la atari şicane de detaliu; ea tindea numai a da o idee pitorească de bogăţia paşalelor turci de atunci şi, în această privinţă, minciuna e adevărată.

Urmăm mai departe cu naraţiunea.

Oricât de splendidă fuse oferta prinsului agă, totuşi cozacii nu se lăsară a se corumpe, ci-l depuseră viu în mânile lui Ioan Vodă, punând credinţa cea jurată principelui mai pe sus de orice avuţie.

Nu-i de crezut că fidelitatea cozacilor se va fi urcat vreodată tocmai până la un aşa grad de cavalerism; dar chiar câtă a fost, ea tot încă era prea mare şi, am putea zice, neprobabilă din partea unei oştiri mercenare din secolul XVI[63]; încât

[63] Vezi ce povestea atunci Du Belly (apud Buchon, *op. laud.* p. 329) despre neercdinţa lefaşilor elveţiani din armata franceză, deşi aceştia întreceau fără comparaţiunc pe cozaci în punctul moralităţii.

fabula avea oarecum dreptul de a iperboliza acea minunată fidelitate, caracterizând-o mai în reliev.

În fine, adus denaintea lui Ioan Vodă, nenorocitul agă fu interogat de către principele în curs de câteva zile asupra celor atingătoare de Turcia, şi apoi dat soldaţilor să-l taie în bucăţi cu coasele, deşi nici lui Ioan Vodă, desigur, el nu va fi uitat să-i propună cele şase măsuri de mărgăritar, de aur şi de argint.

Mult mai erau urâţi păgânii în ochii eroului român. Din acest punct de vedere, bine îl cunoscu fabula!

§ 59. Pe când Swierczewski triumfa asupra inamicilor, douăzeci şi cinci de luntri, pogorându-se pe Nistru, de la fruntariile polone, aduseră lui Ioan Vodă prima mică dovadă cum că Laski şi Ostrogski sunt, în adevăr, decişi a-i trimite ajutoare: erau 600 de cozaci pedeştri sub comanda unui vechi marinar, Pokotilo.

Oricât de slab, acest contingent fu de o valoare nespusă pentru trebuinţa momentului.

Ioan Vodă porunci noilor veniţi a se re[î]mbarca în luntrile lor, câte 24 în fiecare,

lăsându-se în josul Nistrului asupra Akkermanului, unde nu puteau întâmpina multă rezistenţă, precedându-i spaima victoriei de la Bender.

Însuşi principele rămase în excelenta-i poziţiune, având la spatele său hotarul Moldovei, de unde îşi procura în abundenţă proviziuni şi-şi mărea cadrele oştii, şi în învecinarea Poloniei, de unde aştepta pe toată oara deplina realizare a promisiunilor lui Laski şi Ostrogski.

Să se fi mişcat el singur pe uscat asupra Akkermanului, ariditatea năsiposului sol, lipsa de apă, ucigătoarea căldură a acelei semiafricane regiuni, pe care am descris-o cu câteva rânduri mai sus, n-ar fi întârziat a introduce foamete, sete şi boale într-o armată crescută deja la o cifră destul de considerabilă.

Luntraşii cozaci erau mai potriviţi pentru atare misiune.

Dezbarcând pe neaşteptate la Akkerman, ei surprinseră oraşul, măcelăriră orice li s-a părut a fi musulman sau musulmănit, se încărcară de bogată pradă şi, dând foc caselor, lăsară numai citadela, înălţându-se ca un monument funebru dasupra mormintelor...

§ 60. Să observăm că Ioan Vodă fu unicul principe victorios pe uscat şi pe apă.

§ 61. Trecură numai două luni de la exploziunea războiului.

În cele două luni fu câştigată marea victorie de la Jilişte, fu cucerită toată Ţara Românească, fură luate Brăila, Benderul şi Akkermanul; mari detaşamente inamice fură înfrânte, odată lângă Lopuşna şi de două ori lângă Bender...

În acele două luni pieriră, de incendiu şi de sabie, cel puţin 200.000 de duşmani, pe când moldovenii nu se vede a fi pierdut peste tot nicio mie de oameni...

Trecură numai două luni de la exploziunea războiului!

§ 62. Până aci avurăm ocaziunea de a analiza numai resoartele parţiale ale fiecării din bătăliile lui Ioan Vodă, explicând victoriile sale una câte una, fără legătura cu celelalte.

Până aci văzurăm cauzele succeselor în varietatea mijloacelor: diferite terenuri, diferite arme, diferite ordini de bătaie, diferite timpuri...

Până aci arătarăm, bunăoară, cavaleria ilustrându-se în ordinea concavă pe şesul de la Jilişte

în bruma dimineţei, infanteria culegând lauri prin o furioasă escaladare a Brăilei, marina aruncând dezolaţiunea în Akkerman, embuscada reuşind pe terenul unduios de lângă Bender, şi aşa mai departe.

Până aci, în fine, nu ne atinserăm deloc de acele principii sintetice cari fac să reuşească nu o singură bătălie ceea ce se poate întâmpla chiar unui general mediocru, prin efectul azardului, ci cari fac să reuşească o campanie întreagă, ceea ce nu se poate întâmpla decât unui geniu militar, prin forţa combinaţiunilor...

§ 63. Elementele, adunate mai sus, ne permit acum a atribui minunile lui Ioan Vodă, în Ţara Românească şi în Basarabia, la trei cauze mari şi generale, cari planează deasupra tuturor celorlalte, mici speciale:

1. Marşul;
2. Alegerea teatrului luptei;
3. Maniera personală a capului.

§ 64. Toate mişcările lui Ioan Vodă fuseră astfel, încât inamicii nu-l puteau surprinde niciodată pe când el, din contra, îi surprindea la tot pasul.

Armata sa mergea închisă din faţă, din laturi şi la dos prin o întinsă reţea de aşa-numite străji, compuse din oaste uşoară, şi pe cari le străjuiau iarăşi o mulţime de sentinele, presărate în toate

direcţiunile, prin sate, pe înălţimi, în strâmtori, la trecătorile apelor.[64]

Cea mai ascunsă urnire a duşmanului era pe minut cunoscută lui Ioan Vodă, care se azvârlea asupră-i, îl sfărâma, îl măcelărea, făcea să se simţă trăsnetul mai-nainte de a se fi văzut fulgerul.

Principalele rezultate ale acestei extreme răpeziciuni, unită cu o extremă pază, fură:

1. Forţele mici învingeau forţe mari;

2. Inamicii pierdeau mii de oameni, iar ai noştri rămâneau mai-mai intacţi.

§ 65. Alegerea teatrului luptei fu şi mai fecundă în consecvenţe.

Ioan Vodă nu lăsă pe duşmani să calce Moldova, ci-i înfruntă în propria lor ţară, dentâi în Muntenia, apoi în Bugeac.

În acest chip, el ajunse la trei scopuri de o supremă importanţă:

---

[64] Fredo *Dzieje narodu polskiego pod Henrykiem Walezynszem*. Petersburg, 1855, in -8, p. 103: „Roztropniéj postapil sobie lwon, ktory zdalcka po wioskach, po zamkach po skalach, u wód, na czele i z tylu wojsk swoich, postawil podwójne i potrójne czaty, majac sie na baczeniu tém pilniéj, im blizsze byly wiadomosci o nieprzyjaciolach". – Tot aceasta, deşi cu mai puţină claritate, se deduce şi din Paprocki.

1. Moldovenii, scutiţi în întrul patriei de nemulţumirile, zăpăceala şi pagubele războiului, rămaseră cu o nesecată rezervă de bani şi de braţe.[65]

2. Inamicul, simţindu-se atacat în propriul său cămin, primea pericolul asupră-şi în loc de a-l da altora, exagera în imaginaţiune-i puterea adversarului, se descuraja.

3. Aflându-se într-o ţară vrăjmaşă, ostaşii lui Ioan Vodă, din cari cei mai mulţi fără soldă, aveau drept impuls perspectiva pradei.

§ 66. Un vechi autor polon, care avu bunul-simţ de a cuprinde şi pe români în tractatul său universal asupra artei militare, ceea ce n-a făcut până acum niciun autor nou francez sau german, zice, între altele:

„Ioan Vodă din Moldova, Mihai cel Viteaz din Ţara Românească şi Gustav-Adolf, regele

[65] Niccollucci, *Discorsi politici e militari,* Veneţia, 1648, in -4, p. 168: „Quel Prencipe, che ha i suoi popoli armati et ordinti alla guerra aspeti sempre in casa una guerra potente e pricolosa et non la vadi a rincontrare; ma quello che ha i suoi suditi disarmati et il paese inusitato della guerra, se la discosti sempre da casa il più che puó. Et cosi l'uno et l'altro, ciascuno nel suo grado si difendera meglio..."

Sveziei, ştiau a înfrâna pe numeroşii lor ostaşi numai prin prestigiul elocvenţei şi prin familiaritate..."[66]

§ 67. Trebuie oare să mai spunem că Annibal, Cezar, Wallenstein, Frederic cel Mare, Napoleon nu avură nici ei alte principii afară de cele de mai sus? deşi, fiecare le aplica în modul cel mai potrivit cu împrejurările propriei sale epoce.

[66] Starowolski, *Instituta rei militaris*. Cracoviae, 1640, in -f, p. 168: „Ita Ivonia Palatinus Valachiae, et Michael Palatinus Moldaviae, et nostra aetate Gustavus Rex Sveciae, sola suaviloquentia ac libertate adhibita (numerosum exercitum in obedientia continuerunt)" – Cf. Imbert, *Eloquence militaire ou l'art d'émouvoir les soldat*, Paris, 1818, in -8.

IV

CATASTROFA

Thus, sometimes, hath the brightest day a cloud... Sirs, what's o'clock?

Astfel uneori ziua cea mai senină are un nor... Domnilor, câte ceasuri sunt?

SHAKESPEARE, *Henry IV*, II, 4

§ 1. Turcia din Europa prezintă o mare asemănare cu planta numită *sensitiva*: de-ndată ce atingi cu indiscreta-ţi mână una singură din foile sale, toată floarea resimte atacul şi se strânge de durere.

Românii, bulgarii, sârbii, grecii şi arnăuţii sunt cele cinci foiţe ale sensitivei otomane: cea mai

mică mişcare produsă în vreuna din aceste naţionalităţi trage după sine imediata convulsiune a tuturor celorlalte.

Românii sunt latini, bulgarii şi sârbii – slavi, grecii – o degeneraţiune elenică[1], arnăuţii – o viţă tracică, astfel diferinţa sângelui îi dezbină, dar îi unesc doi nervi puternici: frăţia religioasă şi frăţia de sclavie.

Când Mircea cel Mare bătea pe turci, bulgarii şi sârbii se îndesau sub steagurile eroului român, a cărui memorie rămase până astăzi în poeziile lor naţionale.[2]

Când Petru Rareş se pregătea a scutura jugul otoman, grecii îi serveau în toate modurile cu cel mai curajos devotament[3].

Armatele lui Mihai cel Viteaz erau pline de sârbi, bulgari, greci şi arnăuţi.

---

[1] Fallmerayer, *Fragmente aus dem Orient*, Stuttgart, 1845, in 8, passim. – Deja în Tacitus, *Annales*, lib. II, 55, găsim următorul pasagiu chiar despre ateniani: „non Athenienses, tot cladibus exstinctos, sed colluviem illam nationum". Accasta e decisiv în privinţa grecilor.

[2] Miladinovitzi, *Bulgarski narodni piesni*, Zagreb, 1861, in - 8, p. 282-6. – Rakowski, *Poezii naţionale bulgare şi sârbe*, ms.

[3] Document nr. 11, în magistratul municipal de la Lemberg, fasc. 154. Îl vom publica cu timpul în „Arhiva istorică a Românici".

În fine, câteşicinci popoarele recunoşteau totdauna solidaritatea intereselor respective faţă cu factul comun al apăsării turce.

§ 2. Dar din toată această grupă, legătura fără îndoială cea mai strânsă şi cea mai trainică uneşte, din vechime şi până astăzi, pe români şi pe bulgari.

În Evul Mediu ei formau un singur imperiu, de la Alpii Carpatici până la Alpii Balcanilor, sub sceptrul unei glorioase dinastii române, de care tremura Constantinopole şi pe care o linguşea Roma.

În secolul XIII acea grandioasă monarhie se rupse în trei trunchiuri: Moldova şi Ţara Românească începură a se naşte, Bulgaria începuse a muri.

În loc de un singur suveran apar pe scenă trei principi neatârnaţi; dar tradiţiunea unităţii primitive nu fu uitată: câteştrei adăugau către propriile lor numi sacrament[al]ul prenume de Ioan, conservând astfel nemuritoarea memorie a împăratului Ioan Asan, fundatorul măririi româno-bulgare unite.[4]

[4] Vezi articolul meu în „Buciumul", 1863, nr. 111, 119.

În secolul XIV, Bulgaria căzu cu desăvârşire sub jugul otoman: de atunci încoace nefericiţii săi fii refugiau în toţi anii cu mii pe teritoriul rămas pe jumătate liber al românilor, aşteptând cu răbdare mântuirea lor de la aceia dintre cari avuseseră într-o vreme generozitatea de a-şi primi o dinastie.

Ziarul româno-bulgar „Viitorul", apărut şi, din nenorocire, apus mai an pe ospetoasele maluri ale Dâmboviţei, fu cea mai proaspătă, dar nu ultima manifestaţiune a acelei eterne simpatii internaţionale...

§ 3. Inima bulgarilor putea ea, oare, a nu fi tresărit în profundul său, când freamătul fluviului-rege le aducea răsunetul miraculoaselor fapte ale lui Ioan Vodă?

Serbii, arnăuţii, grecii rămâneau ei, oare, de tot surzi la depărtatul eco de libertate?

Un luminos incendiu ardea cu văpaie dencoace de Dunăre; tăciuni înflăcăraţi zburau până la Balcani; vro două-trei scântei cădeau şi mai departe; undeva pe stâncele Croiei sau pe ruinele Panteonului!

§ 4. Mare fu spaima Porţii Otomane, văzându-se în pericol de a pierde, prin o conflagraţiune

generală, tot ce uzurpase din astă parte a Bosforului.[5]

În zăpăcirea lor, pe turci nu-i tăia capul, un prinţuşor vasal, un simplu bei, un sclav[6], cum să cuteze el a întreprinde şi cum să reuşească a conduce o revoltă atât de extravagantă, ale carii consecvenţe ameninţau însăşi inima Imperiului Otoman.

Sultanul Selim recurse, în fine, la trei măsuri:

1. Se rugă Alahului şi proroculuí său Mohamed în geamia Sântei Sofie;

2. Fulgeră contra guvernului polon, pentru ca să curme orice comunicaţiune cu Moldova[7];

---

[5] Gorecki, p. 61: „Interea Selymus, Constantinopoli tot Ivoniae victoriis perturbatus, ac territus ne planc Valachia exuerctur, ac e Graccia (quod illi opinor, contigisset, ni defectio Czarnieviecii ad Turcas obstitisset) pelleretur, cum suis Deo more sua supplicat".

[6] Epistola vizirală, în „Arhiva istorică", t. 1, p. 43.

[7] Charrière, t. 3, p. 522, nota: „Il y a quelque temps que j'ay sceu de bon endroict que dès le commancement de la guerre de Moldavie ces gens entrèrent en opinion que Jean vayvoda d'icelle, n'estoit pour s'y disposer et résoudre de la façon qu'il a faict, moins de la pouvoir supporter et maintenir, comme il se voyt, sans intelligence, appuy et moyen d'autruy, et pensèrent non seulement, mais eurent plusieurs advis que se principalle faveur luy viendroi, d'aucuns seigneurs de vostre royaume..." Aşa scria ambasadorul francez în Constantinopole către Enric de Valois, deşi văzuraţi că tot ajutorul polon trimis în Moldova se reducea la 1200 cazaci veniţi la început şi 600 sosiţi mai târziu.

3. Trimise asupra lui Ioan Vodă o nouă armată, de care s-ar fi speriat atunci cel mai puternic monarc al Europei...

§ 5. Ahmed Paşa, beglerbeiul Rumeliei[8], şi Adel-Ghirai, fratele hanului Crâmului[9], primiră ordini de a intra cu toate forţele în Moldova: de a prinde viu sau mort pe „nebunul târâie-brâu şi vântură-ţară" – aşa numeau pe Ioan Vodă turcii supăraţi peste măsură[10] – şi de a pune domn pe Petru cel Şchiop.

O sută mii de turci păşeau spre Dunăre; o sută mii de tătari păşeau spre Nistru...

§ 6. Aflând dispoziţiunile duşmanilor, Ioan Vodă nu mai putea rămânea lângă Bender: el trecu Prutul şi-şi puse tabăra la marginea Moldovei, în Huşi.

---

[8] Numele acestui cap se afla numai în casnica turcă ap. Mignot, t. 2, p. 212 – Baudier, *Inventaire de l'histoire generelle des Turcz*, Paris, 1617, in -4, p. 470; „Cependent Selim iugeoit que le Vaivode Ivon pourroit croistre à telle authorité et à un pouvoir si grand si on le laissoit poursuivre, qu'il seroit par aprés malaisé de l'abaisser... manda au Beglierbeq ou General de l'Europe d'employer toutes ses forces a dompter ce mutin: celuy-cy arme, sa levée fut d'environ cent mille combatants..."

[9] Bandtkie, *Dzieje narodu Polskiego*, Wroclaw, 1835. in -8, t. 2, p. 136.

[10] Charrière, t. 3, p. 522, nota: „ledict bassa m'adjousta qu'il estoit remueur de mesnage et chercheur de nouveautez" – Ib., p. 524. nota: „ce fol...".

Cu un secol mai nainte, acest orăşel fu descălecat de o colonie de husiţi alungaţi din Boemia şi din Ungaria, şi pe cari Ştefan cel Mare, iertându-le eresul în favorul industriei, îi primise şi-i căsnicise în Moldova.[11]

Fugarii îşi aleseseră un cuib care să le poată aminti pierduta patrie: dealurile şi pădurile Huşului reproduc până acum imaginaţiunii călătorului pitoreştele situri de lângă Karlsbad.

Până a sosi momentul oportun, această fortăreaţă firească era, pentru eroul nostru, cel mai nemerit şi, putem zice, unicul punct de aşteptare.

Poziţiunea Huşului prezinta următoarele avantaje principale:

1. Înlesnire pentru hrană şi pentru recrutaţiuni din interiorul Moldovei;

2. Apropiare de la fruntaria polonă, de unde Ioan Vodă tot încă nu despera de a căpăta ajutoare mai serioase;

3. Localitate retranşată prin însăşi natura şi în care nu putea fi forţat într-un caz de năvală neprevăzută;

[11] Timon, *Additamenium ad imagines Hungariae.* Cassoviae, 1735, in.-16, p. 27-29.

4. Facultatea de a porni, într-un moment, sau la Nistru contra tătarilor sau la Dunăre contra turcilor...

§ 7. Aci Ioan Vodă congedie toată infanteria, compusă numai din ţărani.

Fiecare pedestraş fu însărcinat de a zbura la satul său, de a aduce brânză şi făină pentru mai multe zile, de a răspândi în ţară dulcea poveste despre victoriile deja obţinute şi de a înrola pe acei ce ar voi să ia parte la gloria şi câştigul victoriilor viitoare.

Apoi dede poruncă la cei 600 de cozaci marinari, cari arseseră Akkermanul, să se tot plimbe cu luntrile lor pe Nistru, pe Marea Neagră şi pe Dunăre, în linia dentre Bender şi Brăila, pândind mişcările şi intenţiunile turce şi tătare.

Celelalte centurii cozace, ecvestre, fură rânduite în altă parte, autorizaţi de a cutriera Bugeacul în toate direcţiunile, tăind, arzând şi apucând tot ce le va sta în cale.

În fine, rămânând în tabăra de la Huşi deocamdată numai cu garda personală sau curtenii, toată cavaleria moldovenească Ioan Vodă o expedi[e] la Dunăre, cu misiunea de a opri pe otomani.

§ 8. Operând în unire cu tătarii, turcii nu se puteau transporta în Moldova decât prin un singur punct, între Prut şi Marea Neagră, pe la cetatea Isaccea, numită în vechile noastre cântece istorice: „Vad[ul] de la Obluciţa".[12]

Ceva mai sus, Dunărea, lărgită prin numeroasele-i guri, nu mai prezintă nicio putinţă de trecere; ceva mai jos, începându-se Prutul, turcii nu puteau trece fără a cădea în imposibilitatea de a se întâlni cu tătarii.

Astfel, stând zid în faţa Isaccei, mai fiind susţinută şi prin cele 25 luntri ale cozacului Pokotilo, cavaleria noastră fără greutate putea să apere trecătoarea Dunării în curs de mai multe zile, respingând cu succes toate încercările turcilor.

§ 9. Pe când Ahmed Paşa cu otomanii ar fi stătut în nemişcare pe ţărmul opus al Dunării, Adel-Ghirai cu tătarii ar fi trecut Nistrul lângă Bender sau lângă Akkerman, unde nemic nu-l

[12] Cantemir, *Chroniciul*, t. 1, p. 332: „din pomenirea moşilor strămoşilor auzim, precum unde acum este Obluciţa, căriia turcii îi zic Isacceа, să fie chemat vadul Dunării... încă şi în cântecele prosteşti pe la domnia lui Petru Vodă vadul Oblucicei se pomeneşte".

putea împedeca, fiind protejat de artileria cetăţilor.

În acel interval, Ioan Vodă, concentrându-şi toată infanteria, garda personală şi cavaleria cozăcească, s-ar fi răpezit cu furie asupra tătărimii, ar fi zdrobit-o şi apoi, cu o oaste deja înaripată prin victorie, s-ar fi întors cu iuţeală la Dunăre contra turcilor...

Această măreaţă combinaţiune era de felul acelora cari, cu un secol mai în urmă, ilustrară pe mareşalul de Luxemburg în bătălia de la Fleurus şi pe celebrul Turenne în bătălia de la Sintzheim.

A preveni unirea duor armate inamice, bătând dentâi pe cea mai slabă şi apoi pe cea mai tare, este una din operaţiunile cele mai frumoase în arta militară.[13]

§ 10. Astfel, toată reuşita campaniei depindea de la detaşamentul trimis la Vad[ul] de la Obluciţa.

În fruntea lui fu pus pârcălabul Ieremia Golia, care, precum văzurăm, se distinsese prin bravură în bătălia de la Jilişte.

[13] Santa-Cruz, reprodus în *Encyclopedie méthodique; Art militaire*, Paris, 1784, in -4, t. 1, p. 16: „Si deux corps de vos ennemis doivent se joindre, marchez au plus proche avant leur jonction, comme Turenne a Sintzheim, et Luxembourg a Fleurus..."

El era cel mai intim amic al lui Ioan Vodă;

El însoţise pe Ioan Vodă în străinătate;

El intrigase pentru a procura lui Ioan Vodă coroana Moldovei;

Lui îi încredinţase Ioan Vodă fortăreaţa Hotinului, una din cheile ţării;

Lui, deja în timpul războiului, Ioan Vodă îi dărui două mari moşii[14];

Lui îi scăpă Ioan Vodă viaţa în focul unei bătălii, cu pericolul propriei vieţe;

Înainte de a pleca la Dunăre, el jură lui Ioan Vodă pe Sânta Cruce şi pe *Sântul Evangeliu* de a fi credincios până la moarte...

Garanţiele era oare destule?[15]

Ei bine! pentru treizeci pungi cu aur, al doilea Iuda, pârcălabul Ieremia Golia vându o suvenire, un amic, o patrie, o religiune![16]

---

[14] Actul de donaţie e publicat în *Zapiski Odeskago Obsczestva*, t. 3, p. 254.

[15] Cuvintele lui Ioan Vodă, în Gorecki, p. 87: „Nec ego tantam rem cuivis commisi, sed huic, cuius mihi fides semper in dubiis ac difficillimis rebus perspecta est; quem comitem tot peregrinationum mearum, prope modumque exilii habui..."

[16] Camerarius, *Operae horarum subcisivarum sive meditationes historicae*, Francofurti, 1658, in -4, t. 1, p. 253-261, pune pe pârcălabul Ieremia între trădători[i] celebri.

§ 11. Turcii trecură Dunărea. Trădătorul înştiinţă pe Ioan Vodă cum că ajunsese prea târziu pentru ca să-i fi putut opri; dar că forţa duşmanilor nu se ridică peste 30.000 de oaste nedesciplinată.[17]

Planul primitiv e răsturnat: domnul se vede silit a bate dentâi nu pe tătari, ci pe turci.

Fiecare minută e preţioasă.

El trece Prutul şi zboară spre gura Dunării.

§ 12. Cu toate astea, veselia şi speranţa domnea în oastea eroului.

Cu câteva zile mai nainte, la 2 iuniu, ea serbase în fecundele podgorii ale Huşului o zi mare, naţională, de bun ogur: ziua Sfântului Ioan de la Suceava, patronul Moldovei şi totdodată patron al viteazului principe.

Acum ea păşea la luptă cu voioase cântece; zgomotoasa muzică de tobe, trâmbiţe, surle, fluiere[18], o ducea la cununie... cu moartea!

---

[17] *Cronica turcă*, ap. Mignot, t. 2, p. 212: „ce perfide manda à Ivan que les Turcs avaient passé le Danube avant qu'il eut pu atteindre les rives de ce fleuve; qu'au reste leur armée montoit au plus à trente mille hommes de mauvaises troupes..." Cf. Fredro, p. 114.

[18] Paprocky, în *Tesaur*, t. 3, p. 281,„zog auff die Feinde zu, lies Trompeten, Paucken und Trommeln schlagen, zogen also fort mit lust..." – Gorecki: „cum cantu cornicinum tubicinumque pervenit".

§ 13. Apropiindu-se de tabăra turcă, Ioan Vodă trimise pe hatmanul Slăvilă, cu cozacii şi câteva mii de cavalerie moldovenească, să afle numărul precis şi dispoziţiunile inamicului.

Ei dederă peste 4.000, ce formau avant-posturile armatei duşmane; dar fugărindu-i, nu putură prinde decât un singur turc, greu rănit şi carele expiră mai înainte de a fi putut răspunde la întrebările hatmanului.

Atunci însuşi Ioan Vodă, luând cu sine 500 călăreţi, cari erau garda-i personală, se sui pe o înălţime, sperând a putea judeca de cifra inamicilor după spaţiul ce va fi ocupat armata lor.

Dar nu văzu nimic, afară de vro patru cete, cari păzeau în diferite direcţiuni intrarea taberei păgâne.

Astfel, pentru prima oară, îi lipsea acum neapărata prefaţă a unei bătălii: să afle puterea, situaţiunea şi planul adversarului.

Norocul începu a-şi schimba pasul.

Dar însăşi fatalitatea dede astă dată peste un Prometeu gata a provoca la luptă toate fulgerele Olimpului!

§ 14. Când ostaşii, turburaţi prin fel de fel de şoapte, citind nedomerire pe frunţile căpita-

nilor şi silabisând în propriile lor inimi presimţimântul catastrofei, veniră să întrebe pe Ioan Vodă de numărul păgânilor – „Îi vom socoti în luptă!" le răspunse eroul[19].

§ 15. Mai rămâne la mijloc o noapte!

A doua zi se va dezbate cestiunea emancipării creştinilor de sub jugul Turciei.

Până acum stăpân al Moldovei, cuceritor al Ţării Româneşti, dezrobitor al Basarabiei, Ioan Vodă... mâine peri-va?

Mai rămâne la mijloc o noapte!

Să aromim în aşteptarea zilei.

Ioan Vodă mâine va trece Dunărea, al carii gemet răsună deja până la tabăra moldovenească va înarma braţele vânoşilor bulgari şi, înălţând pe culmea Balcanilor steagul libertăţii, va striga: „După mine la Constantinopole!"

Mai rămâne la mijloc o noapte.

§ 16. Când se lumină de zi, trei boieri mari lipseau din tabăra moldovenească.

Le punem aci numile pentru a rămânea în vecii vecilor stigmatizate în memoria strănepoţilor.

[19] Fredro, *op. laud.*, p. 117: „gdy nieprzijaciel wystapi, liczbe jego poznamy...

Fu vornicul Murgu, stolnicul Bilăe şi hatmanul Slăvilă.

În cursul nopţii, ei fugiră la turci.

Cronicarul Ureche se încearcă a-i scuza, zicând: „Se temeau să nu cază în primejdie".

Curios!

Cronicarul trebuia să fi fost boier pentru a scuza pe alţi boieri cu atâta naivitate.

§ 17. Cu toate dezavantajele sale, ba să mai fi fost altele şi mai mari, Ioan Vodă fu nevoit de a grăbi cu orice preţ bătălia, din următoarele cauze:

1. Pentru a preveni sosirea lui Adel-Ghirai cu tătarii;

2. Pentru a profita de prima ardoare a ostaşilor;

3. Pentru a curma calea dezerţiunii...

§ 18. În faţa cetăţii Isaceea, din astă parte a Dunării, se lungeşte, perpendicular fluviului, lacul numit Cahul, ale cărui maluri despre răsărit, unde se petrece scena, prezintă un creştet rădicat cu mai multe ramuri lăturale, formând văi şi vâlcele, sau mai bine amfiteatruri închise fiecare prin câte trei pereţi de pământ.

Mai înainte de a deveni celebră în analele românilor, această localitate își câștigase deja un nume istoric din timpii cei mai depărtați: ea se deprinsese a vedea catastroafe!

Aci undeva în apropiere se afla într-o vreme un oraș dacic, dărâmat de macedonii lui Alexandru cel Mare în expediţiunea lor dincoace de Dunăre;

Aci perșii lui Dariu Istasp trecură și retrecură Istrul în nefericitul lor război cu nomazii sciți;

Aci, mai târziu, împăratul roman Valinte o pățise azardându-se contra goților;

Aci, până astăzi, în preajma satului Cartal, se dezgroapă în toți anii, din misterul țărânei, prețioase anticități grece și latine, testamente ale unei lumi pierdute[20].

§ 19. La dreapta moldovenilor se întindea în lungime lacul, lat de peste 2.000 de stânjeni și fără vaduri; în centru terenul era foarte accidentat; la stânga se desfășura un șes; la spate – o terasă naturală.

[20] Brunn, *Notices sur la topographie ancienne de la Bessrabie*, Odcsa, 1857, in -8, p. 43.

Din partea turcilor lacul era la stânga; iară la dreapta şi în centru terenul, formând o rădicătură cam paralelă cu frontul moldovenilor, se pogora înapoi până la ţărmul Dunării.

Armata noastră avea peste vro câteva mii de gloată sau recruţi; peste 20.000 de infanterie, peste 10.000 de cavalerie, peste 1.000 de cozaci, 80 obuziere şi 60 tunuri de câmp de cele mici moldoveneşti, pe cari le-am descris cu o altă ocaziune; adecă peste tot până la 35.000 de oameni şi 140 piese de artilerie.

Turcii erau peste 130.000 de oameni, cei mai mulţi, după obiceiul lor, cavalerie; şi 120 guri de foc.[21]

Fiecare moldovean căta a se lupta, el singur, câte cu patru păgâni; dar Ioan Vodă, ca un

[21] Cifra turcilor se poate cunoaşte făcând o proporţiune între cifra unei aripe a lor, adecă în prima linie 20.000 şi acea a unei aripe moldovene, adecă maximum în prima linie 5.000; încât toată armata moldovcană fiind aproape 35.000, acea turcă cvadruplă este minimum 130.000, ceea ce se potriveşte şi cu terme[ne]le meziu tras din diferitele cifre, prezintate de istorici, anume 90.000 în Mignot, t. 2, p. 211: 100.000 în Baudier, *loco supra;* 200.000 în Paprocki, Gorecki, De Thou, etc; căci suma totală 390.000, împărţită pe 3, dă 130.000. – Despre cifra tunurilor, vezi Engel, t. 2, p. 224.

general adevărat modern, își asigurase un mare avantaj prin infanterie și artilerie, mai ales având a face pe un câmp undoios, precum sunt totdauna țărmii lacurilor.

Pe lângă astea, fiecare călăraș moldovenesc avea câte un cal de rezervă, pentru a înlocui pe cel trudit sau ucis.

Parcul abunda în arme: săgeți pentru infanterie, pentru cavalerie sulițe...

Acestea erau mijloacele respective ale ambelor armate.

§ 20. Despre ordinea turcilor avem prea puține indicii, după cari să ne putem orienta.

Istoricii o laudă: cu atât mai rău trebuia să fi fost pentru Ioan Vodă.

Tot ce se știe este că:

1. Linia lor de bătaie avea la aripa stângă 20.000 de luptători;

2. Artileria nu se afla denaintea frontului, ci la dosul lui, după coline;

3. Armata avea multe linii, lungite, una după alta, până la țărmul Dunării;

4. Batalioanele și escadroanele erau profunde...

§ 21. Ordinea de bătaie a lui Ioan Vodă se poate desfăşura cu destulă claritate.

În România, ca şi în Franţa[22], armata naţională se împărţea în pâlcuri sau regimente câte de 1.000 de oameni sub câte un căpitan, subdivize în despărţiri câte de 500 de oameni, sub hodnogi, vatavi sau locotenenţi.

Ioan Vodă conservă această diviziune, afară numai de cozaci, al cărora număr nu se putea tăia decât cel mult în centurii; afară de gloată, care nu avea nicio organizaţiune regulată şi afară de garda personală, o mică unitate excepţională.

Pe această bază, principele îşi împărţi acum armata moldovenească proprie în 30 de regimente, 20 de infanterie şi 10 de cavalerie; căută a da celei una mie de cozaci o aşa poziţiune, încât fiecare centurie a lor să aibe efectul unui regiment românesc; iar gloata o lăsă a fi deocamdată numai spectatrice, călindu-se încet şi de departe, ca într-o şcoală, pentru ocaziuni viitoare, cu focul luptei.

Formaţiunea tactică a acestor unităţi prezintă trei linii, compuse fiecare, în proporţiuni

[22] Du Bellay, *op. cit.*, p. 501: „Et afin que soudain ii eust les hommes à son premier mandement, ordonna (François I) avec ceux de son conseil de dresser, à l'exemple des Romains, en chaque province de son royaume, une légion de six mille hommes de pied, dont il bailleroit la charge à six gentils-hommes, les quels auroient pour chaque mille hommes deux lieutenans, et soubs chacune enseigne cinq cens hommes..."

diferite, din câte trei elemente separate: în centru stătea infanteria, la aripa stângă – cavaleria, la aripa dreaptă – cozacii.

Toate aceste elemente speciale erau prevăzute fiecare cu un element comun: artilerie.

Prin câteşitrele liniile treceau trei intervaluri de o lărgime egală: unul despărţind cavaleria de infanterie sau aripa stângă de centru, un altul tăind infanteria sau centrul în două jumătăţi, un al treilea despărţind infanteria de cozaci sau centrul de aripa dreaptă.

În intervalul din mijlocul infanteriei, între prima şi secunda linie, stătea principele, înconjurat de garda personală, 500 voinici aleşi din toată armata.[23]

Acolo, la văzul oştii întregi, se înălţa steagul cel mare al ţării[24], cu capul unui zâmbru înstelat pe o parte, şi o cruce pe revers.[25]

Compoziţiunea fiecării linii diferea de celelalte două prin putere, fiind cu atât mai tare în toate, cu cât mai mult se apropia de sfera acţiunii inamice: cei mai mulţi oameni şi cele mai multe

---

[23] Urechc, *Letop.*, t. 1, p. 165, punc garda princiară 600: Bielski, *Kronika*, p. 718, punc 300; noi preferim 500, nu numai ca un terme[n] mediu, ci mai cu scamă ca cifra regulamentară a unci vătăvii dc curteni domneşti la români.

[24] Ncagoc Basaraba, *Învăţături către fiu-său Teodosie Vodă*. Copia din 1654, ms. în Biblioteca din Bucureşti, in -4, p. 196: „Steagul stă în mijlocul războiului şi caută toată oastea la steag..."

[25] Vezi *Planul bătăliei de la Obertin.*

tunuri se îndesau în prima linie, linia secundă era mai puţină şi mai rară; proporţiunea mai scădea încă în linia a treia.

Astfel:

Prima linie număra 16.000 luptători, anume 10.000 infanterie, 5.000 cavalerie, 500 cozaci şi 500 garda personală;

Secunda linie numără ca la 9.300 luptători, anume 6.000 infanterie, 3.000 cavalerie, 300 cozaci.

A treia linie număra ca la 6.200 luptători, anume. 4.000 infanterie, 2.000 cavalerie, 200 cozaci;

Prima linie avea 30 tunuri de câmp, secunda – 18, a treia – 12[26].

Dispoziţiunea precisă a celor 80 obuziere e necunoscută, fiind însă mai mult decât probabil cum că o parte ocupa înălţimea predomnitoare ce se ridică pe ţărmul lacului, la dreapta armatei moldovene, adecă din partea cozacilor; iar rămăşiţa va fi fost distribuită ca şi tunurile de câmp, în calcul de câte două pe regiment.

Prima linie era menită a inaugura lupta; secunda trebuia să receapă pe prima la caz de retragere sau s-o susţină la caz de debilitate; a treia forma rezervă.[27]

Această caracteristică a fiecării linii îndeosebi implica luarea următoarelor măsuri necesare:

---

[26] Bielski, *Kronika*, p. 714: „Kazdy ufiec mial dwa dziala, bylo y mozdzierzow 80 miedzy nimi..."

[27] Fredro, p. 117: „jednym powierzajac główna bitwe, drugim posilkowanie..."

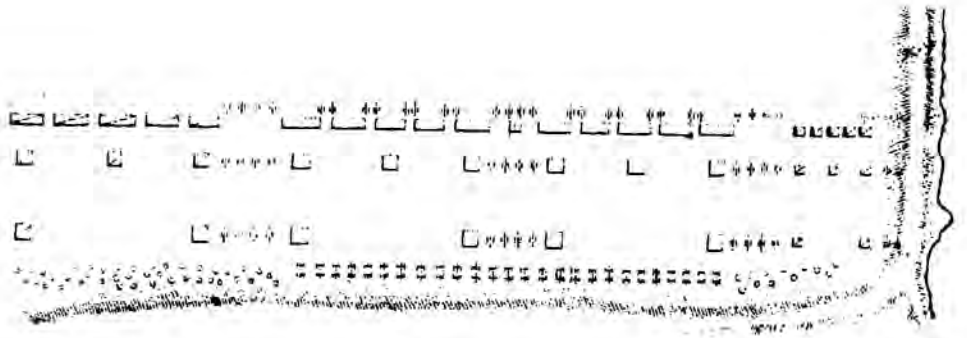

Ordinea primitivă a armatei lui Ioan-Vodă în bătălia de la lacul Cahul

Explicațiunea semnelor: cavaleria moldovenească dezvălită; idem în coloane; centurierele cozace dezvălite; idem în coloane; oaste de adunătură; artileria; parc; direcțiunea de atac; curtea lui Ioan Vodă; rădicătura terenului; lacul Cahul; înălțimea predominatoare.

1. Prima linie fu dezvălită în lungime, pentru a avea un front egal frontului inamic[28];

2. Prima linie avea între regimente şi între centurii intervaluri foarte mici, pentru a prezinta o rezistenţă compactă[29];

3. Liniile a doua şi a treia fură formale în coloane[30], pentru a putea păşi mai în ordine la ajutorul liniei precedinţi respective;

4. Secunda linie avea între regimente şi între centurii intervaluri mari, în cari să se poate încadra, la nevoie, prima linie[31];

5. Linia a treia avea între regimente şi între centurii intervaluri şi mai mari, în cari să se poată încadra, la nevoie, prima şi secunda;

6. Distanţa dintre prima şi secunda era mică pentru ca sprijinul să poată fi mai grabnic;

---

[28] Cf. planşa *Bătăliei de la Obertin.*

[29] Fredro, *loco supra:* „W niewielkich odstepach..."

[30] Cf. *Bătălia de la Obertin.*

[31] Macchiavelli, *op. cit.*, lib. 3: „la seconda schiera, perche ha prima a ricevere gli amici che a sostenere il nimico, convienne che habbia gli intervalli grandi, et per questa convienne che sia di minor numero che la prima..." – Cf. Neagoe Basaraba, *op. cit.*, p. 179: „şi de se va întâmpla vreo întâmplare străjei cei dentâi, ca să vie să se amestece în cea de a doua..." Neagoe Basaraba este anterior lui Machiavelli.

7. Distanţa dintre secunda şi a treia era mare, pentru a păstra rezerva intactă de loviturile proiectilelor vrăjmaşe până la momentul trebuinţei extreme.

În fine, afară de cele trei linii de mai sus, mai era o a patra linie, suplimentară, îndată la spatele rezervei, în care se afla parcul, cai, muniţiuni, etc, având la dos un lung brâu de coline, iar gloata la flancuri.

§ 22. Această ordine primitivă de bătaie ni se pare a fi un cap-d-operă de bun simţ militar: nu era cu putinţă a profita mai bine de toate condiţiunile terenului şi de marcata specialitate a diferitelor arme.

În privinţa terenului:

1. Un lac apărând într-un mod inaccesibil aripa dreaptă a oştirii moldovene, Ioan Vodă, după un pricipiu foarte vechi în tactică[32], putu să-şi strămute toată cavaleria la aripa stângă; unde, pe lângă forţa-i numerică aglomerată, ea devenea groaznică iarăşi prin un alt avantaj natural, preţios anume pentru acţiunea călărimii: şes.

[32] Vegetius, *Lib.* III. cap. 26: „Qui pauciores, infirmioresque habere se novit, septimo modo ex urio latere, aut montem, aut mare, aut fluvium, aut aliquod debet habers subsidium..."

2. La aripa dreaptă asigurată prin poziţiunea locului şi prin o înălţime garnită de artilerie grea, Ioan Vodă crezu prea de-ajuns a lăsa numai o mână de cozaci, voinici devotaţi şi cari, fiind călări sau pedestri, după trebuinţă, lesne se acomodau cu tot felul de teren.

3. Ştiind că tătarii vor putea supraveni chiar în cursul bătăliei, lovindu-l din spate, Ioan Vodă şi-l acoperi prin căruţele parcului şi prin o ridicătură de teren, lăsând, din necesitate, mai descoperită numai cavaleria din aripa stângă, care însă, precum veţi vedea, era să aibă un rol mai important numai la începutul luptei.

În privinţa armelor:

1. Ioan Vodă ştiu a se feri de o greşeală comună generalilor europeni din secolul XVI, şi chiar mai târziu lui Guslav-Adolf, cari toţi obicinuiau a amesteca armele la un loc, făcând monstruoase batalioane ecvestro-pedestre: în armata eroului nostru, din contra, cavaleria stetea la o parte, infanteria la o parte, cozacii – un fel de dragoni[33] – iarăşi la o parte.

[33] Cât de greşită, dară, e opiniunea lui Melzo, *Regole militari sopra il governo della cavalleria:* „l'uso degli Archibugieri a cavallo fu inventato da Francesi..."

2. Deşi în Europa nu se stinsese încă uzul feodal din Evul Mediu de a planta în centrul armatei cavaleria, în care servea mândra nobilime şi pentru care mojica pedestrime abia avea dreptul de a forma aripe; deşi o asemenea ordine se perpetuase, mai cu seamă la vecinii noştri unguri şi poloni; totuşi Ioan Vodă, ghicind prin geniul său toate misterele artei militare moderne[34], nu se sfii a aborda o cale de tot opusă obiceiului: el puse infanteria în centru şi cavaleria la aripe.

§ 23. Studiind acum în chintesenţă întregul ordin de bătaie al armatei moldovene, lesne deducem următoarele trei puncturi principale:

1. Aripa dreaptă – cozacii – prin lac şi prin tunuri era tare în privinţa defensivă;

2. Aripa stângă – cavaleria – prin şes şi prin număr era tare în privinţa ofensivă;

3. Centrul – infanteria –, aşezat pe terenul accidentat cel mai propriu pentru acesta armă, era gata a susţine, ofensiv sau defensiv, pe oricare din aripile sale.

---

[34] De la Barre Duparcq. p. 279: „La cavalerie ne saurait former le centre de la ligne de bataille, parce que toute sa force réside dans le mouvement et que dans cette position elle ne pourrait se mouvoir, soit en avant, soit en arrière, sans désunir la ligne".

§ 24. Mai-nainte de a începe bătălia, Ioan Vodă mai urcă, pentru a doua oară, piscul de pe malul lacului şi văzu, astă dată, toată armata turcă ieşind în ordine din văi.

Era o mulţime spăimântătoare!

Eroului tot însă nu-i venea a-şi închipui că l-a trădat pârcălabul Ieremia Golia, acela căruia, după sublima expresiune a lui Tacit, el îi dase tot ce poate primi un supus![35]

În loc de a aresta pe criminalul, el se mulţumi cu scuzele sale; în loc de a-i tăia capul, el îi lăsă cea mai importantă operaţiune a bătăliei.

La Waterloo Napoleon cel Mare crezu pe Grouchy!

§ 25. Buciumii începură a cânta.

Răsună fiorosul răcnet „Ucide! ucide!"[36], rămas nouă, ca moştenire, de la vechii romani, cari strigau în momentul atacului: „Feri! feri!"[37]

---

[35] *Annales, Lib.* XIV. 54: „uterque mensuram implevimus, et tu, quantum princeps tribuere amico posset, et ego, quantum amicus a principe accipere..."

[36] Lasicki, p. 147: „Tollitur clamor Turcice, gaur, vur, vur, Valachice autem. Ocide, ocide..." – Românește, în limba veche, „a ucide" însemna „a lovi" precum vezi în *Biblia* şi în *Pravila lui Vasile Vodă.*

[37] Lipsius, *De militia romana,* Antverpiae, 1595, in -4 t. 2, p. 289: „In eodem (Plutarchus in Mario) lego, Romanos etiam usurpasse crebro illud Feri in acie, et cum sese mutuo adhortarentur".

§ 26. Planul lui Ioan Vodă, precum se putea judeca din însăşi dispoziţiunea armatei sale, în care una din aripe, acea stângă, concentrase în sine toată forţa ofensivă, era de a începe bătălia în aşa numită *ordine oblică*, ca Epaminonda la Mantinea, Cezar la Farsale, Gustav-Adolf la Leipzig, Bonaparte la Marengo.

Admirat deja în anticitate[38], acest gen de atac căpătă neşte sufragii şi mai ponderoase[39], şi se sancţionă prin neşte exemple şi mai strălucite în timpii moderni.

Frederic cel Mare rezumă preţioasele avantaje ale ordinii oblice în următoarele câteva cuvinte:

1. Cu o oaste mică înfrângi o oaste mare;

2. Loveşti pe duşmani din partea, de unde însuţi te ştii a fi mai tare;

---

[38] Vegetius. *Lib.* 3, cap. 26: Qui imparem se iudicat, dextro cornu suo sinistrum cornu pellat inimici... qui sinistram alam fortissimam habere se noverit, dextram alam hostis invadat..."

[39] *Enciclopédie méthodique, Art militaire,* t. 3. p. 290: „Cet ordre de bataille est regardé par tous les auteurs militaires comme un des meilleurs moyens de s'assurer de la victoire. C'est, dit M. le chevalier de Folard, tout ce qu'il y a de plus à craindre et de plus rusé dans la Tactique..."

3. Expui pericolului numai o porţiune din armată, restul conservându-se proaspăt..."[40]

Ar putea crede oricine cum că eroul prusian justifică aci anume motivele eroului românesc!

§ 27. Ioan Vodă comanda centrul.

Swierczewski – dreapta.

Stânga... pârcălabul Ieremia Golia.

§ 28. Precum văzurăm, această din urmă trebuia să înceapă atacul.

Cele cinci regimente de cavalerie se aruncară asupra aripei drepte a turcilor.

Învecinatele cinci regimente de infanterie se mişcară înainte pentru a sprijini lovirea, ameninţând centrul inamicului.

Dar, vai!

---

[40] *Mélanges en vers et en prose,* sine loco, 1792. in -8, t. 3, *Instruction militaire du roi de Prusse pour ses généraux,* p. 213: „C'est ici où l'on peut faire une application utile de mon ordre de battaille oblique. Car on refuse une aile à l'ennemi, et on renforce celle qui doit faire l'attaque. Par là vous portez toutes vos forces sur l'aile de l'ennemi, que vous voulez prendre en flanc... Par cette disposition vous aurez l'avantage: 1) de faire tête avec un petit nombre de troupes à un corps supérieur; 2) d'attaquer l'ennemi d'un coté où l'affaire sera decisive: et 3) votre aile ayant été battue, il n'y aura qu'une partie de votre armée d'entamée..."

Ioan Vodă vede infanteria retrogradând, iar cavaleria plecând steagul, ridicând cuşmele pe suliţe şi trecând la duşmani.

În capul acelei cavalerii, o mai repetăm o dată, fu mascatul până atunci trădător, care, după ce vânduse păgânului trecătoarea Dunării, se grăbea acum a câştiga deplin preţul patricidului: fu pârcălabul Ieremia Golia.

§ 29. Secolul XVI fuse fecund în cruzimi: Sânt-Bartelemi, domnia lui Ivan cel Groaznic, furorile Inchiziţiunii îl împestriţează ca neşte pete de tigru.

Varietăţile de pedepse, întrebuinţate atunci mai la toate popoarele Europei, îţi ridică părul, îţi încreţesc fruntea şi-ţi încheagă sângele[41].

Dar nu fu, nu este, nu poate fi nicio penalitate destul de crudă pentru a corespunde cu fapta unui vânzător de patrie!

A împinge milioane de fraţi pentru secoli în abisul sclaviei este un atentat nu contra unui om, nici chiar contra unei singure naţiuni, ci contra a zece, a douăzeci de popoare, ce se nasc unul după altul şi se numesc generaţiuni.

[41] *Acta Tomiciana*, t. I, p. 11.

Crima este atât de monstruoasă, încât imaginaţiunea se refuză a-i inventa o pedeapsă analoagă: penalitatea cea mai potrivită ar fi de a da mizerabilului viaţa Jidovului Rătăcitor, pentru ca să auză şi să simtă în curs de o miriadă de ani necurmatele blăsteme ale posterităţii.

Cain fusese sunt alăturea cu pârcălabul Ieremia Golia!

§ 30. O descurajare generală cuprinse pe moldoveni.

Numai Ioan Vodă conservă o frunte senină: el devenea cu atât mai mare, cu cât mai mare devenea furtuna.

Turcii aşezară pe trădători denaintea liniei lor de bătaie.

„Iată vânzătorii noştri!“ strigă Ioan Vodă, poruncind ca toate focurile, toate împuşcăturile, toate lovirile să fie aţintate spe acea parte.

Mişeii pieriră până la unul; curajul renăscu în piepturile celor credincioşi.

Ioan Vodă înainta cavaleria din secunda linie la locul celei trecute la duşmani, apropie cavaleria din rezervă, regulă din nou pedestrimea, restabili orânduiala în toate...

§ 31. Folosindu-se de momentana teroare a infanteriei moldovene şi păşind pe cadavrele trădătorilor, turcii ne atacară acum în ordine *conică*, adecă mişcându-se cu centrul lor asupra centrului nostru şi aţinându-şi aripile.

Ei sperau a rumpe armata română în două.

Ioan Vodă era gata.

Toate tunurile fiind deocamdată descărcate, el formă planul de a lua din coaste conul cel înaintat al păgânilor, poruncind cozacilor să-l lovească cu puştele din dreapta, pe când cavaleria cea rennoită din stânga îl strângea cu sulițele, iar infanteria din centru ploua nouri de săgeţi.

Turcii dederă dos.

Retrăgându-se, întenţiunea lor era de a atrage pe moldoveni asupra bateriilor ascunse după coline.

Ei uitară că Ioan Vodă, fost amic al vizirului Mehmed-Socolli, cunoştea toate fineţele tacticei otomane.

După o scurtă goană, moldovenii primiră ordinul de a reveni înapoi în şiruri strânse.

Turcii nu puteau presupune că Ioan Vodă să le fi pregătit lor întocmai aceeaşi embuscadă, în care ei nu reuşiseră a-l ademeni pe dânsul.

Aşadară, văzând retragerea noastră, ei se aruncară din nou. Deodată şirurile moldovenilor se desfăcură în laturi şi, demascând artileria, fulgerară, ameţiră, alungară pe inamic.

Două atacuri fură respinse.

Neştiind ce să mai facă, turcii năvăliră pentru a treia oară, acum cu toată linia lor de bătaie, silindu-se a înconjura mica oaste românească...

§ 32. „Zbor topoarele-aruncate
Zbârnâi arcele-ncordate,
Şi săgeţile uşoare
Nourează mândrul soare.
Caii saltă şi nechează.
Lupta urlă, se-ncleştează.
Şi barbarii toţi grămadă
Morţii crude se dau pradă!
Zece cad, o sută mor,
Sute vin în locul lor;
Mii întregi se risipesc,
Alte mii în loc sosesc!
Dar viteazul cu-a sa pală
Face drum pintre năvală,

Şi pătrunde prin săgeţi,
Că-i român cu şapte vieţi!
În zadar hidra turbează,
Trupu-i groaznic încordează,
Geme, urlă şi crâşneşte,
Şi-mprejur se-ncolăceşte,
Fiul Romei se aprinde,
Hidra-n mână-i o cuprinde
Ş-o sugrumă, şi o sfarmă,
Şi-o învinge, şi o darmă...[42]

§ 33. După un potop de sânge de îmbe părţile, turcii, respinşi pentru a treia oară, fură goniţi cu atâta înverşunare, încât garnizoana otomană de ia Isaccea, pe malul opus al Dunării, în mică depărtare de la câmpul luptei, văzând neregulata lor mişcare îndărăt, crezu bătălia de tot pierdută şi [o] rupse la fugă.

§ 34. Pentru înlesnirea memoriei, rezumăm aci, prin câteva cuvinte, într-un mod plastic, tot mersul acţiunii în această primă fază a bătăliei, rămasă în avantajul lui Ioan Vodă.

Liniile duple semnifică armata inamică; acele simple pe ai noştri.

[42] V. Alecsandri.

20 1. Aripa stângă moldovenească, susținută de jumătatea centrului, atacă aripa dreaptă a turcilor:

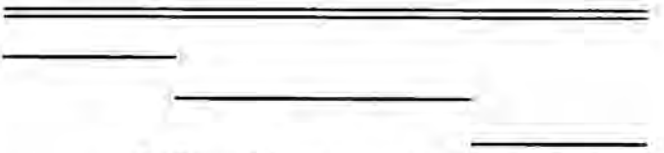

2. Centrul inamic, susținut de amble sale aripe, atacă centrul moldovenilor:

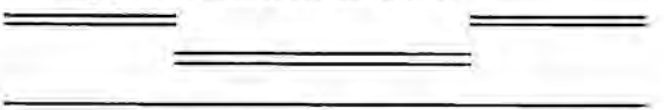

3. Ambele aripe moldovene atacă din coaste centrul turcilor:

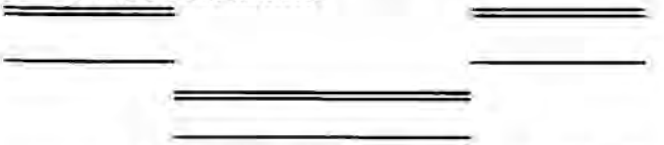

4. Ambele aripe turce atacă pe ambele moldovene:

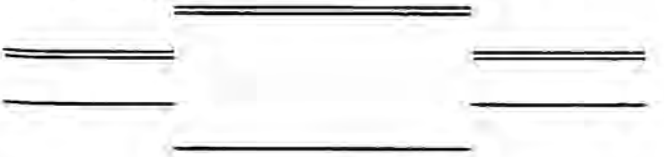

5. Toată linia de bătaie a turcilor atacă pe acea a moldovenilor:

§ 35. Apoi, analizând în detaliu muvementul corpurilor moldovene pe câmpul bătăliei, noi admirăm, mai ales, preciziunea şi apropozitul momentului când, după al doilea atac din partea turcilor, aripile noastre, precum arătarăm, îşi despicară şirurile, golind focul artileriei: o evoluţiune foarte grea în genere, iar mai cu seamă în retragerea unei cavalerii.

Până atunci turcii se credeau oarecum numai ei singuri capabili de a opera această artistică mişcare, pentru care se exercitau în specie din timpii cei mai depărtaţi, socotind-o ca pe unul din principalele resoarte ale propriei lor tactice, prin care câştigaseră mai multe victorii strălucite asupra creştinilor, între altele pe aceea de la Mohacs[43].

[43] Biclski, *Sprawa rycerska*, p. 55: „tym hakiem ida, ustepuja sie nazad potrosze broniac sie niebroniac na dziala, a gdy im najbardziéj przypra, rozstapia sie w strony, odkryja dziala, strzelbe puszcza na niaprzyjacicla, zbija tak, by najwietszy lud, jako uczynili u Mochacza Wegrom..."

Văzurăţi cum că moldovenii lui Ioan Vodă îi întrecură până şi în această privinţă!

§ 36. După ultimul atac şi dezordinata respingere a păgânului, să fi avut eroul nostru o călărime proaspătă, adecă să nu-l fi părăsit la începutul bătăliei, prin trădarea pârcălabului Ieremia Golia, cele mai alese cinci regimente de cavalerie, victoria era completă.

Odată întorşi la fugă, turcii trebuiau goniţi fără un minut de zăbavă: linia lor de bătălie, alungată şi tot lovită cu furie, s-ar fi răsturnat peste celelalte linii, deja descurajate; iar neputinţa de a scăpa peste Dunăre ar fi topit într-o clipă toată armata, prin fierul românilor şi prin undele fluviului.

Dar lipsit de floarea şi cea mai mare parte a cavaleriei sale, mica rămăşiţă fiind stoarsă de oboseală, ce oare putea face marele erou al Moldovei?

§ 37. Şi cu toate astea, oricare va fi de aci înainte rezultatul final al bătăliei, analele militare trebuie să admire cu entuziasm pe acela care, înfruntând o armată de trei ori mai numeroasă, fiind în trei rânduri vândut, după ce susţinuse trei atacuri teribile, tot încă părea a fi el învingător.

§ 38. Obosiţi de crâncena luptă, turcii se opriră; moldovenii se puseră la repaos din dosul tunurilor.

„Şi aşa stând şi privind unii la alţii, zice cronicarul Ureche, a dat o ploaie mare de a muiat praful cel de puşcă, de unde aveau moldovenii nădejde de ajutor".[44]

Precum văzurăm, numai prin infanterie şi, mai ales, prin artilerie Ioan Vodă întrecea pe turci, contrabalanţând grozava disproporţiune a forţei numerice.

Infanteria era ostenită; artileria fu abimată. Elementele se uniră cu trădătorii!

§ 39. Ploaia domolind praful şi împrăştiind fumul ce s-au fost rădicat de sub picioarele luptătorilor, cai şi oameni, şi din detunetele artileriei, turcii se încredinţară acum limpede de toată puţinătatea armatei lui Ioan Vodă.

La aripa dreaptă, ei văzură o adevărată miniatură: numai vro câteva sute de cozaci, pe

[44] Un caz de acelaşi gen raportează Frontinus, lib. IV, cap. 7, ex. 30: „P. Scipio in Lydia, quum die ac nocte imbre continuo vexatum exercitum Antiochi videret; nec homines tantum aut equos deficere, verum arcus quoque madentibus nervis inhabiles factos, exhortatus est fratrem ut postero, quamvis religioso, die committeretur proelium; quam sententiam secuta victoria est..."

cari îi apăraseră până atunci formidabile[le] baterii, dar în urma ploaiei nu-i mai apăra nimica.

Astfel, cei 20.000 de turci, cari formau aripa stângă a păgânilor, se grăbiră a se azvârli cu toată furia siguranţei asupra vitejilor aliaţi ai lui Ioan Vodă.

Contra acestei inundaţiuni de braţe steteau peste tot 300 de cozaci: 900 căzuseră morţi mai nainte în cursul bătăliei.

Erau 70 de turci pe un singur cozac.

§ 40. Spre culmea fatalităţii, soseşte în acelaşi moment Adel-Ghirai cu 100.000 de tătari, realizându-se nenoricirea, pentru a cării înlăturare Ioan Vodă pripise a da bătălia cu o oră mai nainte.

Pe când aripa dreaptă a armatei turce năvăleşte din faţă asupra restului cavaleriei noastre din stânga, tătarii trec terasa din dosul moldovenilor şi lovesc dindărăt.

Nu aveam în totul nici 5.000 de călăraşi, cari, puşi între două focuri, simţiră acum o sută de braţe rădicate asupra fiecărui cap!

§ 41. Cozacii aveau puşti, se sprijineau de o parte de ţărmul lacului, de cealaltă de infanterie, şi erau atacaţi numai din faţă: ei rezistară contra aripei stângi a păgânilor.

Cavaleria moldovenească, lipsită de armă de foc, având o coastă descoperită, şi fiind atacată totdotată din faţă şi din dos, de tătari şi de aripa dreaptă a turcilor, nu era chip a rămânea pe loc.

§ 42. Infanteria se conservă până acum din trei cauze:

1. Prin poziţiunea-i centrală, care nu permitea inamicului a o distruge mai nainte de a fi nimicit aripele;

2. Prin parcul ce-i acoperea dosul, apărând-o de năvala tătărimii;

3. Prin naturala-i stabilitate în comparaţiune cu esenţiala mobilitate a unei cavalerii.

§ 43. Gloata scăpă furişându-se printre căruţe...

§ 44. Rămas numai cu infanteria, cozacii şi gloata; pierzând o aripă întreagă; părăsindu-l orice speranţă, orice posibilitate de victorie, ce oare mai putea întreprinde Ioan Vodă?

În acest moment i se arătă la lumină toată mărimea de suflet.

El ar fi putut să-şi scape propria sa viaţă.

Străvestit într-o haină ţărănească, încălecând pe un mândru cursier domnesc, nimic nu era mai lesne decât a ieşi pe din dosul armatei, a ocoli

lacul Cahulului în direcţiunea Prutului, pe unde nu pătrunseră încă inamicii, a trece în Moldova şi a fugi d-aci în Polonia, recurgând acolo la ospitalitatea lui Laski sau a principelui Ostrogski.

Cine ştie dacă, în cursul timpului, el nu se va fi reconciliat cu Poarta Otomană?

Cine ştie dacă nu va fi adus din Polonia, ca Lăpuşneanul sau ca Despota, o nouă armată, cu care să-şi recucerească ţara...

Ei bine! aceste impulsuri egoistice, deşi au putut străbate în pieptul unui Pompei sau Carol XII, totuşi nu-şi găsiră loc în sublimul cuget al lui Ioan Vodă.

A scăpa rămăşiţele armatei moldovene, fără a se gândi un minut la sine însuşi; sau dacă nu, apoi cel puţin a pieri cu glorie dempreună cu iubita patrie... numai una din aceste două putea alege răsstrănepotul mumei lui Ştefan cel Mare, care învăţa pe fiii săi că: „paserea în cuibul său piere".[45]

§ 45. Tătarii, împinşi de nenfrânata lor lăcomie, purceseră în goană după împrăştiata cavalerie, compusă din boieri şi boierinaşi, adică,

[45] Neculcea, *Letopis.*, t.2, p.198.

mai bine zicând, din blăni de samur, din săbii cu pietre scumpe, din lanţuri de aur.

Această capitală imprudenţă, eliberând deocamdată spatele armatei moldovene, Ioan Vodă – minte limpede în împrejurări turburi[46] – se grăbi a profita de greşeala vrăjmaşului.

El descălecă de pe cal, pedestreşte pe cozaci, grupează gloata cu infanteria şi, strigând către eroicele resturi ale oştirii sale: „Fraţilor! cază capul meu unde vor cădea capetele voastre!" – face un atac atât de furibund, încât apucă de la turci artileria lor, o strică pentru ca să nu le mai poată servi, şi-i lasă înlemniţi de ameţeală şi uimiţi de admiraţiune!

Cu propriile sale mâni, în furia acelui moment suprem, el trase din mijlocul păgânilor un tun de cele mari: atât de colosală era puterea fizică a acestui Ercule român.[47]

Apoi formând o compactă, nestrăbătută coloană, moldovenii se retraseră până la apropiatul munte, pe vârful căruia fumegau ruinele satului

[46] Tacitus, *Hist.*, lib. IV. 77: „turbidis rebus intrepidus".

[47] Un alt exemplu contimpuran de asemenea forţă vezi la Camerarius, *Operae horarum*. t. 1, p. 380: „Baro a Fronsberg tormentum murale solus innitens humero, quo vellet, propelleret."

Roşcani, ars cu câteva minute mai nainte de către urdiile tatare.

§ 46. Ultimul atac, mai nainte de a se retrage, ca şi toate celelalte manevre ale acestei memorabile bătălii, este un strălucit testimoniu de ştiinţa militară.

Mult mai în urmă, ilustrul Montecuculli zise: „Cată să ataci pe duşmani cu o violenţă extraordinară mai cu seamă atunci când voieşti a te retrage".[48]

Plecaţi dară fruntea denaintea lui Ioan Vodă, care înţelesese aceasta la 1574 în momentul cel mai desperat al unei bătălii deja pierdute, nu denaintea lui Montecuculli, care rumega cu un secol mai târziu în liniştea cabinetului!

§ 47. Din aproape 35.000 de oaste, eroul rămase abia cu 7.000.[49]

Cel puţin 20.000 de români au căzut într-o jumătate de zi, apărându-şi cele trei idoluri, pe cari le recomandase odată marele Ştefan în instrucţiunile sale militare: Crucea, Ţara şi Steagul![50]

---

[48] *Mémoires*, p. 168: „ne charger jamais plus fortement l'ennemi que quand on se veut retirer..."

[49] Fredro, p. 121: „niewiecéj nad 7.000 rozbitków..."

[50] Vezi un articol al meu în „Buciumul", 1864, nr. 214.

§ 48. Scriind aceste rânduri în singurătatea nopţii, când misteriul naturei şi tăcerea oamenilor duc imaginaţiunea departe, departe, la ceea ce nu mai este sau ceea ce nu este încă, uitând prezentul şi confundând într-o rază trecutul şi viitorul, mă cutremură bătaia inimei, mă arde focul capului, mă furnică prin sânge fluvii de forţă, mă electrizează o şoaptă ce vine nu ştiu de unde, din mine sau din afară: „mare e Românul!“

Dar deodată se aude troscotul unei birje zdrobind pavelele stradei; mă arunc la fereastră; luna întinde o melancolică lumină; un june cu mânuşi albe, cu geam la ochi, cu havana în gură, se întoarce palid de oboseală după o petrecere nocturnă...

§ 49. Aşezându-se printre dărămături, Ioan Vodă ocoli cu şanţuri platoul muntelui[51]; puse în faţa inamicului, în jurul aşa-numitei „creste militare“ (*crête militaire*), adecă pe linia cea mai înălţată a pogorâşului, pe cei mai buni arcaşi şi puşcaşi; îi întări prin o secundă linie; şi, în fine,

[51] Urechc numeştc satul fără dctalii topografice [pc] cari [lc] găsim numai în cronica turcă, ap. Mignot, t. 2, p. 213: „unc montagnc sur laquellc il sc retrancha“.

forma o rezervă, pentru a susţinea la caz de trebuinţă puncturile cele mai ameninţate.

Cu apropiarea nopţii, turcii şi tătarii, unii revenind din zăpăceală, ceilalţi din goană după fugărita cavalerie, blocară noua tabără a lui Ioan Vodă.

Războaiele franceze în Algeria probează până astăzi cât de greu este a ataca o înălţime chiar lipsită de fortificaţiuni şi apărată de un mic număr de beduini; cu cât dară mai tare era poziţiunea moldovenilor, plantaţi pe un munte şanţuit, grupaţi în număr de mai multe mii de cei mai bravi, şi unind avantajele înălţimii cu nişte avantaje nu mai puţin preţioase ale ruinelor: „atacul unui sat coastă prea mulţi oameni"! zicea Frederic cel Mare.

Mai adăugaţi că Ioan Vodă, în ultimul său atac, stricase o mare parte din artileria turcă; iar câte tunuri le mai rămâneau bune, toate îşi pierdeau în zadar gloanţele printre zigzagurile ruinelor, fără a nemeri pe moldoveni, pe când aceştia, din contra, ţintind dintr-ascuns şi în linişte, trimiteau păgânilor cu fiecare descărcătură un sigur mesagiu de moarte.

§ 50. Istoricii acuză pe Ioan Vodă de a-şi fi ales o poziţiune fără apă şi de a nu fi luat nicio măsură pentru a şi-o procura prin mijloace artificiale.[52]

Acuzaţiunea e bazată pe necunoştinţa localităţii:

1. În tot cuprinsul Bugeacului, apa e aproape tot atât de rară ca şi în centrul Africei;

2. Căutând izvoare pe vârful unui munte, trebuia săpat pământul până la o adâncime foarte mare;

3. Chiar răuşind în asemenea azardoasă şi grea operaţiune, o fântână n-ar fi ajuns pentru îndestularea a 7.000 de oameni...

§ 51. În curs de trei zile şi trei nopţi Ioan Vodă respinse toate atacurile a 200.000 de păgâni. Lipsiţi de o picătură de apă, moldovenii aşteptau venirea nopţii pentru a întinde petice de pânză dasupra ierburilor: ei îşi ungeau buzele cu rouă![53]

Adesea, cu Ioan Vodă în frunte, o seamă ieşeau din şanţuri, se repezeau cu turbare asupra

[52] Fredro, p. 121: „zamiast próznych ubolevan, zdolalby snadz zaradzic zlemu, gdyhy, rozdzieliwszy robotc pomiedzy zastcpy, ial wspólnemi silami kopac studnie..."

[53] *Ibid.*, p. 122.

celor mai expuse posturi inamice, tăiau, măcelăreau, doborau toate dinaintea lor, şi apoi, crunţi de sânge, se întorceau cu mulţumirea lui Ugolino din *Infernul lui Dante*, când roade capul vrăjmaşului său Ruggieri!

§ 52. În cursul acelor trei zile şi trei nopţi, demne de timpul lui Oraţiu Cocles, Ioan Vodă, să se fi gândit el cât de puţin la propria-i siguranţă, scăpa.

Vorbind turceşte ca un turc, el putea trece în crepuscula serei chiar prin mijlocul păgânilor, precum deja făcuse odată Ţepeş.

Dar toate demonstră că eroul nostru – groază numai pentru păgâni, pentru ciocoi, pentru călugări – îşi iubea ţara mai mult decât pe sine însuşi.

§ 53. În a patra zi turcii încep a parlamenta.

Ioan Vodă arată celor trimişi tăria poziţiunii sale şi numărul vitejilor ce-i mai rămân.

„Precum vedeţi – le zice el – sunt în stare de a mai susţine lupta."

Apoi le propune următoarele trei condiţiuni:

1. Mâna duşmanilor să nu se atingă de ostaşii moldoveni, cari să fie liberi a merge pe la

casele lor, fără a fi prigoniţi vreodată pentru trecut de către viitorul domn al Moldovei[54]

2. Cozacii să fie lăsaţi a se întoarce la ţara lor;

3. Însuşi principele să fie trimis, viu şi nevătămat, de-a dreptul la sultanul Selim...

§ 54. Păgânii primiră tractatul.

Condiţiunile fură jurate de şapte ori de către beglerbeiul Ahmed-Paşa şi de şapte ori de către Petru cel Şchiop, devenit, în fine, în realitate, domn al Moldovei:

Ahmed-Paşa le jură de şapte ori pe Cartea lui Mahomed;

Petru cel Şchiop le jură de şapte ori pe Cartea lui Crist...[55]

---

[54] *Cronica turcă*, ap. Mignot, t.2, p. 214: „Il offrit au Béglierbeg de se rendre á lui á condition qu'on le conduiroit á Constantinopole, où il jouiroit de sa liberté et d'une pension proportionée á la dignité qu'il perdoit; qu'on laisseroit tous les siens retournez chez eux, sans attenter ni à leur vie, ni à leurs liberté, ni à leurs biens, et que le nouveau Voïvode de Moldavie accorderoit une amnistie générale pur tout le passé".

[55] *Ibid.*: „Ces conditions furent jurées solemnellement jusqu'à sept fois différentes par le Béglierbeg sur le *Koran* et sur la tête de l'Empereur: par Pierre nouveau Voïvode, sur *l'Evangile*..." Toate acestea sunt deznaturate în relaţiunea lui Paprocki şi a celorlalţi.

§ 55. Cu lacrimi în ochi, fără a putea vorbi de emoţiune, Ioan Vodă se despărţi de credincioşii săi tovarăşi.

Cozacilor, oameni străini, veniţi a servi pentru plată, el le lăsă toate sculele ce avea lângă sine;

Moldovenilor, fraţi ai săi, cari se luptau pentru libertatea patriei, le lăsă suvenirul de a le fi fost un mare domn şi vaga speranţă de întoarcerea sa la domnie...

Eroul era convins că va reuşi prin profunda-i diplomaţie a recâştiga graţiile sultanului Selim, precum altădată, tot într-o asemenea situaţiune, Petru Rareş, numai prin bărbăteasca-i elocvenţă, reuşise a îmblânzi mânia sultanului Suleiman.[56]

Oamenii mari nu desperă nici chiar pe insula Elba!

---

[56] Giovio, *La seconda parte dell'istorie del suo tempo*, Veneţia, 1560, in -4, p. 693: ..havendo egli racconte le cagioni et i successi delle guerre mosse da lui, la poverta del suo crario, il caso del Gritti, gl'inganni del fratello et de Baroni, et le ragioni antiche de suoi confini co poloni, et umilmente hebbe dimandato perdono, parve che e'fosse stato indegnamente trattato dalla Fortuna di maniera, che i Bassa, ancor che non fossero stati corrotti con alcun dono, havrebbono in ogni modo difeso questo valoroso huomo illustre per tanti casi, il qual con animo invitto non cedeva punto all'insolente Fortuna..."

Până atunci – adio!

Cozacii plângeau; moldovenii nu puteau plânge: excesul durerii seca izvorul plânsului.

§ 56. Capitulaţiunea de la Roşcani aminteşte o alta încheiată tot cu turcii, nu mai departe decât cu vro trei ani mai nainte, pe când însuşi Ioan Vodă petrecea încă în Constantinopole.

După o eroică apărare a cetăţii Famagusta în Chipru, comandantul Bragadino, redus, nu prin arme, ci prin foamete, impusese păgânilor condiţiunea de a permite granizoanei o liberă retragere.

Seraskirul turc iscălise fără greutate, şi tot fără greutate se grăbi a-şi călca iscălitura: după deşertarea cetăţii, viteazul Bragadino şi floarea juneţei veneţiene pieriră în torturi.

Cunoscând dară perfidia otomană, Ioan Vodă nu se mulţumi cu o simplă iscălitură a paşalelor: el ceru şi dobândi, ca garanţie, un septuplu jurământ, mahometan şi creştin, din partea lui Ahmed Paşa şi din acea a lui Petru cel Şchiop, de la inamic şi de la rival...

Ei bine! prin aceasta tractatul deveni el oare mai sacru?

§ 57. Povestirăm trădarea, să povestim sperjuriul.

§58. Pe lângă persoana lui Petru cel Şchiop, pentru a-l instala cu firman – o inovaţiune nepilduită până atunci în Moldova[57] – se afla capigibaşi sau prim-uşierul Porţii Otomane, un pesonagiu deja important, dar care, mai în urmă, ajunse şi mai sus, vizir, ginere şi cumnat al sultanilor...

Era Scipione Cigala, dintr-o familie aristocratică neapolitană, renegat sub numele de Djigala-zade[58]: un june moale, desfrânat, nestatornic, mâncăcios, beţiv... dar cu atât şi mai puternic la curtea unui sultan ca Selim II.

Când Ioan Vodă intră în cortul begler-beiului, Ahmed-Paşa era înconjurat de ieniceri, agale, bei, sangiaci, cari toţi se îmbulzeau să vază pe teribilul erou de la Jilişte, Brăila, Lopuşna, Bender...

---

[57] *Analele turce*, ap. Ricaut, p. 113: „Jean le Vaivoda ayant esté tué en trahison, cette Province fut entiérement soumise à la puissance du Turc et réunie à cet Empire en l'année 1574..."

[58] Rym *Bericht v. d. J, 1574*, ap. Hammer, t. 3, p. 608: „Zum Voivoden de Moldau ward Peter ernannt, und durch den Kapidschibaschi Dschigala-sade, den Sohn des in der Schlacht vor Dscherbe gefangenen Cicala, installirt..." – despre origina-i vezi Móréri, *Le Grand Dictionnaire historique*. Paris, 1712, in - f, t. 2, p. 306-7.

Seraskirul începând cu mustrări, Ioan Vodă îi răspunse cu toată demnitatea unui principe, că, pe baza capitulaţiunii sale, el nu are a da seamă decât numai când îl va fi întrebat însuşi sultanul.

Mândria viteazului înfioră pe musulmani; dar grandoarea-i se părea a fi înlănţuit braţele lor: ei se uitau nedumeriţi unul la altul, îndemnându-se care de care a da prima lovitură, şi nemine nu cuteza... trebuia un apostat; trebuia un om îndobitocit prin excesul banchetelor şi un dobitoc ameţit prin furia opiului; trebuia un monstru pentru a face un asemenea pas contra onorii şi contra jurământului.

Acel monstru fu capigibaşi Djigala-zade.[59]

§ 59. Munteanul Petru cel Şchiop aduse armele păgânilor asupra eroului Moldovei;

Italianul Scipione Cigala îi înfipse cuţitul în inimă.

Un muntean, un italian, un moldovean.

Se sfâşiau fraţii: râdea Otomanul, zâmbea Neamţul, se pregătea a rânji Muscalul.

---

[59] Gorecki, p. 108-9: „Ibi Bassa Capucius stricyo gladio ventrem faciemque ejus discidit..."

§ 60. Când gigantul fu căzut sub perfidul pumnar al neapolitanului Cigala, ienicerii, îmbărbătaţi prin iniţiativă, se azvârliră asupra victimei, tăiară majestosul cap ce-i speria mai deunăzi până şi-n taina visurilor, şi-l înălţară pe o suliţă.

Apoi temându-se, poate, ca un al doilea cap să nu răsară cumva pe desfiguratul corp, ei legară trunchiul martirului de coadele a două cămile, cari, gonite în direcţiuni opuse, îl rupseră în hidoase fragmente.

§ 61. După ce finitul spectacolului le răcise minţile, păgânii nu putură a nu recunoaşte propria lor nulitate în alăturare cu sublimul eroism al mortului.

Crezând că virtutea lui Ioan Vodă îşi va fi avut izvorul în oasele din cari fusese ţesut şi în sângele ce-i circulase prin vine, ei îşi împărţiră între sine, ca moaştii, fărmăturele acelor oase, şi-şi încruntară săbiile în acel sânge, rugându-se lui Allah ca să le dea şi lor tuturor inima principelui român!

Călăii purtau pizmă jertfei lor.

§ 62. Cât timp a trăit Ioan Vodă, turcii, boierii şi călugării nu-l sufereau deopotrivă.

După ce murise, inamicii străini se arătară mai generoşi decât inamicii casnici.

Pe când ienicerii se puseră a adora rămăşiţile viteazului, ciocoii cei cu işlice şi cu comanace crezură sosit momentul de a-şi bate, în fine, joc de acela, denaintea căruia ei nu îndrăzneau până atunce să rădice ochii de la pământ.

Pentru a-i răpi chiar gloria postumă, ei răspândeau acum în popor odioasa anecdotă, cum că în momentul când îl rumpeau cămilele, Ioan Vodă să fi zis: „Ah! caută că eu multe feluri de morţi groaznice am făcut, iar cazna ca aceasta n-am ştiut să fac!“[60]

Dar cine oare să fi putut rosti această barbară şi atroce glumă: capul cel lipsit de trunchi? sau trunchiul cel lipsit de cap?

Nu pentru prima şi nu pentru ultima oară o neputincioasă ură inventa absurdităţi!

§ 63. Cronicarul Ureche – o mai ziserăm deja nu o dată – este un eco al partitului aristocratic.

Aşadar, el nu numai profanează prin satiră ultimele divine momente ale lui Ioan Vodă, ci încă

[60] *Letop.*, t. 1, p. 196.

se încearcă a scuza mârşava trădare naţională a pârcălabului Ieremia Golia.

Când vine vorba de vânzarea trecătoarii Dunării, analistul-cocon declamă cu un aer de criminală inocinţă: „Cu greu este celor puţini a opri pe cei mulţi şi celor slabi pe cei tari; căci trecând întâi puştele cu ieniceri şi cu pedestrimea să apere vasele, aci şi toată alaltă oaste turcească a sosit, unde văzând Ieremia pârcălabul că nu-i poate opri, s-a întors..."

Când ajunge la defecţiunea celor cinci regimente de cavalerie, el se fereşte măcar de a menţiona numele pârcălabului Ieremia Golia, alunecând numai în treacăt următoarea frază obscură şi diminutivă: „La începutul războiului zic că o seamă de moldoveni să se fi închinat la turci..."

Înşişi cronicarii otomani sunt mai români!

§ 64. După măcelul de la Roşcani, Petru Şchiopul se grăbi a trimite caimacam la Iaşi, ca să-i păzească tronul, pe unul din mizerabilii vânzători ai lui Ioan Vodă, stolnicul Bilăe, înălţat acum la demnitatea de mare vornic al Ţării-de-Jos, ocupată până atunci de bravul Dumbravă.

§ 66. Nu numai vitejii de la Cahul, nu numai „fraţii de cruce“ ai lui Ioan Vodă, dezarmaţi prin jurământ şi măcelăriţi prin sperjuriu, avură soarta de a pieri, ca tâlharii cei osândiţi la moarte, fără a se putea apăra; nu! nu numai pe ţărmii Cahulului şi pe ruinele Roşcanilor curse cel mai pursânge şi căzură cele mai nobile capete ale Moldovei; nu! „s-au pornit tătarii în pradă peste toată ţara – zice cronica – cât n-a fost niciodată mai mare pustietate decât atunce; că pre toţi i-au cuprins pe la casele lor fără grijă, unde până astăzi între Prut şi între Nistru de atunce a rămas pustietate, de nu s-a mai împlut de oameni...“

Petru cel Şchiop, în fruntea urdiilor păgâne, privea cu o sacrilegă nepăsare cum inamicii românilor şi ai Crucii îi aşterneau până la Iaşi o cale domnească de purpură din sânge şi arcuri triumfale din capetele moldovenilor.

§ 66. Moartea lui Ioan Vodă fu semnal de pieire pentru trei miniştri, credincioşi până în fine luceafărului libertăţii naţionale:

Vintilă Vodă,

Vornicul Dumbravă,

Episcopul Isaia Rădăuţeanul.

§ 67. Fostul principe muntenesc, alungat dimpreună cu frate-său Petru cel Şchiop, expedi[e] acum o armată turcă să cuprinză Bucureştiul.

Deşi Vintilă Vodă nu avea lângă sine decât pe viteazul vornic Dumbravă cu o mâna de moldoveni, totuşi lupta, încinsă pe câmpia unde este astăzi [Mânăstirea] Radu Vodă, fu atât de cruntă,

încât învingătorul crezu de cuviinţă a-i eterniza memoria, zidind o biserică pe locul bătăliei şi înfiinţând o serbare anuală rămasă până astăzi sub numele de „Moşi".

O victorie, o biserică, o serbare, cari ne aduc aminte de ruşinea discordiilor române!

§ 68. Vornicul Dumbravă reuşise a scăpa în Transilvania, având nobleţa de a căuta refugiu la generozitatea unui inamic, ale cărui oşti se luptară contra moldovenilor în bătălia de la Jilişte.

Un erou muntean fu trimis pentru a cere moartea unui erou moldovean: Ivaşco Golescu mijloci extradiţiunea vornicului Dumbravă.

Ce infamie, ce timpuri, o, Doamne!

Călcând acele legi, cari prin sublimul lor meritară ca oamenii să le numească divine, Ştefan

Batori, beiul transilvan, dede pe Dumbravă, legat la mâni şi la picioare, în dispoziţiunea ambasadorului muntenesc.[61]

Sosind la Bucureşti, demnul tovarăş al lui Ioan Vodă fu descapitat.

§ 69. Vlădica Isaia Rădăuţeanul nu întârzie a fi scos din scaunul episcopal de către Petru cel Şchiop[62]: de atunci încoace numele său, ilustrat un moment prin negociaţiuni diplomatice cu Polonia şi cu Moscovia, despare pentru totdauna din analele ţării.

§ 70. Nu putem trece cu tăcerea, în acest dureros martirologiu, pe bravul Swierczewski.

Fără a fi fost român, el merită să-l punem şi pe el în numărul *Sânţilor*; epitet ce poporul nostru îl dedea în vechime, nu ipocriziei ascetice, ci numai apărătorilor ţării.[63]

După bătălia de la Cahul, Swierczewski nu mai apare pe scena istoriei: product al geniului lui

---

[61] *Condica, ms. de la Vieroş*, p.102

[62] În locu-i urmă georgc Movilă, precum se vede din documentele episcopici de Rădăuţi.

[63] *Letop.*, t. I, p. 145: „după moartea lui îi zicea Sfântul Ştefan Vodă, nu pentru sufletul, ci pentru lucrurile sale cele vitejeşti..."

Ioan Vodă, el se stinse odată cu creatorul său...[64]

§ 71. Cellalt cozac, marinarul Pokotilo, învingătorul de la Akkerman, după ce se văzuse în imposibilitatea de a apăra el singur trecerea Dunării contra colosalei armate otomane, lăsă portul Galaţului, unde se ţinuse în embuscadă, şi... nu-i găsim urme în istoric!

§ 72. Mai pieri atunci, pieri fără de veste, o fiinţă gingaşă, de care n-am vorbit nemic în tot cursul acestei tragedii, pline de caractere sau prea mari, sau prea mici, dar numai bărbăteşti: îi rezervăm pateticul finalului.

Era o femeie, care iubea atât de mult pe Ioan Vodă, încât îl întovărăşea în toate bătăliile sale, dempreună cu un prunc de ţâţă...

Nu vă mândriţi, romăncelor: era o străină, o săsoaică, un blond şi melancolic căpşor german din Transilvania.

În focul ultimei lupte, cuprinsă de acel presimţimânt profetic ce însoţeşte totdauna un amor profund şi pur, – fie acel amor pentru un bărbat, pentru o patrie, sau pentru însuşi Dumnezeu! –, „ea nu lăsa pe Ioan Vodă (zice cronica ţării) să

[64] După Paprocki, *Tesaur*, t. 3, p. 286, el scăpă mai în urmă din robie; după poezia naţională cozacă, picri în bătălia de la Cahul „aproape de oraşul Chilia, de unde şoimii şi vulturii înştiinţară în zbor Ţara Căzăccască că hatmanul său nu mai este". Vezi Srezncwskii, *Zaporozskaia starina*, t. 1, p. 31.

stea între oastea cea călăreaţă, temându-se să nu-l viclenească boierii![65]

Căzând prizonieră, văduvă a fericirii sale, condusă în robie la Constantinopole, ea se evaporează din istorie, după expresiunea poetului:

„Ca o fantasmă dragă, ce-n vise lungi şi rele,
Trecând printre morminte, şopteşte:
am trăit!..."[66]

Sugarul său, născut aşa-zicând pe un câmp de bătălie, crescu în haremul unui paşă.

Peste douăzeci şi cinci de ani, Turcia, sigură că natura părinţilor degenerase cu desăvârşire în această rămurea transplantată a unui neam eroic, îl trimise domn în Ţara Românească.

El domni ceva peste un an, nu făcu nemic, şi abia figurează în cronice sub porecla de „cel Surd"[67]

În adevăr surd, surd la vocea măreţei sale origini: fiu deznaturat al unui tată erou şi al unei

---

[65] Miron Costin, *Letop.*, t. 1, apendice, p. 91.

[66] Bolintineanu.

[67] Cronica muntenească, în „Magazin istoric". t. 4, p. 276: „Ştefan Vodă Surdul a venit domn de la Poartă cu steag, şi a domnit ani unu şi jumătate..." – *Chronicon Fuchsio-Oltardînum.* p. 37, anno 1591; „mititur Stephanus, filius Voyvodae quondam Moldavaie Ivan, qaem ante annos 26 camelis alligatum pedibus et manibus discerpserat Princeps militiae Turcicae, ut et supra anno 1574. Hic tandem regnum occupat die 23 Iulii..." Documentul din Bucureşti 1591, oct. 1, la Venelin, p. 231: „Ioan Ştefan voevoda i gospodin vsoi zemli ungrovlahiiskoe, sîn velikago i predobrago Ioanna voevodi..."

mame eroine, mai purtând spre deriziune numele strămoşesc al marelui Ştefan!

Bruma sclaviei ucide în rădăcină chiar florile cele mai alese.

§ 73. De la amorul nelegitim, dar pasionat şi poetic al junei germane, să trecem la călduţa proză a căsătoriei lui Ioan Vodă cu fata marelui boier Lupea Huru.

Văzurăm că Doamna, denpreună cu fiiusău Petru declarat prin votul ţării moştean al tronului moldovenesc, refugise contra neliniştii războiului la marginea Poloniei, după murii formidabilului Hotin.

Însuşi socrul princiar comanda cetatea, ca unul ce avea un interes personal în mântuirea fiicei sale şi a coronatului său nepoţel.

Familiile celor mai însemnaţi boieri căutară siguranţa lor pe lângă familia domnească.

Ajungând ştirea despre calamitatea de la Cahul, ei eu toţii trecură Nistrul, ducând cu sine tezaurul princiar, însoţiţi de 200 nobili poloni, cari se grăbiră a forma o frumoasă escortă în jurul nefericitelor romănce, şi familia domnească se retrase la moşia unui magnat, vechi amic al lui Ioan Vodă.

În zadar Turcia ceruse în mai multe rânduri extradiţiunea fugarilor, mai ales a principesei cu

copilul şi cu bogăţiile lui Ioan Vodă: ospitalierul magnat, credincios suvenirului amiciei, respinse toate stăruinţele Porţii Otomane şi chiar ale regelui polon, până ce, în fine, fiind ameninţat, el se căsători cu văduva eroului moldovenesc, şi numai aşa o putu scăpa de robia păgână.

Doamna Moldovei deveni soţia lui Cristof Strus.[68]

Pe lângă prestigiul său de mântuitor, noul bărbat al văduvei lui Ioan Vodă avea o calitate ce-l făcea demn de o asemenea însoţire: el se trăgea dintr-o familie atât de eroică, încât în Polonia devenise proverbial că fiecare Strus moare pe câmpul bătăliei.[69]

---

[68] Orzelski, p. 102. „Interea tamporis Ivani Satrapas Valachias conjux vidua Christoforo Strussio nuptura, curae Palatini Podoliae una cum Thesauris cum ea ablatis mandata est". – Aşadară, c greşită ascrţiunea lui Heidenstein, p. 64: „Uxor Chroscovam ad Strussios cunfugit, postea per Czaussium repetita deditur".

[69] Potocki, ap. Niesiecki, *Herbarz Polski*, Lipsk, 1841, in -8, t. 8, p. 538: „Ex Strussia gente raro aliquis integrum corpus sepulchro intulit". – Starowolski. *Sarmatiae bellatores*, în *Tractatus tres*, Vratilslaviae, 1734, in -4, p. 147: „Multa claritudine generis et veteri origine conspicua Strussorum domus, improspera semper fuit. Nullusque sane illorum aut pacuci sua morte perierunt, sed in acie quilibet et pro tuitione patriae liberatis, a barbaris interempti propemondum omnes". – Warszewicki, *Turcicae Quatuordecini*, Cracoviae, 1595, in -f, p. 139: sic ut unos illos in Polonia Strussos, a quarta aut quinta iam prorogenie, non nisi in patentibus contra Tartaros campis in acie cecidisse constiterit".

Douăzeci şi patru din acest neam pieriră în lupte cu păgânii.[70]

Peste treizeci de ani, fiastrul lui Cristof Strus, eredele lui Ioan Vodă, strângând o mână de cozaci, năvăli în Moldova ca să cuprinză tronul părintesc, pe când domnul Aron Vodă se afla atunci dus la Constantinopole: după o domnie de două luni, neputând să reziste unor forţe centuple, el fu silit a se întoarce în Polonia, fu arestat şi trimis în exiliu la fortăreaţa Marienburg.

Prin un azard curios, tot acolo în exiliu şi-a fost petrecut juneţea un strămoş şi omonim al său, famosul Petru Rareş.[71]

§ 74. Aşa finiră cele două femei şi cei doi fii ai lui Ioan Vodă.

§ 75. Voind a încheia acest registru mortuar, îmi tremură mâna, ca şi când prin descrierea crimelor aş resimţi eu, în locul ucigaşilor, remuşcările conştiinţei!

Puţin în urma bătăliei de la Cahul, un străin vizită Bucureştiul.

Pe poarta palatului domnesc el văzu expuse două domneşti capete.[72]

---

[70] Paprocki, ap. Niessiecki, *loco supra.*

[71] Despre acest fact vezi o sumă de documente în *Acta Tomiciana, passim,* necunoscute istoricilor precedinţi.

[72] Strykowski: „Ivonic Woloskiego hospodara glowa na bramie w Bukorestu stolecznym dworze i miescie multanskim, i Drakulina podle niego, ktorego byl wsadzil Iwonia na hospodarstwo multanskie wygnawszy Alexandra..."

Unul, de curând secerat, conserva încă ceva sufletesc, asemenea undei de care atingându-se în zbor aripa unei paseri, întipărise în ea pentru o clipă o vagă mişcare.

Cellalt, cosit de demult şi adus de departe, livid, fix, speria prin un aer de ironie mortală, nu din astă lume, ci din neşte sfere superioare: teribila expresiune a capetelor moarte pe pânzele lui Caravaggio!

Acele două infernale trofeuri era[u] capul lui Vintilă Vodă, domnul Ţării Munteneşti, şi capul lui Ioan cel Cumplit, domnul Moldovei...

Fraţi până la moarte, fraţi după moarte: adevăratul simbol de Unire!

V

DUPĂ EL...

Tak stróny lutni od tengiego ciosu
Zabrzmia i penkna: zmieszanemi dzwienki
Zdaja sie glosic poczatek piosenki,
Ale jéj konca nikt sie nie spodziewa.

Astfel coardele alăutei, lovite prea tare, răsună şi plesnesc: confuzul son se pare a promite abia începutul cântecului, dar nimene nu se mai aşteaptă a-i auzi sfârşitul!...

MICKIEWICZ, *Konrad Wallenrod*

§ 1. Era anul 1577: trei ani de la pieirea lui Ioan Vodă.

Pe tronul Moldovei, după ce şi-l cumpărase cu un tribut îndoit şi cu păraie de sânge românesc, domnea în linişte, ca într-un cimitir, Petru cel Şchiop, încunjurat de ciocoi, cari îl numeau

„matcă fără ac"[1], şi de călugări, cari îi admirau cunoştinţele în astronomie şi în muzică.[2]

Ţăranii nu aveau ce mânca.

Visteria era seacă.[3]

Ienicerii, cari formau garda princiară, erau stăpâni prin oraşe şi prin sate.[4]

Deodată soseşte un curier: cozacii se pregătesc a trece Nistrul, având în fruntea lor pe un frate al lui Ioan Vodă...

§ 2. Mult poate un nume!

La Roma era de ajuns ca un Commod sau un Eliogabal să se numească Antonin pentru ca pe dată tot imperiul să-i aclame cu entuziasm, aducându-şi aminte de fericiţii timpi sub Antonin cel Piu şi sub Marc-Aureliu Antonin!

În ochii francezilor, unul din cele mai mari merite ale lui Napoleon III fu calitatea sa de nepot al lui Napoleon I.

Judecaţi dară de impresiunea produsă asupra moldovenilor prin vestea venirii unui frate al neuitatului martir de la Cahul!

---

[1] Urechc, t. 1, p. 205.

[2] Dorotheos, *op. laud.*, p. 455.

[3] Languet, *op. laud.*, p. 169, o epistolă din 1576: „tantam ibi esse rerum omnium penuriam, ut ipsi (Bathoreo) par Moldaviam facienti iter Voivoda (Petrus) cui erat notus, miserit panem hordeaceum pro eximio munere".

[4] Paszkowski, *Kronika*, Krakow, 1611. in -f, t. 3, p. 35: „skarzac sie przy tym na Piotra Woiewodc swego, iz od niego wiele krzuwd nicznosnych cierpieli, takze i od Turkow, w ktorych sie on kochal, i na dworze swym mial..."

§ 3. Pretendintele era fiul Armencei, mumei lui Ioan Vodă; însă fiu din un alt tată, un tată nedomn şi chiar neromân.

Dacă boierii şi călugării imputau ca o crimă originea armenească numai maternă a lui Ioan Vodă, apoi cu cât mai pronunţată cată să fi fost aversiunea lor pentru acest frate, nu fiu domnesc, armean şi de pe tată şi de pe mumă!

Prima aşezare a armenilor în Moldova fuse anterioară descălecării aşa-numitului Dragoş Vodă[5]; dar în curs de trei secoli de emigraţiune mica lor colonie nu ştiu a se întruni cu românii: ea ramase diferită prin religiune, prin limbă, prin obiceiuri, prin ocupaţiuni, plin încuscriri.

Din această cauză, moldovenii priveau totdauna cu un despreţ suprem pe laboriaşii armeni, scufundaţi cu totul în negoţul lor, numindu-i *păgâni* şi bisericei lor zicându-i *capişte*.

Ei bine! un armean, un paria al societăţii moldovene, fu primit acum cu braţele deschise pentru că avuse aceeaşi mumă cu nemuritorul erou al României!

---

[5] Soutzo, *Notions statistiques sur la Moldavie*, Iassy, 1849, in -8, p. 52-3: „Dès le XI siècle des Arméniens abandonnant leurs foyers envahis par les Perses se refugièrent en Pologne et en Moldavie. Des émigrations subséquentes eurent lieu en 1342 et en 1606... Ils ont huit églisses en Moldavie, dont les plus anciennes sont celle de Botochany bâtie en 1350 et celle d'Iassi qui date de 1395..."

§ 4. Carabied Serbega – aşa-i era numele armenesc – e cunoscut în cronicele noastre sub porecla de Ioan Creţul, după caracterul părului, iar în analele cozace sub acea de Ivan Potcoavă fiindcă frângea între degete potcoava de cal.

Nalt, bine făcut, având o forţă extraordinară, brav până la temeritate, acest domn, adevărat frate cu Ioan Vodă, fugind în urma catastrofei de la Cahul, îşi găsise un refugiu peste Nistru.

Antipatiile sale şi ale cozacilor erau comune: îi însufleţea deopotrivă acelaşi simţ de răzbunare contra păgânilor.

Aşadară, în curând Potcoavă îşi câştigă un renume teribil, care răsuna până-n fundul Moscovei[6], şi până la haremurile Stambulului: vitejiile sale contra turcilor din Bugeac şi a tătarilor din Crâm îl făcură groaza mahometanilor[7] şi „Roland" al poeziei slavo-orientale![8]

---

[6] Un document la Karamzin, t. 10, nota 193 „takova rytzaria Podkova, kakova u vas i ne byvalo..." adecă: „un viteaz ca Potcoavă nici n-au avut vrodată polonii", ziceau ambasadorii moscoviţi regelui Ştefan Batori.

[7] *Lvovskaia russkaia letopis,* reprodusă în *Ruskii istoriczeskii sbormik,* Moskva, 1839, in -8, t. 3, sub anul 1578: „Batoryi kazal kozaka Podkovu stiati, bo posol turctzkii skarzil na nego sezo Tataruv bil..."

[8] Kostomarov, *O znaczenii russkoi narodnoi poezii,* Harkov, 1843, in -8, p. 94-95. În poeziile cozace, Potcoavă conservă numele său armenesc Serpega sau Serbega.

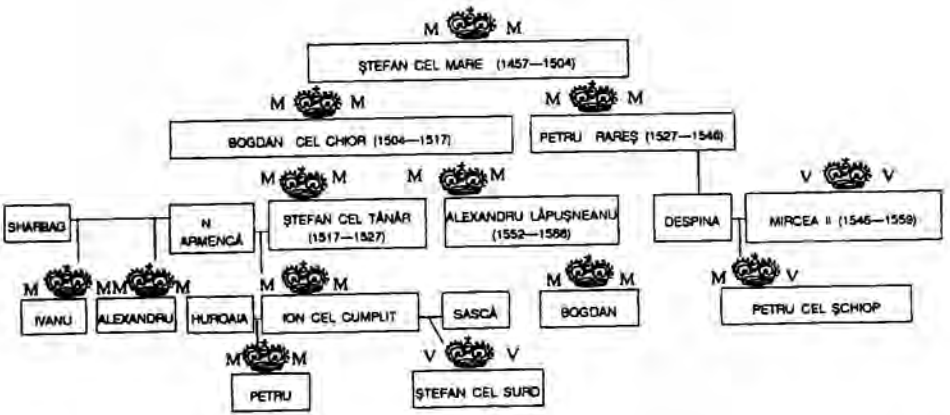

Genealogia lui Ioan Vodă
în legătură cu aceea a rivalilor săi Bogdan Lăpuşneanu şi Petru Şchiopul şi a fraţilor săi de mumă Ivan Potcoavă şi Alexandru
Notă: cuadraturile trăsurile arată bastardeţă.

Născut şi crescut în Moldova, frate al unui mare domn moldovenesc, el se scârbea de numele de armean şi se fălea cu acela de român, pe temei că e român oricine voieşte şi simte româneşte: la anticii noştri străbuni doi împăraţi din cei mai eminenţi, Traian şi Alexandru Sever, a fost unul – barbar din Spania, cellalt – barbar din Siria...

Astfel, gloria personală a lui Potcoavă măgulea amorul propriu naţional al moldovenilor, cari îşi atribuiau şi aveau cuvânt de a-şi atribui loruşi cu mândrie victoriile înstrăinatului viteaz, şi figura lui apărea cu atât mai mare, cu cât mai mult o exagera fama depărtării şi cu cât mai mică se vedea de aproape caricatura domnească a lui Petru cel Şchiop...

§ 5. După fatala bătălie de la Cahul reuşise a scăpa în patrie căpitanul cozacesc Kopycki[9], păstrând în inimă un devotament postum şi religios pentru memoria lui Ioan Vodă.

Tot atunci se retrăsese peste Nistru, de frica persecuţiunii lui Petru cel Şchiop, fostul pârcălab

[9] Paprocki, în *Tesaur*, t. 3, p. 286: „Die Polaken aber so von Tuercken lebendig gefangen wurden, waren diese... Kopytski... Diese allen wurden von iren Herrn vider ausgelosset und erkaufft." – Istoricii lui Potcoavă scăpară din vedere această legătură a lui Kopkycki cu reposatul Ioan Vodă.

de Roman, Ţopa[10]; îşi cumpărase o bucată de pământ la hotarul Moldovei; se însurase cu o femeie cozacă[11] şi, privind cu dor de pe ţărmul fluviului la părăsita ţară, gemea după un trecut, ofta după un viitor.

Aceşti doi, Kopycki şi Ţopa, întreprinseră acum a da lui Potcoavă coroana frăţine-său, lui Ioan Vodă, veştejită de trei ani pe fruntea unui trândav cirac al Porţii Otomane.

Pe de o parte ei îşi formară un puternic partit în interiorul ţării, pentre vechile slugi ale

[10] Documentele din 1572, decembrie 13, şi din acelaşi an, decembrie 20, ambele în *Condica ms. moldovenească*, sub nr. 1015, în Arhiva Statului, p. 119, 130, unde el este specificat ca unul din pârcălabii de Roman, cellalt fiind un Toader. Un portret antic pe pânză al acestui strămoş al familiei Hasdeu se află în judeţul Hotinului, Basarabia, în satul Cristineşti, moşia părintelui meu. Întrucât îmi aduc aminte, este o figură foarte brună, cu ochi mari şi cu o manta roşie. Vechea genealogie a familie Hasdeu, depusă din parte-mi la Biblioteca din Bucureşti, şi pe care, confrontând-o cu documente originale, a confirmat-o guvernul moscovit, îl numeşte: Gavrilă Hăjdeu poroclit „Ciampa". – La Engel. t. 2, p. 228, stă „Ţampa". – Urechc, t. 1, p. 197 îi zice „Cepla". – Noi însă preferim forma Ţopa care ne întâmpină în toate documentele şi pe care o adoptase şi Miron Costin, *Letop.*, t. 1, apendice, p. 96.

[11] Paszkowski, *op. laud.*, t. 3, p. 35-6: „Czapa Woloszyn ieden, ktory sie tu byl ozenil, y w Braclawskiey wlosci mieszkal..."

glorioasei domnii trecute; pe de altă parte, prin bani şi promisiuni, adunară câteva centurii de cozaci; în fine, arătând lui Potcoavă scrisorile moldovenilor, cari îi propuneau cu stăruinţă tronul fratern, îl îndemnară a profita de ocaziune.

§ 6. Aflând despre mişcarea periculosului rival, Petru cel Şchiop începu a-şi organiza armata, rugând totdodată pe comandanţii poloni de pe la fruntariile Moldovei ca să oprească cozăcimea de a călca tractatul de pace dintre Polonia şi Imperiul Otoman.

Potcoavă, Kopycki şi Ţopa, neavând încă sub arme mai mult de 300 de voinici, crezură de cuviinţă a mai amâna întreprinderea până la un moment mai oportun, se retraseră de la hotarul Moldovei şi se împrăştiară cu scop de a recruta mai multe forţe: Kopycki merse la cetatea Bar, Ţopa la oraşul Braslaw, însuşi Potcoavă se aşeză în târguşorul cozacesc Nemirov.

În acest interval guvernul polon, strâmtorat de cererile unui ceauş turcesc venit din partea lui Petru cel Şchiop, se văzu silit a aresta pe turburători: un căpitan fu expedit la Nemirov cu trei escadroane pentru a pune mâna pe Potcoavă.

Viteazul avea pe lângă sine numai 50 de cozaci pedestri cu puşti; dar în pieptul său bătea inima unui frate al lui Ioan Vodă[12]: el nu se înfricoşa a ieşi în câmp întru întâmpinarea unui detaşament de şase ori mai numeros, înfruntând Polonia în mijlocul Poloniei.

Pentru a putea intra în Nemirov, căpitanul polon trebuia să treacă un râuleţ: Potcoavă se puse în cale-i, vârându-se cu ai săi în apă până la brâu, cu puşte aţintate.

Renumele adversarului şi tăria poziţiunii ce-şi alesese speriară pe trimisul regal: el se retrase cu cele trei escadroane fără a fi slobozit un singur foc; Potcoavă se întoarse liniştit în târguşor.[13]

Dar orizontul său se posomorâse: el nu mai putea rămânea în Polonia.

---

[12] Expresiunea lui Titus Livius, l. 47: „fratri similior quam patri".

[13] Paszkowski, t. 3, p. 36: „Ale sic Podkova w czas postrzegl, y wyjachal z miasta, majac przy sobie 50 piczych z rusznicami, przyiachal na icden brod, w ktory wchrnewszy koniem do brzucha, postawil strzelce przed soba na czolo. Gdy Bobolecki w on brod przyiachal, obaczywszy lud sprawiony w micyscu dobrym a trudnym do potkania, wrocil sie nazad..."

În acest moment hatmanul cozăcese Şah îi propuse serviciile sale, cari, unite cu ale lui Ţopa şi Kopycki, se rădicau în totul până la o mie de ostaşi de frunte.

Nu era timp de a se mai gândi.

Tobele răsunară; Potcoavă trecu Nistrul, lăsând la spate răzbunarea guvernului polon şi privind în faţă armata lui Petru cel Şchiop...

§ 7. Invaziunea cozacilor în Moldova se operă prin judeţul Soroca.

Poporaţiunea acestui district, o amestecătură de români cu tătarii-pecenegi din secolul XIII[14] şi cu o colonie de genovezi din secolul XIV[15], se distingea prin spiritul său războinic.

Aşezaţi la hotarul ţării, ei ştiau totdauna a-l apăra cu pieptul lor, când contra polonilor, când contra tătarilor: abia se arăta inamicul pe sacrul ţărm al Nistrului, în clipă sorocenii se strângeau

[14] Constantin Porfirogeneta, *De administrando imperio*, 37, menţioncază între oraşe[le] pecenege Krakna sau Sracna-katai, poate oraşul Soroca, finalul katai însemnând *locuinţă* în limbile mongole.

[15] Brunn, *op. laud.* p. 54.

grămadă îl respingeau, şi-l goneau adesea chiar dencolo de fluviu.[16]

Înşişi cozacii o păţiseră nu o dată, şi o păţiseră foarte rău, cu *hânsarii*, – aşa se numea brava miliţie districtuală, comandată de pârcălabul Sorocei.[17]

Prin urmare, să fi fost iubit sau, cel puţin, să fi fost respectat Petru cel Şchiop, Potcoavă cu o mie de aventurieri cu greu străbătea prin războinicele maluri ale Nistrului.

Dar sorocenii, ca şi toată ţara, urând şi despreţuind pe necapabilul lor domn, cozacii fură primiţi ca neşte amici, Potcoavă – ca un mântuitor...

---

[16] Bielski, *Sprawa rycerska*, p. 138: „lecz na tym porzadek dobry iz sie predeko na nie zbiora y nie dadza sobie szkod czynic."

[17] Ureche, t. 1, p. 204: „În anul 7095, genariu 8, rădicatu-s-au o seamă de cozaci ca neşte lupi învăţaţi de pururea la pradă, şi au intrat în ţară şi multe bucate din ţinutul Sorocei au luat; iară Pârvu, pârcălabul de Soroca, s-a îndemnat cu hânsari şi cu alţii câţi au vrut de bunăvoie, de a mers după cozaci şi i-au ajuns la Periaslav; acolo cozacii vrând să nu dea dobânda, iar moldovenii să scoată al său, tare război s-a făcut, şi în două zile bătându-se abia au spart pe cozaci; şi dacă i-au biruit, pre toţi i-au tăiat, numai unul zic să fi scăpat..." – Acest pasagiu poate servi de lecţiune istoricilor poloni, cari exagerează în toate importanţa specială a cozacilor.

„Acolo mulţi i s-au închinat", zise cronicarul Ureche.

§ 8. Apropiindu-se de Iaşi, eroul nostru fu oprit de armata lui Petru cel Şchiop, care puse in prima-i linie 500 de turci, dându-le ordinul de a trage dentâi din tunuri şi apoi a se arunca în atac cu armă albă.[18]

Dar Potcoavă moştenise o scânteie din acel geniu militar, care caracteriza într-un grad suprem pe răposatul Ioan Vodă, făcându-l să prevază şi să preîntâmpine toate planurile inamicilor.

Înţelegând gândul lui Petru cel Şchiop, el porunci cozacilor a se culca jos la pământ, până ce gloanţele tunurilor vor trece dasupra capetelor.

Atunci, sărind pe neaşteptate în picioare, ei descărcară în turci toate puştele: trei sute otomani căzură morţi.

Petru cel Şchiop crezu totul pierdut şi [o] rupse la fugă.

Victorie, goană, măcel...

§ 9. Moldovenii nu luară deloc parte la bătălie.

[18] Paszkowski, t. 3, p. 37: „wyciagnal z ludem, ktorego przy sobie mial niemalo, i naprzod Turki, ktorych bylo pieset, przy strzelbie na czolo uszykowal".

Toată acţiunea se petrecuse numai între cei 500 turci din prima linie şi între cozaci.

Dindată ce otomanii fură bătuţi, oastea cea curat moldovenească a lui Petru cel Şchiop se grăbi a trece la Potcoavă, pe care-l dorea mai denainte.

§ 10. Prin o singură victorie, Potcoavă luă acel tron pe care Petru cel Şchiop nu-l putuse lua cu toată armata turcă-maghiară-munteană decât cu ajutorul celei mai mârşave trădări, după trei luni de o luptă necurmată, unde fusese bătut şi tot bătut în zece rânduri: acel tron, pe care încă mai nainte Ioan Vodă, el însuşi, l-a fost luat de la Bogdan Vodă fără a vărsa o picătură de sânge!

În această cronologie se cuprinde o profundă lecţiune filosofică, la care cată să se gândească mult, foarte mult, toţi domnii de pe faţa pământului: tronurile se dobândesc lesne şi se pierd cu greu de către acei ce-i vrea ţara; se dobândesc cu greu şi se pierd lesne de către acei ce ţara nu-i vrea.

Aşa fu, aşa este, aşa va fi totdauna.

§ 11. Intrând în Iaşi, Potcoavă fu coronat sub memorabilul nume de Ioan Vodă.

Dar domnia-i fu atât de scurtă, încât nu e chip a ne pronunţa asupra capacităţii administrative şi diplomatice a acestui mare ostaş.

Prima-i grijă fu de a trimite ambasadori la Constantinopole, ca să cerce de nu cumva vor reuşi a-i scoate învestitura domnească.

Apoi eliberă de prin închisori gloate de prizonieri creştini, căzuţi în trecut la mâna păgânilor şi păziţi în capitala Moldovei, sub prevegherea temnicerului turcesc – Petru cel Şchiop.

În fine, numi boiari: Ţopa deveni mare vornic al Ţării-de-Jos, Kopycki – pârcălab de Hotin, Şah – hatman...

§ 12. Nu trecu mult timp şi eternul nostru fugar, Petru cel Şchiop, reveni cu o puternică armată de munteni, tătari din Bugeac, turci din Dobrogea, adunaţi prin firmanul imperial al lui Amurat III... uitasem a spune că sultanul Selim II nu mai era: el murise de beţie în anul morţii celei vitejeşti a lui Ioan Vodă.

Mai mulţi moldoveni – moldoveni, vai! de felul pârcălabului Ieremia Golia – se adunaseră către oastea păgână, ridicată ea singură la o cifră

denaintea carii ar fi tremurat orcine afară de Potcoavă.

Fidel sistemului fratern, acesta nu aşteaptă a fi atacat acasă, ci, cu mulţi-puţini, câţi avu lângă sine, ieşi cu semeţie el însuşi drept contra inamicului, ajuns deja în prejmetele Iaşului.

§ 13. Răposatul Bălcescu analiză bătălia de la satul Docolina în următoarele câteva cuvinte, pline de acea limpeziciune critică, care distingea pe nemuritorul nostru istoric: „La 1578 vedem pe Petru cel Şchiop a întrebuinţa aceeaşi tactică, ce vestitul cartaginez Annibal întrebuinţa în bătălia de la Zama.

În lipsă de elefanţi, însă, el puse în fruntea liniei sale de bătălie cirezi de vaci şi herghelii de cai, pentru ca să calce pedestrimea lui Potcoavă.

Lui i se prileji aceeaşi nenorocire ce întâmpină vestitul biruitor de la Canne; căci cozacii, stând pe loc şi lăsând să se apropie oştirea lui Petru Vodă, deodată sloboziră focurile într-însa.

Atunci acea herghelie de cai şi cireada de boi spăimântându-se, se întoarse înapoi, şi, năvălind peste oastea lui Petru Vodă, o puse în neorânduială.

Cozacii se folosiră d-această împrejurare, o izbiră deodată d-a dreapta şi d-a stânga, şi lesne o învinseră."[19]

§ 14. Ciudat lucru!

Petru cel Şchiop, carele ştia elineşte[20], citise pe Polybiu numai pentru a imita greşelele lui Annibal, dând astfel lui Potcoavă o frumoasă ocaziune de a birui întocmai ca marele Scipion.

Natura, nu lectura face adevăraţi generali, cari sunt şi ei poeţi, adesea poeţi sublimi prin varietatea şi mărimea ideilor, prin frumuseţea şi armonia formei, prin uşurinţa concepţiunii, prin efectul finalului, prin darul de a improviza.

§ 15. După victoria de la Docolina, Poarta Otomană se sperie, întocmai ca şi când ar fi văzut înviind din morţi pe teribilul Ioan Vodă: noi ordini fură expedite la munteni, la transilvani, la tătari şi la beglerbeiul Rumeliei, ca să intre cu toţii în Moldova, reaşezând pe tron pe Petru cel Şchiop.

§ 16. Caracterul lui Potcoavă prezintă un tip de cavalerism din Evul Mediu: despreţ pentru foloase materiale, amor furios de renume.

[19] „Magazin istoric", t. 2, p. 57.

[20] Dorotheos, p. 455.

Cu o mână de oameni, el arătă lumii că ştie să-şi cucerească o purpură...

Cu o mână de oameni, el arată lumii că ştie a învinge o hidră.

De patru ani în luptă necurmată cu păgânii, el nu fu bătut niciodată.

Ei bine! decât să-şi rişte o reputaţiune, câştigată prin un şir de vitejii minunate, el preferi acuma, după o luna de domnie şi după două victorii strălucite, să renunţe de bunăvoie la coroana fraternă, pierzând tronul, dar conservând gloria.

Pe când Petru cel Şchiop fuge cu, ruşine şi cu desperare de pe câmpul Docotinei, Potcoavă adună divanul ţării şi-i declară, cu demnitatea unui învingător, că el „nu voieşte a mai domni".

Apoi ia cu sine cele 14 tunuri, cucerite în bătălia de lângă Iaşi şi pe cari le socotea cu tot dreptul ca un netăgăduit trofeu personal, şi se retrage în linişte peste Nistru.

§ 17. Prin capriciul azardului, guvernul polon însărcină cu arestarea lui Potcoavă tocmai pe generalul Mielecki[21], acela care, dacă vă mai

[21] Senkowski. *Collectanea z dziejopisów tureckich*, Warszawa, 1825, in -8, t. 2, p. 303.

aduceţi aminte, se încercase cu cinci ani mai nainte a restabili pe tron pe Bogdan Vodă şi fuse alungat de pe teritoriul Moldovei de către vornicul Dumbravă.

Mielecki cunoscuse pe Ioan Vodă, auzise de Potcoavă şi, păţit o dată de la unul din fraţi, se temea a nu mai păţi o a doua oară şi de la cellalt: astfel deşi avea la dispoziţiune-i toate forţele armate ale regatului contra unui singur om, totuşi el crezu mai demn a birui prin trădare.

Amăgit cu promisiuni de iertare şi chiar de răsplată pentru măreţele sale fapte contra vrăjmaşilor numelui creştin, Potcoavă se dede el însuşi, cu toată artileria şi cu toate tezaurele sale în ghearele perfidiei[22]: fu ferecat la mâni şi la picioare şi aruncat în temniţă.

§ 18. Cozacii şi moldovenii fură cuprinşi de indignaţiune; dar o resimţiră mai cu seamă Kopycki şi Ţopa, în cari o nestinsă iubire pentru familia lui Ioan Vodă se unea cu o ură mortală contra lui Petru Şchiopul.

---

[22] Paszkowski. l. 3, p. 39: „iachal z woiwoda do Hetmana, ktoremu 12 dzial darowal, a Hetmanowi dwie; takzee go Hetmana Krolowi odeslal do Warszawy na Scym: wszakze go Krol nie wdziecznie przyial, y kazal go zaraz do wieziennia dac, a okowy na nogi wlozyc, y straz pilna nad nim miec..." Mielecki înşelă pe Potocoavă prin intermediul principelui Zbaraski, voievodul de Braslav.

Hatmanul Şah şi de astă dată se înţelese cu dânşii.

Potcoavă avea un frate bun, mai mic de ani, numit Alexandru; ca şi dânsul, armean prin sânge şi român prin cuget; ca şi dânsul, refugii peste Nistru; ca şi dânsul, semănând la caracter cu neuitatul Ioan Vodă.

„În lipsa potcoavei avem o talpă!" strigară cozacii, aducând în Moldova pe noul pretendinte.[23]

Petru cel Şchiop rămase fidel principiilor sale! el fugi sprinten mai nainte de a fi văzut faţa inamicului.[24]

---

[23] *Ibid.*, t. 9, p. 27: „powiadaiac, ze choc Podkomy niemasz, przedsic podczwa zostala..."

[24] Charrière, t. 3, p. 733, nota: „Jeudi dernier de ce moys (février), arriva un ullac de Moldavie despeschè par le sangiac de Salistria pour donner advis qu'un frère de celui qui estoit derièrement entré audit pays et en avoit chassé le voyvode, y estoit de nouveau entré fort acompagnié et avoit contraint ledit voyvode de quitter sa demeure et se retirer, ensemble ledit sangiac qui estoit près de luy, bien blessé et plusieurs de siens, et quelque nombre de janissaires tués. Le premier bassa fut si fasché de ceste nouvelle etc. L'on a nouvelles certaines à ceste Porte que la Tartare est party, quarante jours a, avec plus de 100.000 chevaulx pour aller faire une autre course audit Polloigne, et se dit publiquement que c'est pour chastier ceux qui ont donné passage et favory ces deux frères entres en ladile Moldoavie, s'assurant que les gens dudit dernier sont la pluspart Cosacques."

Alexandru Vodă intră în Iaşi şi primi coroana ţării.

§ 19. Această domnie, ca şi a lui Potcoavă, ţinu abia o lună.

Noul principe nu avusese încă timpul de a-şi organiza o armată, când iată o puternică oaste turcă, transilvană şi muntenească cotropeşte ţara.

Alexandru Vodă, cu vro câţiva cozaci, se închide în palatul domnesc, decis a susţinea un asediu.

§ 20. Pentru un Ioan Vodă fu de ajuns o zi, o noapte, să ia o cetate ca Brăila sau ca Benderul.

Petru cel Şchiop pierdu un şir de zile şi de nopţi fără a putea reduce o casă!

„A bătut pregiur curtea din Câşlegi până la Mezi-Părăsimi", zice cronica ţării.

Lipsit de praf de puşcă şi de proviziuni, Alexandru Vodă tot însă nu capitulă.

Ieşind cu ai săi din palat, el străbătu în întunericul nopţii prin posturile armatei inamice, şi fugi în direcţiunea lacului care scaldă o coastă a capitalei.

Aci însă îl ajunseră gonaşii.

După o luptă furioasă, puiul de erou fu prins şi – oroare! – deja pe jumătate mort din rănile primite în bătălie[25], el expiră în ţeapă.

§ 21. Aproape de locul bătăii, Petru cel Şchiop zidi monastirea Galata, precum frate-său, domnul muntenesc, zidise adiniori o biserică pe locul bătăliei cu vornicul Dumbravă.

Şi biserica unuia, şi monastirea celuilalt încăpură amândouă în grifele a nişte greci, îmbrăcaţi în haine de călugări.

Iată cine trăgea foloase din sinuciderile românilor!

§ 22. Dar pe când Alexandru Vodă moare în Iaşi din mâna unui călău turcesc, ce, oare, va fi făcând groaznicul Potcoavă, pe care îl lăsarăm în fundul unei puşcării?

Va muri şi el, nu vă îndoiţi; va muri şi el tot din mâna unui călău turcesc: căci aşa fu scris în Cartea Destinului pentru câteşitrei fraţii, legaţi prin sânge, prin eroism şi prin martiriu!

---

[25] Charrière, t. 3. p. 739. nota: „ayant Pictro-Vayvoda faict journée avec son ennemy, qu'il a vaincu et prins vif, mais si fort blessé qu'il este mort." – Heidenstein, p. 125: „Alexander enim cum vivus in hostium potestatem venisset, palo suffixus..."

§ 23. Enric de Valois de demult nu mai domnea în Polonia.

Chiar în anul pieirii lui Ioan Vodă, el fugi dintr-un regat ce nu-l meritase, alergând la tronul Franței, rămas vacant și pe care, urcându-se, dovedi în curând și acolo că nu[-l] merita nici pe acela.

După el polonii își aleseră rege, iarăși și iarăși din îndemnul Turciei, pe Ștefan. Batori... acel bei transilvan, carele dintâi trimisese oști contra lui Ioan Vodă, și apoi extrădase muntenilor pe vornicul Dumbravă.

§ 24. Cu câteva zile mai nainte de oribila pieire a lui Alexandru Vodă, regele polon primi de la sultan următoarea epistolă, reprodusă aci după original.[26]

„Etern victoriosul fiu al lui Selim-Han, nepot al lui Suleiman-Han, Amurat-Han.

Lăudatule intre cei mai aleși monarhi creștini! cârmaciule popoarelor lui Isus! tu, carele târâi după tine poalele generozității și ale veneraţiunii! maiestosule și respectabilule stăpân

[26] Textul turcesc și o traducțiune polonă sunt publicate în Senkowski, *op. laud.*, p. 302—308.

al ţărilor polone! rege Ştefan Batori! a cărui viată dea Allah să se sfârşească pe calea cea dreaptă!

Pe dată ce această scrisoare imperială va ajunge la mânile tale, ia aminte ceea ce urmează:

Nu e mult timp de când un turburător al ordinii publice, punându-se în capul unei monstruoase adunături de cozaci din Mankerman, din Czerkas, din Kanev şi din Braslav, dentâi cucerise Moldova şi apoi, după mii de pustiiri şi neorânduieli, se întoarse înapoi în regatul tău.

Deşi mai în urmă hatmanul tău reuşi a pune mâna pe cei vinovaţi, totuşi, grăbindu-se a merge întru întâmpinarea persoanei tale, el se mulţumi a-i distribui sub pază prin felurite casteluri, odată cu turburătorul cel de frunte.

Aflând noi toate acestea, chiar când ne pregăteam a cere cu stăruinţă extradiţiunea capului invaziunii, viu sau mort; iată că tocmai atunci, spre mai marea noastră mirare, primim ştiri de la legitimul bei moldovenesc şi de la prea onorabilul Daud-bei, sandjac de Silistria, cum că un alt nemernic, ce se zice a fi frate cu acela de mai nainte, năvăli acum cu vro 2000 de puşcaşi cozaci călări şi pedestri, tăind şi arzând toată Ţara Moldovei şi ameninţând însăşi capitala, Iaşii.

Ştii bine cum că din timpii respectabililor şi onorabililor străbuni ai noştri – ale căror morminte Allah să le încunune cu o lumină eternă! – şi până-n ziua de astăzi, ambele noastre popoare, păzind strict condiţiunile păcii, considerau totdauna tractatul ce ne leagă a fi un izvor de putere şi o temelie de prosperitate, pentru fiecare din ele.

Dar acum, când un hoţ netrebnic, ieşind din hotarele Poloniei în fruntea unei bande de vagabonzi şi tâlhari, cutează a inrumpe în Moldova, ţară atârnată de posesiunile noastre cele de D[umne]zeu ferite; când el o pustieşte în mii şi mii de moduri şi apoi se întoarce înapoi în hotarele Poloniei, fără a găsi acolo pedeapsa crimelor sale; oare unele ca acestea nu sunt ele o vederată călcare a tractatului nostru de pace?

Mai apoi, când hatmanul tău, punând mâna pe turburătorul cel dentâi, îl lasă în linişte, fără a ni-l trimite nouă la fericita noastră Poartă, viu sau mort; oare toţi vagabonzii şi toţi trântorii din Polonia nu sunt ei încurajaţi a crede cum că neşte asemenea hoţii şi amestecături nu numai nu vor fi pedepsite, ci încă din contra răsplătite şi susţinute?

În adevăr, nepăsarea şi moleciunea din parte-ţi sunt singura cauză atât a cutezării primului turburător, precum iarăşi a invaziunii celui de al doilea!

Adu-ţi aminte că numai prin înalta noastră protecţie urcându-te pe tronul regal, tu însuţi ne promiteai nouă un nemărginit devotament intereselor noastre. Oare evenimentele astea din urmă, întâmplate sub regimul tău şi prin neglijenţa ta, oare ele să fie realizarea acelor promisiuni ale tale?

Aşadară, îndată ce atingerea acestei epistole îţi va onora mânile, prudenţa ta şi spiritul amiciei ce ne uneşte cer deopotrivă ca să nu întârzii a trimite la fericita noastră Poartă, viu sau mort, pe turburătorul Moldovei, care se adăpostise în hotarele Poloniei şi se află până acum în a ta dispoziţiune.

Încât priveşte pe secundul turburător, apoi ţi se cade neapărat şi nezăbovit a te pune tu însuţi în capul oştilor tale, cu cari, dacă poţi, prinde-l şi-l pedepseşte cu toţi ai săi; iar dacă alţi inamici exteriori sau debilitatea forţelor tale sau vro altă împiedicare te va fi oprind de la aceasta, atunci ia-ne cunoscută nouă slăbiciunea-ţi, şi noi înşine îţi vom trimite în ajutor nenumărate armate.

Pe de altă parte, întâmplându-se cumva ca povăţuitorul acestor nemernici să scape din mânile oştilor noastre şi să fugă în Polonia, apoi vei fi dator în orice chip a-l prinde şi a ni-l expedi[a] nouă viu sau mort.

Căci îţi declarăm ţie că nemic nu te va putea scuza înaintea noastră, la caz de nu ne vei trimite viu sau mort pe capul primei turburări, sau de vei protege orişicum pe turburătorul ăst al doilea: atunci pacea noastră internaţională fiind săpată în cele mai profunde ale sale fundamente, războiul va sfâşia fericirea şi binele popoarelor!

Prin urmare, îţi mai recomandăm încă o dată de a nu cruţa şi a nu amâna niciunul din mijloacele, câte se pot închipui prin energie şi prin înţelepciune, pentru ca să conservi binefacerile păcii şi ale legăturilor de vecinătate, de cari se bucură ambele noastre ţări.

Scris în ultimele zile ale sacrei lune Zil-hidjdje, în anul hegirei nouă sute optzeci şi cinci, în capitala Constantinopole."

§ 25. Reproduserăm textual această curioasă epistolă, sau, mai bine, această semeaţă poruncă, pentru a arăta deplin gradul de înjosire vasală la care ajunse mândra Polonie faţă cu

Poarta Otomană, prin stupiditatea unui Enric de Valois şi prin slugărnicia unui Ştefan Batori.

§ 26. Soarta grăbise finitul lui Alexandru Vodă fără participarea regelui polon.

Dar Potcoavă rămânea. Aşadară, fostul persecutor al lui Ioan Vodă şi al vornicului Dumbravă tot încă mai avea în rezervă o ocaziune de a-şi demonstra acum, ca rege polon, zel şi supunere la ordinile lui Amurat III, precum şi le demonstrase altădată, ca bei transilvan, la ordinile lui Selim II.

§ 27. Scena, ce o vom descrie, se petrecu în Leopole, seculara capitală a Galiţiei, respectată sub toate dominaţiunile: ruteană, polonă, austriacă.

Acest oraş se afla totdauna în cea mai strânsă legătură cu Moldova şi chiar cu Ţara Românească.

Când amic, când neamic, istoria lui adesea se confundă cu istoria română, în cât timp avuse şi el o istorie a sa, şi noi o istorie a noastră.

Aliată cu Alexandru cel Bun şi cu Mircea cel Mare, comuna Leopolii se bucura în secolii XIV şi XV de neşte imense prerogative comerciale în tot cuprinsul României, de la Nistru şi până la Severin.[27]

[27] „Arhiva istorică a României", t. 1, nr. 1 şi 189.

Apoi Ştefan cel Mare, în războiul său cu polonii, ajunse cu fier şi sabie până sub murii acestei capitale, pustiind într-un mod înfricoşat toate satele din prejur şi chiar mahalalele[28] şi, se zice, – noi nu ne pronunţăm –, se zice că în jaful palatului unui magnat galiţian ar fi găsit acolo cea mai veche cronică moldovenească, descoperită – zice-se – în anii trecuţi sub numele de *Cronica lui Huru*.[29]

De aci înainte Bogdan cel Chior, păşind în urmele tătâni-său, veni şi el cu o puternică armată a brava zidurile Leopolii, şi se întoarse încărcat de pradă.

---

[28] În memoria acestui eveniment pe poarta numită „Halicka" se afla săpată pe piatră următoarea curioasă inscripţiune: „Nobilis, at nunquam nubilis Uirgo sum, semper Vestalis, ex quo per tria saecula mille procis exambita, omnibus casta virago, repudium faci; et armatis precibus Stephani Palatini Moldaviae, talem me praestiti; primus ille malo caduceatore cum XL M filiorum Agar (?) paranymphus, thalamos meos exambivit, sad cum omnibus abacibus, expers coronae virginalis, pelnus ignominae recessit, ac in minoribus oppidis ardorem conceptum consumpsit. Anno nati ex Virgine Dei Hominis MCCCCXCVII." – Vezi Chodynicki, *Historya miasta Lwowa*, Lwow, 1829. in -8, p. 68, nota.

[29] Asachi, *Nouvelles hixtoriques de la Moldo-Roumanie*, Iassy, 1859, in -8, t. 1, p- 22.

Ca antic şi unic depozit al mărfurilor moldovene în Polonia, acest oraş se împluse în cursul timpului de negutători români, din cari unii, ajutaţi dintâi da Alexandru Lăpuşneanul, cel mai bigot dintre tirani, fundară aice, pe la mijlocul secolului XVI, o frumoasă biserică de rit oriental, cunoscută până astăzi sub numele de „biserica moldovenească"[30].

§ 28. În 1578 petrecea, din întâmplare, în Leopole un italian din Florenţa numit Filip Talducci.

El lăsă în manuscript o naraţiune, păstrată până astăzi în Arhivul Mediceu, şi pe care o traducem aici din literă în literă, precum în tribunaluri se înregistrează fără nicio schimbare depunerile unui martur ocular.[31]

§ 29. „Plecând din Varşovia, regele poruncise a închide în castelul Rawa, în provincia Masovia, sub cea mai aspră pază, pe fostul domn moldovenesc Potcoavă.

---

[30] Zubrzycki, *op. laud.*, p. 192.

[31] *Archivio Mediceo Vecchio;* sezzionc Strozziana, fila 303, nr. II – Accst manuscript sc află şi la Milan, Biblioteca Ambrosiana, Mss. R. 94. – Noi cunoaştem traducţiunea polonă, publicată dc Przezdziccki, *Listy Annibala z Kapui*, Warzawa, 1852, in -8 p. 253-258.

Mai în urmă, dede ordin a-l strămuta la Leopole, unde venise un ceauş turcesc, nu cu alt scop, precum ştia toată lumea, ci numai pentru a cere capul lui Potcoavă.

Tot cu aceeaşi ţintă sosi şi un ambasador din partea lui Petru cel Şchiop, aducând regelui peşcheş 50 boi, 4 buţi de tămâioasă, 2 buţi de lămâi sărate de cele mici, şi un frumos armăsar.

De aci, luni dimineaţa, în 16 a lui iuniu, regele se depărtă pe două zile din oraş, sub pretext de vânătoare, după ce mai întâi poruncise ca toată poliţia să stea sub arme, precum şi garda regală, iar porţile oraşului să fie închise.

Ceaşul turcesc fuse îndemnat a ieşi din Leopole, atât pentru a se feri de pericol personal, cum şi pentru a se masca ruşinea vasalităţii guvernului în privinţa Turciei.

Toate aceste măsuri fură ocazionate prin neobicinuitul concurs de oameni armaţi, veniţi la Leopole sub cuvânt de a onora prezinţa regelui, dar, în realitate, precum se vorbea, mai ales pentru a asista pe Potcoavă.

După plecarea regală şi regularea celor poruncite, ceva mai nainte de amiazi, principele prizonier fu adus pe piaţă, fără ca să-l ţină cineva,

căci îşi ceruse această singură graţie, după ce îi fusese anunţată sentinţa de moarte.

Scena răsuna de zgomotul oamenilor şi de vuietul tobelor.

Potcoavă trecu de două ori de-a lungul pieţei, netezindu-şi barba şi privind la public fără cel mai mic semn de frică; apoi rugă să-i asculte şi, făcându-se tăcere, rosti poloneşte următoarele cuvinte:

«Domnilor leşi! merg la moarte nu ştiu pentru ce, căci nu-mi aduc aminte să mă fi învrednicit prin faptele mele de un asemenea sfârşit.

Ştiu atâta că totdauna m-am bătut bărbăteşte şi vitejeşte împotriva duşmanilor numelui creştinesc, lucrând numai pentru binele şi folosul ţării mele, cu hotărâre de a-i fi ca un zid pentru ca păgânii să nu poată trece Dunărea.

D[umne]zeu ştie de ce nu putui izbuti în această dorinţă; pricina cea de căpitenie este trădătorul, care prin înşelăciune mă aduse în starea în care mă aflu.

Dar bun e D[umne]zeu! şi cânele cel vânzător curând îşi va primi plata pentru nevinovatul meu sânge.

Atâta ştiu; ba mai ştiu încă, mai ştiu că trebuie să mor acuma din mâna acestui călău creştin; – arătă la acela – căci acestuia îi porunci aşa craiul vostru, iar craiului vostru aşa îi porunci stăpânului său Turcul, cânele de păgân!

Mie unuia puţin îmi pasă de viaţa mea; dar, ţineţi minte că peste puţin timp vă aşteaptă şi pe voi înşivă aceeaşi soartă: de câte ori va vrea cânele de păgân capetele şi averile voastre, ba şi capetele şi averile crailor voştri vor fi trimise la Ţarigrad.»"[32]

---

[32] Przezdziecki, p. 254-5; „Panowie Polacy, ide ne smierc; nie pamietam abym w zyciu mojém uczynil co zasługujacego na taki koniec. To wiem ze zawsze bilem sie mcznie i po rycersku przeciwko nieprzyjaciolom imienia Chrzescianskiego, i zem pracowal zawsze na pozytek i dobro kraju, z mocném postanowienim byc dla niego murem i warownia przeciw niewiernym; tak aby oni w granicach swoich pozostali, i nie mogli przebyc Dunaju. Ten dobry zamiar nie przyszedl do skutku; Bogu to wiadomo dla czego; ale najbardziéj przeszkodzil temu ten, na dobra wiare którego dalem sie przywiesc do tego kraju. Ale w Bogu mam nadzieje, ze wkrótce jako pies zdradziecki, odniesie kare za moja krew niewinnie pszelana. Nic wieeéj nie wiem, tylko ze mam umierac z reki tego; ponieważ Turek, pies poganin, roskazal to waszemu Krolowi, a svojemu poddanemu; a wasz Król, temu roskazal. Nareszcie dla mnie jednego, to nie wiele znaczy; ale miejcie w pamieci ze nie zadlugo, to co ze mna sie dzieje, i wam sie przytrafi, i ze waszé majatki, waszé glowy, i waszuch królow, ile razy ten pies poganin roskarze, do Carogrodu zawiezione beda."

§ 30. Ne întrerupem aci, neputând a nu ne întrerupe.

Ultimele cuvinte din energicul discurs al lui Potcoavă erau nu numai o prorocie, ci chiar un fel de a doua vedere; căci aproape în acelaşi moment în care fură rostite, un nobil polon, amic personal al lui Ştefan Batori, fiind trimis din parte-i în Turcia pentru a cumpăra cai orientali, fu ucis din porunca sultanului şi banii săi încăpură în tezaurul otoman.[33]

Aflând mai în urmă această flagrantă călcare a dreptului ginţilor, începutul realizării predicţiunii lui Potcoavă, Polonia pufni de mânie şi... tăcu!

Revenim la naraţiunea lui Talducci.

§ 31. „Apoi după o scurtă pauză, arătând la opt oameni ce-l însoţeau, Potcoavă zise:

[33] Bulengerius, *op. cit.*, cit., p. 230: „Dum in Belgio dubio marteres cernitur, per summam injuriam a Stephano Rege Poloniae Potcova Casacchorum dux fortissimus, qui Tartaros et Turcos bello saepe fregerat, Amurathi per clarigatorem deposcenti traditus est (?), in quam omni supplicio sacvitum. Mox Podolovius Stephani cubicularius, qui Amurathis voluntate XX equos Turcicos pecunia mercatus erat, ejusdem jussu per clarigatorem ex insidiis obtruncatus est, equi ad Amurathen deducti, quod Stephanus tam dolenter accepit, ut de bello Turcis inferendo cogitaret..."

«Aceşti slujbaşi şi tovarăşi ai mei fiind tot atât de ispravă ca şi mine însumi, oameni cinstiţi şi vrednici prin nişte slujbe făcute crăiei voastre; aşadară, vă rog ca, după moartea mea, nu numai să nu fie bântuiţi, ci încă dimpotrivă răsplătiţi după vrednicia lor».[34]

Apoi adaose:

«Vă mai rog ca pe acest om lipsit de cinste – arătă la călău carele nu e vrednic a se atinge de trupul meu, cât timp sunt viu, să nu-l lăsaţi a mă pângări cu mâna-i nici după moarte; ci îngăduiţi această sarcină oamenilor mei, cari numai pentru astă de pe urmă slujbă mă însoţiră până aice».[35]

De aci tăcu.

Tot poporul plângea; mai cu seamă plângea o mulţime de ostaşi, veniţi la Leopole numai

---

[34] Przezdziecki, p. 255: „Prosze was, aby tym slugom i towarzyszom moim, którzy sa tak zacni jak sam, po mojéj smierci nic zlego sie niestalo; ponieważ przedewszytkiém sa to poczciwi ludzie, a potém dobrze zasluseni téj Rzeczypospolitéj, a zatém nietylko wypada, aby zadnéj krzywdy nic doznali, ale nawet aby dostali nagrode wedlug zaslug swoich".

[35] *Ib.*, p. 256: „O to jezcze was prosze, abyscie temu czlowickowi bez czci jeko niegodnemu dotknac sie mego ciala za zycia, nie pozwolili dotykac sie go i po smierci mojéj, alc zeby to zostawionc bylo tym moim ludziom ktorzy dla tego jedynie tu sa, aby mi tc ostatnia przysluge oddac".

pentru Potcoavă, dar pe cari marea forţă de rezistenţă din partea guvernului îi împiedica de a scăpa pe erou.

Pe feţele lor se citeau durerile sufleteşti.

Unul din ei – se zice că după rugămintea lui însuşi Potcoavă – îl abordă cu o mare cupă de vin.

Principele îi mulţumi, luă cupa, o deşertă fără a răsufla şi, uitându-se în ochii aceluia ce-i dase, îi zise, după obicei, că bea pentru sănătatea lui şi a tuturor tovarăşilor lui.

Apoi iară trecu de două ori de-a lungul pieţei şi, în ajunul momentului fatal, zărind o legătură de paie pe care trebuia să îngenunchie, strigă cu indignaţiune:

«O, Doamne! oare să nu fiu vrednic de a îngenunchea pe ceva mai bun decât asta!»[36]

Şi adresându-se către oamenii săi, le zise:

«Aduceţi covorul ce-mi mai rămase din lucrurile mele»[37]

Când tapetul fu adus, Potcoavă se puse în genunchi cu demnitate, recită rugăciunea, făcu

---

[36] *Ib:* „O Boze mój, czyliz nie godzien jestem ukleknac na czems lepszem od tego!"

[37] *Ib.* p. 257: „Idzcie do moich rzeczy i przyniescie mi dywan co mi jeszeze pozostal".

cruce după modul grecesc şi închise ochii, în aşteptarea lovirii mortale; dar când simţi că gâdele nu se mişcă, se întoarse către el cu întrebarea:

«Ce mai stai?»[38]

Călăul răspunse:

«Stăpâne! mai întâi haina trebuie aşezată astfel încât să nu mă împiedece.»

«Bine, bine»[39] , zise principele.

Atunci el singur îşi aşeză haina, invocă numele lui D[umne]zeu şi, poruncind călăului să-şi împlinească datoria, muri cu liniştea cea mai senină.

Unul din oamenii guvernului, voind a arăta că toiul e sfârşit, rădică de trei ori în sus, în spectacol, destrunchiatul cap al eroului.

În acest moment din toate gurile izbucni un singur ţipăt de durere.

Îndignaţiunea poporului fu atât de mare, încât garda regală apucă puştele, temându-se de o revoltă..."

§32. Capul lui Potcoavă fu al doilea cap princiar din Moldova rostogolit pe piaţa Leopolii

[38] *Ib:* „Co ty robisz?"

[39] *Ib:* „Bardzo dobrze".

din mâna unui gâde, într-un scurt interval de 14 ani.

În 1564 fuse descapitat tot acolo, din ordinea regelui Sigismund-August, Ştefan Vodă Tomşa, fugit denaintea lui Alexandru Lăpuşneanul: testamentul său[40] şi un petic de catifea din mantaua domnească[41] se păstrează până astăzi în capitala Galiţiei.

Dar între Ştefan Tomşa şi Potcoavă, între Sigismund-August şi Batori, între anul 1564 şi anul 1578, este un abis de diferenţă.

Ştefan Tomşa, în domnia sa cea de câteva luni, făcea paradă de o antipatie febrilă contra Poloniei, mergând cu extravaganţa-i până la aceea, încât pe neguţitorii din Galiţia, abătuţi din întâmplare la Suceava, poruncea armaşilor să-i înece în râu.[42] Descapitând pe un asemenea

[40] *Liber Testamentorum,* Mss. în Tabula Magistratului de Lemberg in –f, t. 2. p. 225 feria 6 post festum Inventionis S. Crucis 1564.

[41] Chodynicki, *ap. laud.,* p. 91. nota.

[42] *Notabila ex Actis Leopoliensibus,* Mss, nr. 1076 în Arhivul Municipal din Lemberg, in -f, p. 673: „Stephanus Tomsa in locum Despoti ad palatinatum Moldaviae suffectus et Moczuc gentis primas praedas agebant et mercatores spoliabant aquisque submergebant..."

vrăjmaş al numelui polon, regele Sigismund-August executa o răzbunare naţională.

Batori avu el, oare, vreo umbră de scuză măcelărind pe Potcoavă?

§ 33. Arhiepiscop catolic al Leopolii era pe atunci, sau cu vreo cinci ani mai târziu, învăţatul Solikowski, carele ne lasă o interesantă istorie a timpului său.

Deşi inamic declarat al ortodocşilor şi, prin urmare, al tuturor românilor[43], totuşi el nu se sfieşte a mărturisi în gura mare o profundă indignaţiune în privinţa morţii lui Potcoavă.

„Aproape toţi cetăţenii – zice el – plânseră pieirea acestui viteaz moldovean şi nu puţin pierdu regele chiar în stima popoarelor străine..."[44]

---

[43] Zubrzucki, p. 109.

[44] *Commentarius rerum Polonicarum a morte Sigismundi Augusti*, Dantisci, 1647, in -4, p. 105: „Advectus erat Varsaviam Ivan quidam Podkova Moldavus... (rex) iratus Podkovam supplicio afficiendum decrevit. Quod cum in Comitiis facere non posset, propter crebras et vehementes Nuntiorum Equestris Ordinis pro illo intercessiones, quae tamen apud eum locum non habuerunt, denuo illum Leopolim vinctum remisit, ubi postea jussu ejus capite plexus est, omnium fere hominum dolore et non exiguo apud exteros existimationis Regiae detrimento; erat enim Vir procerus, bene formato corpore, et tantis viribus corporis praeditus ut inter digitos equorum ferreas solcas frangeret..."

Atare testimoniu este de o greutate extremă.

§ 34. Depus într-un coşciug împodobit cu cununi de trandafiri, cadavrul lui Potcoavă fu înmormântat în biserica cea românească...[45]

Despre Kopycki nu se mai aude nemica; Ţopa abia peste cincisprezece ani cuteză a se întoarce în Moldova[46]; Şah se călugări şi muri într-o monăstire.[47]

§ 35. Petru cel Şchiop, afară de o scurtă întrerupere, îşi conservă letargica domnie până la anul 1591.

Atunci începu a creşte în graţiile Porţii Otomane, refugii la Constantinopole, un frate mai mic al acelui Vintilă, care a fost împărţit, în bine şi în rău, toată soarta lui Ioan Vodă: era famosul Mihai, cunoscut dentâi sub titlul de „mare ban", apoi sub porecla domnească de „cel Viteaz".

---

[45] Chodyniecki, p. 95: „Zwloki Podkowy, Bractwo ruskie do cerkwi swojéj zanioslo, i tam w grohic przybranem w wience rozane, pochowalo..."

[46] *Documente de familie.*

[47] Koniskii, *Istoriia Russov,* Moskva, 1864. in -8, p. 30-31.

Şi ca fiu al lui Petraşcu cel Bun, şi ca frate al nenorocitului Vintilă Vodă, urând cu înverşunare tot neamul lui Petru cel Şchiop, acest nou personagiu nu contenea a-l săpa mereu în opiniunea Turciei, până ce, în fine, reuşi a face să se numească un alt domn în Moldova.

Aflându-se acum în starea în care pusese altădată pe nemuritorul Ioan Vodă, Petru cel Şchiop avu el oare inima de a imita pe predecesorul său? chemă, oare, la arme pe toţi fiii ţării? stete, oare, în fruntea vitejilor? zbură să apere cu pieptul hotarele Moldovei? umplu lumea de fala izbânzilor sale şi pe păgâni de teroare?... nu; el îşi strânse catrafusele şi plecă în Germania![48]

[48] *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum*, p. 88, – Cf. Simon Massa, ap. Wolf, *Beitraege zu siner Beschreibung der Moldau*, Hermannstadt, 1805, in -8, t. 2, p. 107: „allein um diese Zeit befand sich der tyrannische krayowaer Ban Michael in Konstantinopel, wo er bei dem Sultan Murat eine so hohe Gnade sich erworben hatte, dass der walachische und moldauische Voievode wegen seiner grosse Furcht gerieten. Als dieser von der erhabene Pforte zurueck kam, verliess Peter mit seinem Sohn die Moldau..."

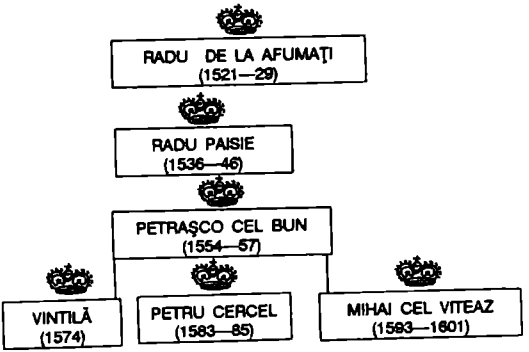

Genealogia lui Vintilă Vodă

Suflet slab şi minte mică, om născut nu pentru grandoarea purpurei, ci pentru a se supune orbeşte astăzi la ordinile Turcului, mâni la şoaptele iezuiţilor – pe cari el cel dentâi se încercase a-i introduce chiar în Moldova[49] – acest principe târâtor muri peste puţin timp în exil, devenind catolic şi tocmai atunci când mergea la Roma să sărute papucul Papei![50]

[49] „Arhiva istorică a Românici", t. 1, nr. 257.

[50] Soranzo, *Ottomanus sive de Imperio Turcico*, reprodus în Conring, *De bello contra Turcas gerendo libri varii*, Helmestadi, 1664, in -4, p. 127: „Petrus Moldaviae Vaivoda, qui anno 1594 in montibus Rhacticis prope Balzanum mortuus est, cum Romam ad osculandos Beato Pontifici pedes, quamvic religione Graeca imbutus, veniret; de quo ego mandatu ejus, apud Pontificem egeram".

Aci apune secolul lui Ioan cel Cumplit şi răsare secolul lui Mihai cel Viteaz, două sărbători române atât de înrudite, încât istoricii cei vechi, cari descriseră pe una din ele, credeau de datorie a descrie tot ei şi pe cealaltă geamănă."[51]

[51] Paprocki scrie despre Mihai în *Ogród Krolewski*, Praga, 1599, in -f, – Gorecki în cartea pierdută, cunoscută numai după titlul *Historia de bello Hungarico-Valachico 1598*, şi despre care vorbeşte Wiszniewski, *Historya literatury polskiej*, Kraków, 1851. in -8, t. 8, p. 71.

EPILOG

Aşa, drumaşul serei, în câmp vrând să se culce,
E fericit când pleacă p-o floare fruntea sa...

BOLINTINEANU

§ 1. Până acum Ioan Vodă juca un rol secundar în analele române şi forma o lipsă în istoria universală.

§ 2. Nu vorbim nemic despre periodul cel aventuros al vieţei sale, sau de tot necunoscut, ori în totul desfigurat la Engel, Wolf, Şincai, Photinos, Vaillant, Laurian şi la toţi ceilalţi, câţi crezură de ajuns o pagină sau două pentru a cuprinde un om pe care nu-l putuse cuprinde o ţară; ne vom pironi toată atenţiunea noastră asupra altor elemente, prin cari persoana individuală a lui Ioan Vodă se

contopeşte cu persoana cea colectivă a României şi atinge colosul umanităţii.

§ 3. Ca domn, el fu judecat până astăzi numai de pre înveninatele spuse ale vrăjmaşilor săi: ciocoi, farisei şi străini.

Astfel marele Iulian Apostatul, unul din cei mai sublimi împăraţi ai Romei deja căzute, zăcea osândit fără rezervă în cursul secolilor, până ce, în fine trebuia să vină un Bayle şi un Voltaire pentru ca să întoarcă Cezarului ceea ce este a lui Cezar.

Astfel, de asemenea, uriaşul Napoleon apare şi mai puţin decât mic în pamfletul lui Victor Hugo; dar nu Victor Hugo este istoricul lui Napoleon.

§ 4. Ca ostaş, Ioan Vodă fu micşorat până astăzi după viclenele relaţiuni ale polonilor, când duşmani neputincioşi, când aliaţi perfizi, cari, în ambe cazurile, voiau a-i răpi sau toată gloria, sau partea-i cea mai frumoasă, împăunându-se ei înşişi cu mizerabilul plagiat de pene strălucite.

Această soartă o avură, vai! toţi eroii României.

Maghiarii, oare, nu-şi atribuiau ei loruşi, în faţa nedomeritei Europe, cele mai falnice şi mai legitime victorii ale lui Mircea, Ţepeş, Ştefan şi Mihai?

§ 5. Numai un democrat poate înţelege domnia lui Ioan Vodă, a cărui toată administraţiunea fuse ca o luminoasă presimţire a cuvintelor lui Saint-Simon;

„Nu lăsaţi ca cei săraci, despoindu-se de puţinul ce au, să mai adauge la prisosul celor avuţi;

Nu lăsaţi ca hoţii cei de frunte să fie puşi judecători peste greşelele cele mici;

Nu lăsaţi ca neştiinţa, superstiţiunea, lenea şi desfrânarea, născute pe puful saloanelor, să calce în picioare capacitatea şi moralitatea, ieşite din întunericul unui bordei..."

§ 6. Numai un soldat poate înţelege războaiele lui Ioan Vodă, cari se povesteau până acum ca un lung „înşiră-te-mărgărite" fără plan şi fără succesiune, dar în cari arta militară descopere cu uimire o prodigioasă diversitate de mijloace, cârmuită de o minunată unitate de direcţiune.

§ 7. Ce e dreptul, ca domn, Ioan Vodă se arată câteodată prea crud; dar Mircea, Ştefan, Mihai, fost-au ei, oare, mai blânzi? dar secolul al şasesprezecelea întreg nu fu el, oare, unul din secolii cei mai încruntaţi în toate ţările lumii, în Spania, în Francia, în Anglia? dar până şi capii bisericilor,

până şi predicatorii păcii evangelice, până şi Luther şi papa Piu V nu strigau ei, oare, atunci cu furie: „Tăiaţi! tăiaţi! tăiaţi mereu!“

§ 8. Ce e dreptul, ca ostaş, Ioan Vodă, după ce făcuse miracole, căzu; dar nu uitaţi cuvintele lui Frederic: „Niciun geniu militar nu poate ţinea contra trădării“; dar nu uitaţi moartea lui Cezar, Enric IV, Gustav-Adolf, şi chiar pe a lui Mihai; dar nu uitaţi Waterloo!...

Nu totdauna succesul este ceea ce distinge pe oamenii cei mari; căci adesea sunt foarte mari tocmai nenorociţii, cari mor semănând, pentru ca modiocra posteritate să aibă fericirea de a culge mai târziu rodul cel ce se coace cu greu.

§ 9. Mircea domnise aproape 40 de ani;

Ştefan – de asemenea;

Mihai tot încă – cu bine, cu rău – îşi trăgănă până la 9 ani eroica-i domnie...

Mircea, Ştefan, Mihai, având puternici duşmani, avură însă şi puternici amici, regi şi împăraţi.

Dar căutaţi cu lumânarea, ca Diogen, nu numai în România, ci căutaţi în toată istoria universală, un singur principe, carele cu mai puţine mijloace să fi executat în pace şi în război,

ca domn şi ca ostaş, într-un interval de douăzeci şi opt de luni, nişte lucruri mai gigantice decât reformele administrative şi bătăliile lui Ioan Vodă!

§ 10. Fiecare fact istoric este o învăţătură, adresată la un moment oarecare ce se va ivi cândva în viitor, precum în poezia lui Heine cedrul Livanului se gândeşte la depărtatul brad din codrii Scandinaviei.

Zilele noastre mi se par a fi anume oara care răspunde la vechea lecţiune a lui Ioan Vodă: şuntem slabi şi dezorganizaţi, nu avem amici, duşmanii ne impresoară, ne ameninţă, ne năbuşesc din toate părţile.

Dar trebuie, oare, să desperăm...? Lipseasc-că un pârcălab Ieremia Golia, lipsească nişte vornici Bilăe şi Murgu, lipsească un hatman Slăvilă, lipsească negrul stol de lacomi vânzători; şi atunci, sub un alt Ioan Vodă, ne vor ajunge doi ani, numai doi ani, fraţilor români! pentru a răsădi în scumpa noastră ţărişoară un paradis, păzit la hotarele sale de mii de îngeri cu săbii înflăcărate.

§ 11. **Pentru cine vrea, în puţin timp şi din nemica se fac multe şi mari.**

FINE

NOTE

I
ORIGINEA LUI IOAN VODĂ

Engel zice: „Wer war dieser Ivonia? Er selbst gab sich fuer einen mit einer Beyschlaeferin erzeugten Son des Voivoden Stephan aus. Nach einer in Pohlen verbreiteten Sage aber war er ein gebohrner Grosspohle aus Masovien. Der Mold. Geschichtschreiber Ureke heiss ihn einen Armenier. Fredro hat das Geruecht, dass er aus Reussen gebuertig gewesen."

Aci sunt adunate toate opiniunile despre originea lui Ioan Vodă, şi anume: 1) fu bastard al unui Ştefan Vodă; 2) fu polon din Masovia: 3) fu polon din Galiţia; 4) fu armean.

Să analizăm câteşipatru părerile.

Toate fântânile, Forgacs, Gorecki, Lasicki, Paprocki, De Thou, Bielski, Isthuanffi, Ureche etc. recunosc cum că moldovenii îşi aduseră domn pe Ioan Vodă din cauză că predecesorul său, Bogdan, iubea pe poloni, pe cari ai noştri deloc nu-i puteau suferi.

Apoi cste oare vreo umbră de probabilitate că alungând pe un polonofil, moldovenii să fi chemat şi îmbrăţişat pe un altul chiar polon?

Să vedem însă de unde îşi are începutul această absurdă afirmaţiune.

1. Despre polono-masovismul lui Ioan Vodă;

Tot, dar tot ce s-a spus în această privinţă decurge din următoarele cuvinte ale lui Gorecki, care însuşi recunoaşte că nu crede în ceea ce relatează: „Erat Ivonia, quem quidam Polonum fuisse in Masovia natum dicunt, stirpis Valachicae...", ceea ce însemnează: „Ion, pe care unii îl fac polon născut în Masovia, era de neam moldovenesc".

Slabă temelie pentru a poloniza pe eroul nostru! Dar de unde derivă ea, oare, aşa cum este? Izvorul îl găsim în Lasicki, care zice că în 1561 Ioan Vodă se afla la Lublin, pe lângă magnatul Ioan Firlei. Oraşul Lublin fiind în Masovia, iată de unde se născoci ridicola poveste de

masovismul lui Ioan Vodă, ca şi când ar fi turc cine petrece la Constantinopole sau neamţ în Viena.

2. Despre polono-galiţismul lui Ioan Vodă:

De aceasta vorbeşte numai Fredo, înţelegând rău un pasagiu din Bielski, unde cronicarul polon numeşte Pocuţia *patrimoniu*, iar nu *patrie*, al lui Ioan Vodă; Pocuţia fiind o parte din Galiţia, iată de unde se născoci şi acea a doua ridicolă poveste, despre originea cea galiţiană.

Ambele aceste fabule se păreau unora cu atât mai de crezut că Ioan Vodă vorbea polonește ca un polon: dar el vorbea şi turceşte ca un turc...

Deci, originea polonă, fie masoviană, fie galiţiană, a principelui nostru este o imposibilitate pe de o parte şi un *quiproquo* pe de altă parte: neşte asemeni fantazii nu merită a figura în istorie; şi cu toate astea le îmbrăţişară Miron Costin. Wolf, Şincai, Palauzov şi alţii.

Rămân celelalte două aserţiuni: 1) fu bastard al unui Ştefan Vodă; 2) fu armean.

Originea moldovenească a lui Ioan Vodă o atestă cronicele turce la Mignot şi la Ricaut. Isthuanffi, cronicele cozace. Forgacs, Bullenger, Gorecki etc.; Lasicki şi Loewenklau[1], mai adaugă

[1] *Annales sultanorum Othmanidarum*, Francofurti, 1596, in -f, p.59.

anume cum că era bastard al unui Ştefan Vodă; tot aşa se intitula el însuşi în toate crisoavele sale; şi tot aşa îl recunoscură şi toţi moldovenii, chemându-l la domnie, ceea ce este de o greutate covârşitoare.

Dar al cărui dintre Ştefani să fi fost bastard? căci de la Ştefan cel Mare până la 1564 istoria Moldovei numără patru principi de acest nume; 1) Ştefan cel Tânăr, fiul lui Bogdan cel Chior; 2) Ştefan Locustă, fiul unui Alexandru Vodă; 3) Ştefan fiul lui Petru Rareş; 4) Ştefan Tomşa.

Care anume din aceştia să fi fost tată lui Ioan Vodă? Până acuma istoricii nu ştiură a se pronunţa asupra acestui punct; şi eu însumi, sunt patru ani, greşisem într-un articol, scris în răpeziciune şi mai mult din memorie pentru ziarul „Tribuna română", unde l-am numit bastard al lui Ştefan Rareş.

De curând avui ocaziunea a descoperi în Arhiva Statului *Condica moldovenească* nr. 1015, pag. 132-34, următorul document al monăstirii Golia, din 1573, martie 6, ce-l reproducem textual în transcripţiunea latină:

„Milostiiu bozieiu Ion voevoda, syn Ştefana voevodi, gospodar zemli moldavskoi.

Oze priidosza pred nami i pred naszimi moldavskimi bolieri Sofiica doczka Iurii, i vnutzi ei Ion Tzogoe

i brat ego Alexa, i sestri ich Annuszka i Fedia i Nastia dieti Marini, i plemenitzi ich Ilia syn Kobaku tiz vnuk Iurii... i prosili sebe ot nas urik na ich pravoiu otninu i diedninu i daanie sezo bil dal diedu ich Iurii ot dieda naszego Bogdana voevodi na edno miesto ot pustini na Veliki Czuluk sczo sia teper imienuet selo Kobiaczanii; i privilie sczo imal died ich Iurii za danie ot Bogdana voevodi na togo viszepisanago sela na imia Kobiaczanii u Velikii Czuluk, on bil zakopal u zemli koli priszli Tatari u zemli s Alexandru voevoda, ta pognil i takmo... my i s naszimi bolieri iskachom i obrietochom s naszimi
duszami oze est im prava otnina i diednina... i dadochom im i utverdichom im naszim znamenitom listom, kako da est im i ot nas urik iakoz i prezde s vsem dochodom, im i dieti ich i vnuczatom i pravnuczatom i praszczoriatom i vsemu rodu ich kto sia im izberet naibliznii neporuszeno nicoliz na vieki; a chotar toe predreczenoe selo na imia Kobaczanii da est ot vsech storon po staromu chotaru pokuda iz vieka ozivali; a na to est viera gospodstva viszepisanago Ion voevoda syn Stefana voevodi, viera prevozliublenago syna gospodstva-mi Petra Voevodi, viera boiar naszich: viera pana Dumbravy dvornika dolniei zemli, viera pana

Pakuraria dvornika gornei zemli, viera pana Kosmi Murgu, viera pana Ion Karaghiuzele i pana Lupe Huru prakalabove chotinskich, viera pana Maxima i pana Romaszka prakalabove niemetzkich, viera pana Toadera... prakalabi romanski, viera pana Gyrli portar suczavski, viera pana Krysti i pana Danczula prakalabi orcheiski, viera pana Malai... viera pana Grigorie spatar, viera pana Iani.... viera pana Buczuma czasznika, viera pana Bilye stolnika, viera pana Nikoari komisa, viera vsech boiar naszich velikich i malich; a po naszem zivotie kto budet gospodar ot dietei naszich ili ot naszego roda il pak... izberet gospodarem naszei moldavstiei zemli, tot bi... naszego daania i potvrezdenia, ale bi dal i ukriepil zaneze... i dali i polvredili... est im prava diednina; a na bolszii kriepost i potvrezdenie tiem vsem viszepisanim velieli esmi naszemu viernomu i poczitenomu bolierinu panu Ion Golie logofet pisati czto ta viszepisana peczat ot dieda naszego Bogdana voevodi, priviesiti... nasze peczat k semu istinomu listu naszemu. Pisal. Kristia Michaileskul."

Precum vedeți, în acest prețios document Ioan Vodă în două rânduri se numește lămurit „fiu al lui Ștefan Vodă fiul lui Bogdan Vodă", adecă al lui Ștefan cel Tânăr și, prin urmare, strănepot al lui Ștefan del Mare.

Cum dară cronicarul Ureche îl numeşte „armean"? şi nu numai cronicarul Ureche, ci încă un alt contimpuran, francezul Languet, un diplomat prea bine informat asupra evenimenlelor Moldovei? Aceste două mărturii atât de pon[d]eroase, cum, oare, să le împăcăm cu originea cea domnească a lui Ioan Vodă?

Credem a fi găsit o cheie pentru a descitra cimilitura.

Concubina lui Ştefan cel Tânăr, care dede naştere bastardă eroului nostru, mai avu un bărbat legitim, cu care făcu alţi doi fii: Potcoavă şi Alexandru, fraţi buni între ei, dar pe cari istoricii de atunci, Bielski, Paszkowski etc. îi numesc numai fraţi de mumă sau uterini – bracia przyrodzoni – cu Ioan Vodă.

În poezia naţională cozacă, unul şi cel mai celebru din acei doi fraţi. Viteazul Potcoavă, e numit Serpega: nume neslavon, netătăresc şi neromân, ci pur armenesc[2], în care e mai cu seamă caracteristic finalul gutural *eg* sau *ag* precum este în cele mai multe numiri armene: Kakeg, Armenag, Arpeg, Havanag, Vashdag, Haigag, Ampeg, Arhneg, Korheg, Endsag, Kelag,

[2] Eugène Borè ap. Baracz, *Zywory slawnych Ormian w Polsce*, Lwow, 1856, in -8, p. 410.

Pazug, Huseg, Farnag, Gornhag, Nerseh, Zareh, Sanadrug, Sahag, Vasag etc. Asemenea nume le poţi vedea la tot pasul în istoria armenească al lui Serpos[3], al cărui însuşi numele ne dovedeşte şi mai limpede decât toate armenismul familiei *Serpega...*

Deci, e clar şi decisiv cum că muma lui Ioan Vodă fu armeancă.

Reciteşte acuma, drept verificaţiune, cele zise asupra fizionomiei acestui principe, şi mai studiază şi însuşi portretul său: căci în istorie se cere, mai pe sus de toate, o armonie de probe.

II
IOAN VODĂ ÎN LUBLIN

În Lasicki întâmpinăm următoarea frază: „Ivonia... anno salutiferi partus 1561, rege Sigismundo-Augusto comitia Lublini agente, Iohannis Firlei... minister fuit".

D. Papiu traduce aşa: „Ioan... pe la anul mântuirii 1561, când regele Sigismund-August celebra comiţiile în Dublin, era *servitorul* lui Ioan Fârlei...".

[3] *Compendio storico sopra la nazione Armena*, Venezia, 1786, in -8.

Astfel pentru d. Papiu, a fi „minister" e a fi „servitor": de asemenea îl tradusese şi Engel prin „Diener".

Dar, oare, puternicul Laski şi, mai ales, ilustrul principe Constantin Ostrogski, „le plus riche et plus puissant Prince du Royaume"[4], oare ei, floarea Poloniei, să fi putut deveni amici personali cu o fostă slugă polonă?

Dar, oare, Bogdan Vodă, gonit din Moldova, n-ar fi mustrat pe fericitul său rival de a fi fost ciocoi mai nainte de a pretinde la domnie?

E prea vederat cum că „minister" al lui Lasicki nu e nici „servitor" al d-lui Papiu, nici „Diener" al lui Engel, cari amândoi nu aprofundară organizaţiunea curţilor boiereşti polone din secolul XVI.

Fiecare din acele curţi se compunea din juni din familiile cele mai nobile, dar cari sau căzuseră în sărăcie, ori căutau preţiosul sprijin al unui patron cu multă influenţă, şi care se întâmpla uneori ca el însuşi să-şi fi început cariera în acelaşi mod. Ei erau „clienţi", nu „servitori", nu „Diener"...

Asupra acestei remarcabile instituţiuni naţionale polonul Golembiowski scrise un volum

[4] Du Fossé, *Trésor politique revue et augmenté*, Paris, 1611, in -8, p. 181.

întreg[5], fără care cu greu s-ar putea înţelege cumsecade poziţiunea lui Ioan Vodă faţă de magnatul Firlei.

III
IOAN VODĂ 1564-1565

Până acum se ştia numai atâta, cum că Ioan Vodă trecu din Polonia în Turcia şi de aci la insula Rodos: despre trecerea din Polonia în Turcia vorbesc mai toţi autorii, despre trecerea la insula Rodos numai cronicarul Ureche.

Actele diplomatice ale ambasadei franceze în Constantinopole, publicate din manuscripte oficiale de către Charrière, aruncă o nouă lumină asupra acestei faze din viaţa lui Ioan Vodă. Extragem toate pasajele relative la cestiune.

1. La 29 iuliu 1564 agentul Petremol scrie din Constantinopolc: „Il court aussy un bruict, de par deça, que le frère de Tumpcha, celuy qui avoit occupé la Moldavie l'année passée, estoit en armes avec sept ou huit mil homes, sous la faveur, aide et protection de Maximilian, roy des Romains, pour entrer en ladicle Moldavie et vanger la mort de son frère..."

[5] *Domy i dwory*, Warszawa, 1830, in -8.

La 23 ianuariu 1565 el scrie iarăşi: „Les Moldaves se plaignent dudit empereur (Maximilian), disant que le frère d'un certain Dimitrasco, qui fut l'année passée executé en ceste ville, est en armes soubz sa faveur et protection pour assaillir et occuper la Moldavie, et en déchasser Alexandre, que le Grand-Seigneur y a constitué après la fuitte et mort de Tumpcha..."

3. O altă scrisoare din 7 aprilie 1565: „Le chaoux qui a apporté les nouvelles de Bude a amené avec soy le frère du Despot qui régnoit en Moldavie, lequel s'est retiré et fuy de l'armée de Maximillian, et le bassa l'ayant cogneu luy a faict beaucoup de faveur, en attendant qu'il face entendre son affaire au Grand-Seigneur..."

4. În fine, scrisoarea din 23 mai 1565: „Le frère du Despot s'estoit retiré vers le Grand – Seigneur, lequel Sa Haultesse a envoyé en gardes à Rhodes avec douze aspres, monnoie de ce pays, de paye par jour, qui sont dix ou onze sols de France: où au contraire le pauvre homme pensoit à son arrivée que le Grand-Seigneur le deust faire tout d'or, et qui le deust remettre en la Moldavie et en déchasser Alexandre."

E vederat că, în câteşipatru epistolele. Petremol vorbeşte de unul şi acelaşi personagiu, deşi dentâi îl numeşte frate cu Tomşa, de aci frate

cu cneazul Dimitrie Wiszniewiecki, apoi frate cu Despota.

Tomşa fu moldovean, Wiszniewiecki – polon, Despota – serb: Tomşa ucisese pe Despota şi trimise pe Wiszniewiecki la pieire la Constantinopole... vă puteţi dară închipui galimatia genealogică în care cade diplomatul francez, făcând pe un cineva frate cu trei personaje atât de diferite!

Cum că vorba e anume despre Ioan Vodă o probează:

1. Cronologia, pe baza cării reconstituim următoarea armonioasă serie de evenimente: în 1561 Ioan Vodă petrece în Masovia; în 1562 trece în Crâm; în 1563 se întoarce în Polonia; în 1564 apare în Austria; în 1565 fuge la Constantinopole şi se trimite surgun la Rodos.

2. Împrejurarea exilului la Rodos, despre care vorbeşte în unire Petremol şi Ureche şi care, sub anii în cestiune, nu se poate aplica fără numai către Ioan Vodă, de vreme ce turcii, din politică, nu surguneau niciodată doi principi moldoveni, prin urmare rivali, în aceeaşi localitate.

3. Despola nu avu niciun frate, precum mărturiseşte el însuşi în genealogia sa, publicată de Sommer; Wiszniewiecki nu avu niciun frate, precum arată Niesiecki; Tomşa să fi avut vreun

frate, ar fi fugit dempreună cu el în Polonia denaintea lui Alexandru Lăpușneanul, ceea ce nu fu.

E remarcabil că fiul cel legitim al lui Ioan Vodă, Petru, pe care Ureche îl pune la anul 1593 sub numele de Petru Cozacul, și despre care Heidenstein zise sub același an: „Sub hoc tempus fictum aliquem Palatinum Valachiae, qui se Ivoniae posteritatem esse praedicabal, sub patrocinium Cosaci receperant... quem Mariemburgum carceri perpetuo adjudical Rex", iar tot așa se exprimă și Ioachim Bielski[6], amândoi contimpurani; e remarcabil că *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum* îl face pe acel Petru fiu al lui Despota, întocmai precum pe Ioan Vodă Petremol îl făcea frate cu Despota; atât de confuze sunt, în genere, noțiunile autorilor asupra genealogiei principilor români!

IV
CĂTRĂ CAPITOLUL 1 § 12

Photinos zice: „Istoricul Guagnini la cronologia Poloniei, cartea XXI, spune că el

[6] *Dalszy ciag kroniki polskiej,* Warszawa, 1851, in -8, p. 146.

Ioan Vodă) e de viţă polonă, şi că ar fi fost chiar în serviciul voivodului Cracoviei. Cunoscător de mai multe limbi, s-a dus pe lângă ambasadorul Poloniei ca dragoman la Constantinopole. Acolo petrecând mai mult timp, a intrat cu încetul în dragostea oamenilor influinţi şi a ajuns să se facă mare dragoman al Porţii Otomane; dar fiind intrigant şi amestecându-se în trebile Moldovei, l-a exilat la insula Rodos..."[7]

Toate aceste sunt un şir de neadevăruri:

1. Noi cunoaştem toate scrierile lui Guagnini, şi nu numai n-am descoperit în ele ceva analog, dar chiar o mărturie opusă, şi anume: „Tot ce vorbesc despre Ioan Vodă – zise Guagnini – am prescurtat din alte cronice, căci eu însumi mă aflam atunci departe de la hotarele Moldovei, tocmai la graniţa Moscoviei, servind în curs de 18 ani în garnizoana de la Witebsk."[8]

2. Toţi dragomanii cei mari ai Porţii Otomane dintre anii 1560-1572 sunt cunoscuţi din Hammer, încât despre Ioan Vodă, noi nu găsim acolo, iar aiurea şi mai puţin, nici cea mai mică aluziune.

De unde dară să fie aceste curiozităţi d-ale lui Photinos?

---

[7] Trad. Lui Sion, t. 3, p. 55.

[8] Ap. Paszkowski, t. 1, p. 189.

Ştim numai atâta cum că ele nu sunt din Guagnini.

La Cantemir ne întâmpină ceva şi mai curios: el confundă pe Ioan Vodă cu Despota, reproducând, în loc de a corege, un pasagiu din *Turco-Graecia* lui Crusius, precum am arătat într-o altă screiere a noastră.[9]

Nu este nicio îndoială cum că Ioan Vodă ştiuse mai multe limbi: crescut între armeni, el vorbea turceşte şi poate tătăreşte; în Polonia învăţase polonеşte şi, petrecând cu aristocraţi ca Firlei, Laski, Ostrogski, desigur că nu era străin nici limbii latine... dar cu toate astea n-a fost niciodată nici mare dragoman al Porţii Otomane, precum vrea Photinos, nici elev al lui Lascaris, precum pretinde Crusius şi Cantemir.

Aşadară, fideli sistemei noastre, noi ne-am ferit de orice incertitudine, mulţumindu-ne a invoca numai factul cel mai presus de bănuială: cum că eroul nostru se ocupase în Constantinopole cu neguţitoria pietrelor scumpe şi deveni mahometan.

Se prea poate să mai fi avut şi vreo funcţiune publică, dar nu ştim.

[9] *Analize literare externe*, Bucurcşti, 1864, in -16.

V
UN DOCUMENT IMPORTANT

Între documentele monastirii Golia din Iaşi se află în original următorul crisov, care fu reprodus şi în *Zapiski Odesskago Obsczestva Istorii i Drevnostei*, dar cu câteva greşeli neiertate, precum de pildă „10 mai" în loc de „10 martie" etc., şi care e cuprins într-o copie ceva mai exactă în *Condica moldovenească* nr. 1015 din Arhiva Statului. „Milostiiu boziiu Ion voevoda syn Ştefana voevodi, gospodar zemli moldavskoi. Oze tot istinnii nasz viernii i pocztenii boliarin pan Ion Golia velikii logofet i sluga nasz viernii Eremiia prakalab i zena ego Tudora, dali i potvredili esmy im ot nas u naszei zemli moldavskoi dvie miesta ot pustini, edin na Dnistru gdie sia imenuet Oxentiia mezdo Molovata i mezdo Moksziia i s miesto za czetiri mlini ot toe strain Nistra u pototzi ustie Ichorlikul, gdie upadaet u Nestru, a drugoe miesto na konetz pesczeram povisze Starago Orchiia gdie upadet doroga Starago Orchiia u Revtia u brud povisze Kiszinevie pod stienku po toe strani Revtia ot k Nestru i s dva mlini u Revtia; iako da usadiat sobi tamo dvie sela, poczto oni sobi kupili ot samomu

gospodstvu-mi, i dali nam osem koni dobri i czetiristia zlat tatarskych piniazi gotovich u nasz vistiar; i dadochom im i utverdichom s sim naszim znamenitom listom, kako da est im ot nas urik i otninu i vikuplenie s vsem dochodom, im i dietem ich i unuczatom i preunuczatom ich i prasczoriatom i vsemu rodu ich, kto sia im izberet naibliznii neporuszeno nikolize na vieky; a chotar tiem viszepisannim dvom miestovom ot pustini na imia Oxentiia mezdo Molovata i mezdo Moksziia i s miesto za czetiri mlini ot toe stranu Nestru a ustie Ichorliku gdie upadaet u Nestru i drugoe miesto, na konetz pesczeram povisze Starago Orcheia, gdie upadaet doroga Starago Orcheia u Revtia u brud povisze Kiszinevie pod stienku po toe strani Revtia, da est k Nestru abi sia dosiagal chotar obom miestom, i da est eliko mozet ozivati dvie sela dosit. A na to est viera naszego gospodstva viszepisanago Ion voevoda syn Ştefana voevodi, i viera prevozliublennago syna gospodstva mi Petra voevodi, i viera vsech boiar naszich moldavskich: viera pana Kozmi Murgu, viera pana Lupe Huru prakalab chotinski, viera pana Toadera prakalab nemetzki, viera pana Ion Karaghiuze prakalab novogradskii, viera pana Eremiia portara suczavskago, viera pana Danczula prakalab orcheiskii, viera pana Malai

Petru postelnik, viera pana Gligorie spatar, viera pana Iani vistiarnik, viera pana Buczuma czasznik, viera pana Bilyi stolnik, viera pana Nekoara komis; i viera vsech boiar naszich moldavskich velikich i malich; a po naszem zivotie... budet... ot naszego rodu ili pak bud kogo Bog izberet gospodar biti naszei moldavstiei zemli, tot bi im neporuszil etc. (blăstem ordinar) pisal Kristia Michaileskul u Iasoch v lieto 7082 miesitza mart 10 den. Ia Ion voevoda i syn nasz Patru."

Acest document, dat deja după declararea războiului şi numai cu două săptămâni mai nainte de începerea primelor ostilităţi limpezeşte următoarele interesante cestiuni din istoria lui Ioan Vodă:

1. Trădătorul pârcălab Ieremia, cunoscut până acum numai sub porecla locală Cernăuţeanul, era frate mai mic al marelui logofăt Ioan Golia şi, prin urmare, cată să-l numim după familia sa proprie Ieremia Golia, iar nu Cernăuţeanul, după numele districtului în care se pare că acest neam se conservă până astăzi printre moşneni. Această descoperire ne conduce la o alta, şi anume, că Ioan Vodă fu binefăcător nu numai pentru Ieremia, ci şi pentru fratele acestuia, pe care, numindu-l mare logofăt, îl înălţă la prima demnitate a ţării şi de către care, de asemenea, fu trădat, mai apoi, în favoarea lui Petru cel Şchiop.

2. În ajunul luptei cu turcii, ţara declară pe fiul lui Ioan Vodă nu numai erede, ci chiar, putem zice, colegă al tronului: „Eu Ioan Vodă şi fiul nostru Petru", ceea ce nu ne întâmpină niciodată în crisoavele altor domni, şi nici chiar în acele anterioare ale lui însuşi Ioan Vodă, în cari toate numele fiului domnesc figurează numai între „marturi" mai sus de nomenclatura boierilor.

3. În fine, acest document ne mai arată compoziţiunea consiliului domnesc în momentul decisiv...

VI
PORTRETUL LUI IOAN VODĂ

Primul portret cunoscut al lui Ioan Vodă este acela ce l-am descoperit şi cumpărat noi la 1862 drept 25 fiorini în Lemberg, la buchinistul Igel senior, printre mai multe alte cartoane vechi; căci imaginea de pe moneta cea de aramă a acestui principe fiind prea ştearsă pe toate exemplarele publicate până acum, se suplenea prin pura fantazie a editorilor, precum probează chiar diferinţa dintre facsimile[le] cel executat de Săulescu şi acel scos de d. Papiu, între cari amândouă nu există nicio asemănare.

Portretul lui Ioan Vodă e colorat *guaccio* pe o foaie de pergamenă în lungime de 15 şi în lăţime de 11 centimetri; hainele şi penele cuşmei sunt albastre, mantaua roşie. După opiniunea cunoscutului nostru pictor d. C. Stăncescu, căruia i-l supusesem spre examinare, ar fi o copie făcută pe la 1800 de pe un original după natură. Cum că e o copie de pe la 1800, dovadă este că, culoarea cea albastră a penelor şi a hainei, precum şi culoarea cea albă a cacomului, nu îngălbeniră deloc, ceea ce nu putea să nu se întâmple cu o copie mai veche. Cum că e de pe original după natură, dovadă este caracteristica figurei, în care lipseşte orice preocupaţiune artistică.

Dar acest portret să fie el, oare, în adevăr, nu al altuia, ci anume al lui Ioan Vodă? Răspundem prin următoarele argumente: 1) inscripţiunea: Io. V. făcută la margini cu litere de aur, şi care se citeşte: *Ioannes Vaivoda;* 2) Costumul care e tocmai din acea epocă, fiind în mare parte identic cu al lui Alexandru Lăpuşneanul pe portretul cel conservat la monastirea Slatina; 3) Pasajele din Gorecki şi din Paprocki despre expresiunea fizionomiei şi mai ales a ochilor lui Ioan Vodă; 4) Tipul armenesc al nasului şi al frunţii...

Poza principelui, la prima vedere, se pare a fi cam curioasă, umărul drept fiind rădicat prea sus; dar această acuzaţiune va dispare dindată ce, în loc de simplul bust, veţi imagina o statură întreagă, făcută în *trei cuarturi* şi cu *piciorul drept înainte,* adecă în *atitudinea unui om ce scoate sabia pentru a merge la atac.* Astfel eu unul sunt bine încredinţat cum că acest portret nu este decât o copie până la brâu de pe un original în toată statura; căci altfel nu e chip a înţelege cum portretistul ar fi adoptat pentru un bust o asemenea poză. Tot pe această bază, noi cutezăm a presupune că Ioan Vodă este reprezentat aci tocmai în momentul ultimului atac din bătălia de la Cahul; de vreme ce în niciuna din celelalte bătălii ale sale el nu se ştie să fi făcut un atac pedestru în persoană.

Unde să fie astăzi originalul, dacă mai este undeva? De către cine fu executat? Cu ce ocaziune? Nu ştim, nu ştim, nu ştim. Tot ce putem presupune se reduce la împrejurarea măritişului văduvei lui Ioan Vodă cu polonul Cristof Strus. Oare nu cumva din această familie va fi provenit primitivul portret? Dar neamul Strus e stins deja de doi secoli.

VII

ISTORIA MILITARĂ A LUI IOAN VODĂ DE PAPROCKI

Paprocki se născu în 1543, dintr-o familie polonă nobilă din Masovia. Îşi făcu studiile în Academia Cracoviană. În 1573 vizită Moldova şi cunoscu în persoană pe Ioan Vodă. Din numeroasele sale scrieri, noi cunoaştem în original următoarele: 1. *Cuibul virtuţii, din care derivă stematele nobiliare ale gloriosului regat polon;* 2. *Stemate nobiliare polone, împărţite în 5 cărţi;* 3. *Grădina regală, în care se vorbeşte de generaţiunea împăraţilor romani, arhiducilor austriaci, regilor poloni etc.;* 4) *Hatmanul sau despre purtarea războaielor.*

În prima din aceste cărţi, publicată în Cracovia numai patru ani după moartea lui Ioan Vodă, Paprocki ne înştiinţează cum că scosese deja la lumină un opuscol deosebit, polonește şi latineşte, asupra războaielor eroului nostru. Astfel, vorbind de lupta lui Ioan Vodă cu polonii la 1572, el se grăbeşte a adăoga: „coc tez y Historia przedtym napisana polskim y lacinskim iezykiem powiada." Mai departe, menţionând

războiul lui Ioan Vodă cu turcii din 1574, zice iarăşi: „iakoz tez Historia krotko o tym napisana polskimi lacinskim iezykiem powiada."[10] Unde oare să fie acea preţioasă istorioară militară a lui Ioan Vodă?

Originalul polon dispăru cu desăvârşire. Ediţiunea latină, făcută de doi nobili poloni, Gorecki şi Lasicki, din cari primul traduse şi amplifică cele despre războiul turc din 1574, iar secundul pe acelea privitoare la invaziunea polonă din 1572, fu publicată pentru prima oară la Frankfort în 1578. Traducţiunea germană, tipărită fără arătarea locului în 1576, cuprinde numai istoria anului 1574, dar e foarte preţioasă fiind literală, cea mai veche şi, pe lângă aceasta, mai lămurindu-ne numai ea singură cum că originalul polon fu publicat la Cracovia anume în 1575. Această rarisimă ediţiune a cunoscut-o cel dintâi Gebhardi[11]; apoi Engel o confruntă cu acea latină.

Aşadar, bazându-se pe Gorecki, pe Lasicki, pe menţionata ediţiune germană şi pe celelalte patru scrieri polone ale lui Paprocki, să ne încercăm acum a analiza pe acest autor pe care

[10] *Gniazdo cnoty*, Krakow, 1578, in –f, p. 1238-1239.

[11] *Algemeine Weltgeschichte*, Leipzig, 1782, in -8, t. 35, p. 665, nota.

predecesorii noştri obicinuiau a-l crede prea orbeşte luând toate cuvintele şi toate virgulele sale drept dogme religioase.

Ca introducţiune, să stabilim însă din capul locului următoarele trei criterii, cari ne vor ajuta la tot pasul în ulterioara critică:

1. Paprocki fu polon, adică dintr-o naţiune pe care cronicarii noştri, cunoscând-o de aproape, o numesc totdauna „lăudăroasă";

2. Paprocki îşi vindea pana pe bani; astfel, bunăoară, plătit de guvernul austriac, el muşca cu un fel de turbare pe celebrul Ioan Zamojski şi pe alţi magnaţi poloni câţi se păreau a fi contrari Curţii de la Viena; ba încă nu se ruşina de a se şi intitula „Stipendiar cezaro-regal"[12];

3. Paprocki nu avea nicio idee de arta militară, precum demonstră, mai bine decât orice, însuşi opul său despre „Hatman", în care el se mărgineşte a perifrază pe *Strategicul* lui Onosander, fără a pune de la sine măcar o nuanţă proprie.

Era polon, era vândut, era nemilitar... prin aceste trei defecte personale se explică toate defectele obiective ale monografiei sale despre Ioan Vodă; dintre cari vom specifica aci numai pe cele principale.

[12] Maciejowski, *Pismiennictwo polskie*, Warszawa, 1851, in -8, t. 1, p. 584.

Paprocki zice cum că Ioan Vodă, intrând în Moldova contra lui Bogdan, ar fi avut cu sine o oaste de 20.000 de turci. Totdodată el nu uită a ne spune că sultanul se scuza înaintea guvernului polon cum că nu trimise pe Ioan Vodă pentru a cuceri Moldova, ci simplu numai pentru neşte treburi neguţitoreşti. Între aceste două aserţiuni noi credem a vedea o neiertată contrazicere. Escorta unui comerciant, să fi fost el chiar un Fugger, adică un Rothschild din acel secol, putea ea oare a se rădica până la număru[l] de 20.000 de oameni armaţi?

Pentru a descoperi adevărul, am putea proceda pe calea analogiei. La 1541, trimiţând pe Petru Rareş domn în Moldova, unde domnea atunci Alexandru Cornea, sultanul îi dede, în loc de oaste, o escortă de 200 călăreţi, tătari, greci, români...[13] Escorta lui Ioan Vodă, a unui neguţitor, să fi fost ea oare mai numeroasă? Noi am pus cifra de 4.000, de 5.000... pare-se că am cam exagerat-o noi înşine; dar orişicum, de la această exagerăţiune a noastră e prea departe până la 20.000 ai lui Paprocki!

Cu 4 sau 5.000 de adunătură, Ioan Vodă cuprinde Moldova şi alungă pe Bogdan în

[13] *Acta Tomiciana*, ap. Engel, t. 2, p. 184.

Polonia. Fugarul strânge acolo o oaste polonă şi se întoarce în ţară pentru a-şi redobândi tronul. Ioan Vodă trimite după ajutor la sangiacul de Akkerman, adună în pripă o oaste moldovenească şi sileşte invaziunea polonă a se retrage cu umiliaţiune. Dacă fuga polonofilului Bogdan nu convenea patriotismului lui Paprocki, apoi cu cât mai vârtos nu-i venea deloc la socoteală ruşinea generalului Mielecki, căruia autorul nostru îi dedica cărţile sale şi de la care, numindu-l mai-mai un al doilea Alexandru Machedon, primea drept recunoştinţă... bani! Deci, pentru a dezvinovăţi pe ai săi. Paprocki recurge şi aci la obicinuitul său mijloc ce-l întrebuinţase deja mai sus: el măreşte forţele lui Ioan Vodă până la o cifră fabuloasă şi micşorează oastea polonă până la un minimum comic.

Câţi erau polonii? Paprocki răspunde: numai 1.300. Câţi erau moldovenii şi cei turci ai sangiacului de Akkerman? Despre numărul turcilor Paprocki tace, dar despre al moldovenilor răspunde în două scrieri, în două feluri: odată în proză, cum că moldovenii erau peste 60.000; a doua oară în versuri, că erau peste 100.000:

Iată şi texturile ce le reproducem ca piese justificative:

1. Din *Gniazdo Cnoty*, pag. 1237-38: „Za tegoz Krola slawnego za wola y roskazaniem

iego. Mikolay Mielecki Woiewoda ziem Podolskich. Nowomieyski y Grodecki Starosta, syn Janna Woiewody Podolskiego y Marszalka koronnego, czlowiek taki w ktorym to wszytko obaczyc mozem, czego Cicero w wielkim Imperatorze potrzebowal, laborem in negotiis, fortitudinem in periculis, industriam in agendo, celeritatem in conficiendo, consilium in providendo; tych zacnych sztuk doznala oyczyzna w tym zacnym Senatorze, pokazala sie w nim scientia rei militaris, virtus, autoritas et foelicitas, do czego okazania, iz mu tu placu, krotkosci folguiac nie dostawa, zaniechac musze na ten czas: ten nie maiac tylko trzynascie seth ludu Rycerskiego, wiachal w ziemie Woloska z Bogdanem z synem Alexandra Woiewody Woloskiego, ktory bedac po oycu Woiewoda Woloskim, byl zegnan od Iwonie przez zdrade Wolochow, z dozwoleniem Cezarza Tureckiego Zelima. Chcac go znowu wsadzic na mieysce iego, then Woiewoda Podolski Roku 1573 (sic), nie spodziewaiac sie tak predkiey gotowosci Iwoniowey, szedl z onym ludem ku Iasom, trafil na lud wielki, gdzie samych Wolochow bylo 60.000, okrom Turkow, Grekow, Serbow, ktore byl z soba Iwonia przywiodl za pierwszym wesciem na to tam Panstwo, z ktorymi gdy sie

trafil u rzeki Pruta, obaczywszy wielkosc ludzi, rozumieiac ze im nie mogl zdolac zwoim pocztem, obrocil sie nazad, nie pokazuiac tego nieprzyiacielowi aby sie mial wrocic, kazal szukac brodow w oney rzece iacoby do nich przeprawic sie chcial, w tym poczal lud uwodzic nazad przed ona wielkoscia, ktorzy kiedy postrzegli szli za nimi uczyniwsy postanowienie, co komu za korzysc miala byc z onego obozu, takze z wiezniow Polskich, ale kiedy do thego przyszlo, ze ich chcieli brac wedlug postanowionych mysli swych, iakie szwanki brali a mezny odpor od oney garsci ludzi: o tym ci szerzey *Kronika* powie, coc tez y *Historya* przedtym napisana Polskim y Lacinskim iezykiem powiada, iako wielka szkode w onym ogromnym woysku uczynil ten zacny a pamieci wieczney godny Hetman, lud swoy w cale uwiodl, y tego ocz sie kusil za ona swa dobra sprawa, iuzby byl dokazal, bo iuz byl Turki y Wolochy barzo potrworzyl, kiedy im wodze znaczne zbito, iuz sie pokuszali po kilka razow uciekac. Ale ten zacny Senator y Hetman fortunny, baczac niechec Wolochow przeciwko Bogdanowi, ktorzy ieszcze niedoswiadczywszy srogosci Iwoniowey, nie chcieli przyiac Bogdana, on y na to sie ogladaiac, y widzac Turkow nie

malo, ogladaiac sie na przymierze ktore z Tureckim Cesarzem krol Polski mial, zrozumiawszy ze tho byla wola iego aby Iwonia byl Panem tey tam ziemie, uchodzil do konca obronna reka az do Zamku Chocimia, na ktorym byl Rotmistrz Polak y maz slawny Marcin Dobrosolowski z Domn Roza, kthory potym onym spracowanym ludziem z Zamku dodal wielkiego ratunku. Gdy sie przeprawiali przez Niestr ku Kamiencu, tak sie srogi y ogromny on poczet zdal nieprzyiacielowi, iz inaczey nie powiedali przed Basza, iedno ze bylo Polakow 40 tysiecy. Sam potym Iwonia, com w uszy swe slyszal, kiedy Andrzeiowi Taranowskiemu, powiedaiac o tey swey trwodze, powiedal dziesiec tysiecy byc onego pocztu Polskiego, te trzynascie set, iesli nie ktorych nad mniey, wiecey nie bylo."

2. Într-o scriere despre familiile nobile din Podolia şi Galiţia, pe care o cunoaştem numai în extract. Paprocki se adresează către însuşi Mielecki în următorul mod:

„Gdy sie o cie sto tysiac Wolochow kusilo
We dnie w noce nad toba zawsze sie wieszaly.
Ktoryches bez swey szkody zbil poczet nie maly.

Wiele zuchwalych Turcow glow swych
ostradalo.
Serbow, innych narodow poleglo nie malo
Ani on Hektor Grekom, Hannibal
Rzymianom
Nie byl tak nigdy srogi, iako ty poganom.
Tego sie uszy moye dosyc nasluchaly.
Oczy ich twarzy smetnych tez sie
napatrzaly.
Iakie ciezkie wzdychania onie s tego mieli,
Ze od twey trochy ludu ten upad cierpieli.
Ktory oni na swoy lup, gdy go obaczyli,
Rozdzielali, naczym sie barzo omylili,
Umyslili oskoczyc iako w polu ptaki.
Tak cie zwali z ludem twym zgola
nieboraki.
Alec ono lakomstwo, ona mezna sila,
Umysl im on hardy pretko odmienila.
Co tuszyli z obozu twego zostac pany.
To swoy nazad wrocili bardzo
oszarpany."[14]

Să căutăm acum adevărul. El se poate deduce din însuşi Paprocki, care, din norocire

[14] *Panosza, tho iest wyslawienie panow y paniat ziem Ruskich,* Krakow, 1575, in -4. – Vezi Balinski, *Studia historyczne,* Wilno, 1856, in -8, p. 334.

pentru noi, nu se fereşte de contradicţiuni. Urmărind textul naraţiunii sale în traducerea latină a lui Lasicki, noi nu vedem în ea specificaţi decât numai 6000 de moldoveni, sub comanda lui Dumbravă. Din documente se ştie că Dumbravă, după descapitarea lui Ionaşcu Zbierea, fu făcut mare vornic al Ţării-de-Jos. Se mai ştie că judeţul Iaşului, asupra căruia veneau polonii, era o parte din Ţara-de-Jos. Prin urmare, Dumbravă comanda nu un detaşament, nu nişte avanposturi, ci toată armata Ţării-de-Jos. Acea armată, comandată de Dumbravă, Paprocki zice, o mai repetăm, că erau 6000 de oameni. Noi îl credem astă dată şi, crezându-l, cată să încheiem cum că numai 6000 de oameni compunea toată oastea moldovenească, cu care Ioan Vodă respinse invaziunea polonă. În adevăr, peste doi ani de domnie, în 1574, fiind deja oarecum pregătit, şi tot încă Ioan Vodă nu putu aduna în pripă contra invaziunii muntene a lui Petru cel Şchiop decât numai de la 9 la 10000 de moldoveni: cum dară să fi putut aduna el mai mult de 6000 la începutul domnirii sale, când nu avuse încă timpul nici de a se aşeza pe tron?

Încât priveşte contingentul sangiacului de Akkerman, apoi el nu putea avea mai mult de 3000 de oameni, de vreme ce vornicul Dumbravă îl ţinea mereu în avangardă, adecă îi dedea rolul unei treimi din totalitatea armatei.

Deci, toată oastea lui Ioan Vodă, moldoveni şi turci, erau 9000. Puneţi 10.000... tot încă până la 60.000 în proză şi până la 100.000 în versuri, distanţa e enormă!

Abordăm acum numărul armatei polone, pe care Paprocki o reduce la 1300 de oameni. Ne ajunge a spune că această cifră se părea ridicolă chiar traducătorului Gorecki, care pune în loc de 1300: „quator milia equitum plus minus".

Noi echilibrăm aceste două cifre, adoptând numărul mediu de 3000. Erau 3000 de „equiţi", adecă nobili; dar în Polonia fiecare nobil ducea cu sine la război cel puţin câte o slugă sau două, încât armata întreagă, cu buni cu răi, se putea rădica până la 6000, ba şi până la 10.000. După chiar mărturisirea lui Paprocki, în textul polon în proză, reprodus mai sus, însuşi Ioan Vodă, bazat, desigur, pe raporturile spionilor săi, zicea că polonii erau în total până la 10.000. Acesta dară este adevărul.

Tot aşa de desnaturată în opul lui Paprocki este toată expediţiunea polonilor în Moldova; o expediţiune ciudată, despre care maghiarul Forgacs, nu numai contimpuran, nu numai om de stat bine informat, ci încă un istoric de tot imparţial, fiindcă nu era nici polon, nici moldovean, zice atâta: „Parva praelia nequiquam tentavere, multis suorum amissis, praesertim in flumine cum fuga praecipites in undas agerentur".

Trecem acum la istoria războiului lui Ioan Vodă cu turcii în 1574. Din inamici, polonii devenind aliaţi. Paprocki se apucă a asigura cum că toate victoriile moldovenilor se operară prin vitejia polonilor.

În bătălia de la Jilişte fură bătuţi muntenii. Paprocki zice că în fruntea avangardei lui Ioan Vodă, adecă principalul instrument al victoriei, fuse Swierczewski. Muntenii încredinţează că i-a bătut vornicul Dumbravă. Cui să credem? Nouă ni se pare că cei bătuţi trebuiau să fi cunoscut mai bine decât oricine pe acela care-i bătuse şi pe care apoi, prinzându-l, ei îl descapitară tocmai din acea cauză. În Arhiva Statului, Condica Mss. de *la monastirea Vierosului,* pag. 102-3, se află înregistrat următorul document din 1575, august 22, emanat de la chiar domnul muntenesc cel învins la Jilişte. Originalul slavon l-am publicat noi în „Arhiva istorică a României", t. 1, nr. 53, încât ne mărginim a reproduce aice numai traducţiunea:

Cu mila lui D[umne]zeu, Ioan Alexandru, voievod şi domn a toată ţara ungro-română, fiul marelui şi prea bunului Mircea Vodă, nepotul lui Mihnea Vodă, dă domnia mea această poruncă domnească respectabilului dregător domnesc jupânul Ivaşcu vel-vornic şi cu fiii săi câţi îi va

dărui D[umne]zeu, ca să-i fie lui grindurile cu toate siliştile şi cu toate bălţile şi cu toate hotarele, cari grinduri fură domneşti şi le hărăzise răposatul Radu Vodă vistierului Radu, tatăl respectabilului dregător domnesc jupân Ivaşcu vel-vornic, pentru a lui credincioasă şi dreaptă slujbă; iară apoi în zilele Domniei Mele, prilejuindu-ni-se război şi bătălie cu moldovenii, cari veniră asupra capului Domniei Mele cu înşelăciunea şi viclenia vornicului Dumbravă, şi fugind apoi acest Dumbravă vornicul în Ţara Ungurească la Bator Iştfan voievodul Ardealului, mers-a atunci respectabilul dregător domnesc jupân Ivaşcu vel-Vornic la Bator Iştfan, şi cu multă bătaie de cap şi cheltuială a scos pe vornicul Dumbravă de l-a adus la Domnia Mea legat ca pe un trădător al sultanului şi al Domniei Mele; în aceeaşi călătorie i s-a întâmplat de a da acolo în Transilvania peste Barbu, fiul lui Benga, şi l-a întors la credinţa Domniei Mele, făcându-ne să-l graţiem şi să-i înapoiem lui toate satele, proprietăţile şi ţiganii de moştenire; iară după aceea acel Barbu găsi într-un document a; neamului său siliştile şi grindurile de mai sus şi le dărui, fără nicio violenţă, înaintea Domniei Mele, menţionatului dregător domnesc drept răsplată pentru binele ce-l primise de la el când îl scoase din ţară străină; deci şi noi am dat

acest crisov menţionatului boier, respectabilului dregător domnesc jupân Ivaşcu vel-vornic, ca să-i fie lui, şi fiilor săi, şi nepoţilor săi, şi strănepoţilor săi, acele grinduri şi silişti cu toate bălţile şi cu toate hotarele moşie ohavnică, de nime neatinsă, după deciziunea Domniei Mele, care am pus şi marturi: jupân Neagoe vel-logofăt, şi jupân Stan vel-spătar, şi jupân Mitrea vel-vistier, şi Brat vel-comis, şi Badea vel-stolnic, şi Gonţe vel-paharnic, şi jupân Stoica vel-postelnic; şi ispravnic Neagoe vel-logofăt; şi am scris eu Neagoe mic diacon în minunatul oraş Bucureşti, luna august 22, de la Adam anul curgător 7083."

Deci, Swierczewski fu o nimica toată în bătălia de la Jilişte, în care, ca şi în războiul cu polonii din 1572, rolul principal îl jucă viteazul vornic Dumbravă.

Tot favoritului său Swierczewski îi atribuie Paprocki şi victoria de lângă Lopuşna. Neadevărul e vederat. Însuşi autorul, contrazicându-se necontenit, recunoaşte că abia în secunda bătălie de la Bender, adică mult mai în urmă după acea de lângă Lopuşna, Ioan Vodă se hotărî pentru prima oară a acorda lui Swierczewski un comandament superior: ba încă şi atunci cu oarecare sfială şi într-o poziţiune astfel, încât să fie sub priveghiarea principelui.

Mai zice Paprocki că în acea bătălie de lângă Lopuşna, afară de cozaci se mai aflau vro 8000 de călăraşi moldoveni, adecă toată trupa hatmanului domnesc. Ei bine! este, oare, probabil ca un hatman naţional să fi primit fără murmur a se supune unui simplu căpitan venetic? este, oare, probabil ca însuşi Ioan Vodă, atât de populat şi atât de diplomat, să fi cugetat măcar a manifesta un asemenea despreţ pentru generalii moldoveni în favoarea unor subalterni străini?... Mai pe scurt, în bătaia de lângă Lopuşna, ca şi în acea de la Jilişte, Swierczewski se ilustră numai în ochii lui Paprocki.

Pe când Ioan Vodă stetea denaintea Benderului, se petrecu un eveniment, despre care istoricul nostru vorbeşte aşa: „Sechshundert Kosaken aus den Fussknechten die kuene Wagehalse waren, kamen unter die Tuerkische Stad Bialogrod etc.“ Lectorul se întreabă cu mirare, de unde provin aceşti 600 de cozaci de cei pedeştri, deoarăce cei 1200 veniţi la începutul războiului în ajutorul lui Ioan Vodă erau toţi călări. „Ritter“ după propria lămurită mărturisire a lui însuşi Paprocki. De unde? Istoricul polon, atât de limbut în alte ocaziuni, lăsă aci o neiertată lacună, care trebuie completată prin următoarele două autorităţi: 1. În scrisoarea vizirului

Mehmed-Socolli, ce am publicat-o din manuscript în „Arhiva istorică a României", t. I, nr. 47, se zice: „Cum ille iniquus et reprobus adiungeret se ad proditionem Iwan nempe Palatinus Moldaviensis, videretque milites Caesaris esse imparatos, impetum in Tehiniensem (provinciam) faciens, agricolasque et pastores in campo trucidans; statim Poloni quoque, viginti quinque caeloces instruentes; et milites imponentes, impetum in Albam-Nester fecerunt, inciderunt et devastaverunt." 2. O cronică cozacă arată anume că în capul acelei marine venite în sprijinul lui Ioan Vodă, pe când stetea lângă Bender era anume cozacul Pokotilo[15]; Iată ce fel de încurcătură ne întâmpină adesea în prolixa narațiune a prea lăudatului Paprocki, care, pentru a merita numele de fântână istorică, trebuie mai nainte distilat picătură câte picătură prin alambicul criticei.

Ceva mai jos, după ce povestise retragerea lui Ioan Vodă de la Bender la Huși, Paprocki zice deodată că, voind a merge acum întru întâmpinarea turcilor cari trecuseră Dunărea, principele lăsă la o parte asediul citadelei de la Bender. Da el nu mai era lângă Bender, de vreme

[15] Macicjowski, *Pamietniki o dziejach Slowian*, Petersburg, 1839, in -8, t. 1, p. 295.

ce mai nainte de trecerea turcilor se retrăsese deja la Huşi! Ş-apoi cum să fi putut el a mai asedia o citadelă orişicare, de vreme ce însuşi Paprocki declară că, ajungând la Huşi, concediase toată infanteria, iar toată cavaleria o avea trimisă la trecătoarea Dunării? Şezând la Huşi, fără infanterie şi fără cavalerie, Ioan Vodă asedia Benderul: ce galimatie! Cum, oare, să ne putem orienta pentru asemenea nonsensuri? D. Laurian, comentând acest pasagiu, crede că, pe când Ioan Vodă se odihnea în Huşi, cozacii ei singuri ar fi rămas denaintea citadelei de la Bender[16]. Dar o mie de oameni, milităreşte vorbind, nu e chip a asedia o fortăreaţă! Aşadară, unicul mod de a descurca adevărul este de a presupune că atunci când Ioan Vodă şedea în Huşi, când infanteria moldovenească era concediată, când cavaleria stetea la Dunăre, susţinută – precum arată cronicele cozace – de flotila lui Pokotilo; tot atunci cozacii cei călări ai lui Swierczewski vor fi jefuit prejmetele Benderului, ceea ce Paprocki iperboliză sub pomposul nume de asediul citadelei. Aşa cel puţin am priceput-o noi.

Nu mai limpede, ba poate şi mai confuză e descripţiunea bătăliei de la Cahul. Ca şi în

[16] *Istoria românilor*, Iaşi, 1853, in -8, t. 3, p. 80.

privinţa acelei de la Jilişte, Paprocki nu specifică nici măcar numele localităţii, care, în ambele cazuri, ne-ar rămâne necunoscut, de n-am avea recurs la câteva fericite documente şi la cronica lui Ureche. Bătălia avu loc în faţa Isakcii – zice Paprocki, adecă neapărat, pe ţărmul oriental al lacului Cahul – deşi o spune nu Paprocki, ci numai carta geografică: Armata moldovenească, zice iarăşi Paprocki, era împărţită în trei corpuri deosebite: cavalerie, infanterie şi cozaci. Dar cine din ei ocupa stânga? cine dreapta? cine centrul? Paprocki nu răspunde la aceste întrebări. Să vedem în ce chip s-ar putea completa o lipsă atât de esenţială, şi – observaţi bine – s-ar putea completa din însuşi Paprocki. El zice că Ioan Vodă se ţinea în persoană cu pedestrimea, însă trecea câteodată la cozaci, dar din neîncredere nu se apropia deloc de cavalerie. Prin urmare, infanteria stetea în centru. Mai apoi, Paprocki mai zice că Ioan Vodă, mai nainte de începerea bătăliei, urcase în două rânduri o înălţime de pe ţărmul lacului, adecă la dreapta oştii. Prin urmare, la dreapta se afla cozacii, iar cavaleria la stânga; căci să fi stătut cavaleria la dreapta, Ioan Vodă, neîncrezându-se în ea, n-ar fi urcat acea înălţime. Iată în ce mod o analiză istorică e în stare de a străbate până în obscuritatea cea mai profundă. Să

cercetăm acum cifra armatei moldovene. Paprocki zice că afară de cei 1.200 de cozaci, toată oastea lui Ioan Vodă era 30.000. Tot el lămureşte că pedestrimea era 20.000. Cum, dară, poate să zică tot el cum că cavalerie să fi fost 13.000 sub comanda pârcălabului Ieremia, şi mai mulţi alţi pe cari la finitul bătăliei îi împrăştie sosirea tătarilor? Cum aşa? Deoarece toată oastea era 30.000 din care infanterie 20.000, apoi e matematiceşte cert că cavalerie, peste tot, nu putea fi mai mult de 10.000, din cari pârcălabul Ieremia, ca unul ce comanda numai prima linie, nu putea avea mai mult de 5.000. E de mirare cum niciunul din istoricii noştri n-a cores o eroare atât de pipătă. Dar lăsând la o parte celelalte inexactităţi mărunte din descripţiunea bătăliei de la Cahul, şi pe cari le-am îndreptat după putinţă în însuşi textul scrierii noastre, să mai notificăm aci numai pasagiul următor: „Auff der andern seiten wurden sie (die Walachen) auch von Tattern, und dem gantzen Tuerkischen Hauffen uberfallen, den als sie (die Tattern) merckten das inen das Geschuetz nicht schaden mochtem kamen sie alle aus dem Thal herfuer...“ De unde veniră aceşti tătari? Întrebarea este: din faţă sau din dos? Sensul literal al naraţiunii lui Paprocki îndeamnă a crede că ei făceau parte din însăşi armata turcă şi, prin

urmare, loviră stânga moldovenilor anume din faţă. Cu toate astea, noi ştim din Ureche că, după pierderea bătăliei, Ioan Vodă se retrase la satul Roşcani, ars cu câteva momente mai nainte de către tătari. A se retrage poate cineva mai îndărăt: prin urmare, pentru ca să fi putut arde Roşcanii, tătarii trebuiau să fi sosit deja în cursul bătăliei lovind stânga moldovenilor anume din dos...

Finim, Paprocki este un izvor neapărat pentru istoria militară a lui Ioan Vodă, încât, dacă noi nu-l reproducem aci întreg, cauza este că l-a retipărit deja, de curând, nemţeşte şi în ambele traducţiuni latine, neobositul nostru biblioman d. Papiu. Cu toate astea, preţioasă pentru un istoric, opera lui Paprocki nu poate avea nicio valoare pentru un lector ordinar, care niciodată nu va fi în stare a descifra adevărul într-un nămol monstruos de minciuni.

VIII
IONAŞCU ZBIEREA, IOSIF VEVERIŢĂ, LUP HURU

Grupăm în această notă la un loc câteva detalii asupra tuturor acestor boieri legaţi cu istoria lui Ioan Vodă.

1. Ureche zice numai atâta că Ionaşcu Zbierea fu descapitat în ziua Paştilor îndată după încoronarea lui Ioan Vodă. Dar cine fu acest Ionaşcu Zbierea? – cronicarul tace. Din documentele lui Bogdan, predecesorul lui Ioan Vodă, înregistrate în număr de trei în *Condica* [*moldovenească*] nr. 1015 din Arhiva Statului, ne încredinţăm că acest personagiu ocupase cea mai înaltă demnitate militară în Moldova, ca „mare vornic al Ţării-de-Jos". Din documentele lui Ioan Vodă, din aceeaşi *Condică*, ne încredinţăm că îndată după descapitarea lui Zbierea îi succese în demnitate Dumbravă. Se naşte întrebarea: din ce cauză să fi destituit şi supliciul Ioan Vodă pe un aristocrat atât de puternic? Răspuns, în parte, îl găsim la Forgacs: „Quibus omnibus patratis, Ioannes Regulus Turcarum exercitum dimisit, nobiliores autem praecipuae auctoritatis viros, praesertim Bogdano studiosos, more quodam genlis omnes trucidavit". Aşadară, Zbierea era un sfidat al destronatului Bogdan, încât Ioan Vodă, firește, nu putea să-i lase în mână cel mai înalt post al ţării, pentru care se cerea un om devotat noii stări de lucruri, precum era, bunăoară, Dumbravă. Dar destinaţiunea nu era, oare, de ajuns? De ce mai trebuia descapitarea? Această extremă măsură se explică prin împrejurarea invaziunii polonilor în Moldova. Cu câteva mii de oameni, Mielecki ar fi

cutezat el, oare, a trece Nistrul, să nu mai fi avut alte speranţe? Apoi, trecând Nistrul, de ce oare nu merse d-a dreptul asupra Sucevei, ci se pogorî pe Prut în direcţiunea Ţării-de-Jos, în care vornicise Zbierea? E vederat că generalul polon, neştiind încă nimica de descapitarea acestui boier şi de înlocuirea lui prin credinciosul Dumbravă, conta pe promisiuni ce i le-ar fi dat fostul mare vornic de a uni armata Ţării-de-Jos cu oastea de invaziune...

2. Din documente se vede că Iosif Veveriţă fusese dentru-ntâi mare boier la curtea fiilor lui Petru Rareş; apoi se vându lui Alexandru Lăpuşneanul, apoi se vându lui Despota, apoi trădă şi pe acesta în favoarea lui Ştefan Tomşa. Cronica lui Ureche zice că, fugind cu Tomşa la Leopole, el ar fi fost descapitat acolo. Nu e adevărat sau mai bine, este o greşeală făcută de copistul cronicei, care văzând fraza: „Tomşa Vodă a trecut la Ţara Leşească cu sfetnicii săi, cu Moţoc vornicul şi cu Spancioc spătar şi cu Veveriţă postelnicul", adause numele lui Veveriţă şi cu câteva rânduri mai jos către fraza: „I-a tăiat capul Tomşei, lui Moţoc vornicul şi lui Spancioc spătarul". În adevăr, din acte oficiale, se ştie pozitiv că descapitaţi fură numai Tomşa, Moţoc şi

Spancioc[17]; iar următorul document de la regele Sigismund-August, înregistrat în *Acta Castrensia Leopolensia*, ms. în Arhivul din Mănăstirea Bernardinilor în Leopole, t. 334, p. 179-80, probează că Veveriţă, scăpând din Moldova în Polonia, rătăcea acolo în fruntea a nişte hoţi în curs de mai mulţi ani:

„Oblata mandati occasione Valachorum actum in C. inf. I. feria tertia ante festum S. Bartholomej Apostoli proxima Anno Domini MDL.XX.

Zygmunth Augusth z Boziy laski Krol Polski etc. Wszytkim w obecz y kazdemu z osobna thak duchownego iako y swieczkiego stanu przelozonim Woevodom Casthellanom Stharosthom Podstarostom Burgrabiom Woytom Bormistrzom Raicom Kniaziom vatamanom y wszytkiego przelozentsva liudziem, takze tez y inem wszylkiem poddanim naszym pod panowaniem y rozkazaniem naszym bendacym wdziecznie y wiernie nam milym laske nasze Krolewska. Wdziecznie y wiernie nam mili. Oznaymuie nam Woiewoda Woloski przez pisanie y posla swego, ze poddani iego zbiegowie z Woloch mianowicie Malczy, Weweriza y Haran,

[17] Barancz, *Pamietnik dziejow polskih*, Lwow, 1855, in -8. p. 25.

ktory ieszcze za oyca iego zdradi pod panem swym czynili, iako y terasz, walesaiac sie po granicach wegierskich y naszych ziem ukrainnych zamyslaia cos przeciwko panu woiewodzie y zas nieiaki rozruch y niepokoy ziemi iego uczynia, to on wiedzac uczickl sie do nas z prozbami swemi abysmy go od takiego niebezpieczenstwa ochronili, a te zbiegi precz z ziemie naszey wypedzili a niedopuszczali swawolenstwa y zdrady ym przywodzic przeciw panu swemu przezeczonemu woewodzie woloskiemu, czo my widzac byc powinnoscia nasza wedlia przemierza ktory mamy z panem woiewoda y z ziemia iego woloska, rozkazuiemy w, waszym iako poddanim naszym aby w. wasze pilna a bendliwa piecza o tech zbiegach mieli a wywydziawszy o nich z. ziemie naszey wypedzic roskazali, y tak... iakoby pan woiwoda od nich tez ziem naszych zadnego niebezpieczenstwa y trudnosci niemial. A inak pod laska nasza aby niebylo. Roku panskiego... panowania naszego XXXX."

Alungat din Polonia, Veveriţă se întoarse în Moldova şi scăpă de dizgraţia lui Bogdan Vodă, făcându-se călugăr.

3. Epistola vizirului Mehmed-Socolli, vorbind despre moldovenii cei fugiţi peste Nistru

în urma pieirii lui Ioan Vodă, zice: „quam primum autem Ivanum esse captum decollatumque Polonis innotuit, mox ducentis militibus missis, socerum Ivani provissorem Choczimensem, coniugem, thesaurum, bonaque universa, necnon coniuges septem boierorum, viginti septem curribus imponentes, in Poloniam abstulistis". Deci, socrul lui Ioan Vodă fu pârcălabul de Hotin, carele scăpă apoi în Polonia. Din documente se vede că, din cei doi pârcălabi de Hotin la 1574, Ieremia Golia însoţise pe Ioan Vodă în război şi pieri în bătălia de la Cahul, încât numai cellalt pârcălab, anume Lupea Huru, rămas în Hotin, putea fi socru al principelui şi a fugi peste Nistru.

IX
CRONICARUL URECHE

Din vederea d-lui Kogălniceanu şi a tuturor câţi au scris până acum mult-puţin asupra istorici literaturei noastre, scăpă următorul pasagiu din *Cronicul vlacho-moldo-românesc* al lui Cantemir, t.I. p.103: „Ureche au trăit şi au scris pe vremile lui Aron Vodă Tiranul, într-a căruia domnie şi sfârşitul istoriei sale face". Cine oare putea să ştie aceasta mai bine decât Cantemir, destul de

apropiat prin timp de epoca lui însuşi Ureche, de la care nu trecuse atunci nici un secol şi ca domn având la dispoziţiune manuscriptele cele mai corecte ale cronicei?

Aşadară, autorul cronicei fu anume Nistor Ureche, mare logofăt sub Aron Vodă, redevenit numai mare vornic sub domnii succesivi din familia Movileştilor, precum vezi documentul ce l-am publicat în „Arhiva istorică a României", t. 1, nr. 28.

E sigur însă că el nu avuse timp de a-şi redacta definitiv opera, lăsând numai neşte extracte şi notiţe împrăştiate, pe cari un altul, mai probabil însuşi fiu-său Grigorie Ureche, le va fi redus mai în urmă într-o ordine sistematică. Dovada cea mai bună de redacţiunea cronicei deja după moartea lui Nistor este următoarea. Sub domnia lui Ştefan cel Mare se narează invaziunea de peste Nistru a hatmanilor cozăceşti Lobodă şi Nalivaico. Cozacii nu existau încă deloc pe când trăia Ştefan cel Mare; dar cu toate astea, precum se ştie din Heidenstein, Bielski, Paprocki, din 15 toţi istoricii poloni şi din toate cronicele cozace, Nalivaico şi Lobodă, doi hatmani cozăceşti, făcură în adevăr o invaziune în Moldova... în anul 1596. E vederat că redactorul cel posterior, găsind o notiţă fără dată despre acest eveniment, îl atribui pe ghicite timpului lui Ştefan cel Mare.

Cum că Nistor Ureche fusese în junie uricar la curtea lui Ioan Vodă, am probat-o prin documentul publicat în „Arhiva istorică a României", t. 1, nr. 164. Această împrejurare dă un preţ special acelui capitol din cronică, unde se povesteşte domnia eroului nostru. Să observăm însă că aice, ca şi în toată opera, textul nu e de mâna lui Nistor, ci completat şi adăugat de către redactorul cel posterior, pe baza cronicei polone a lui Paszkowski. Deci, o adevărată valoare pot avea pentru noi numai acele pasaje ce nu le găsim în Paszkowski şi cari, prin urmare, sunt originale ale lui Ureche, precum anume despre insula Rodos, despre Ionaşcu Zbierea, despre satul Roşcani etc.

X
VINTILĂ VODĂ

Peste câteva zile după pieirea lui Ioan Vodă un celebru diplomat, francez de origine şi petrecător în misiune politică la Viena, scria către un englez următoarea epistolă, necunoscută predecesorilor noştri şi din care se vede, între altele, cât de mult se interesa atunci toată Europa de ceea ce se petrecea pe ţărmii nordici ai Dunării:

„Quoniam vestri multa scribunt de tumultibus nuper excitatis in Moldavia, quorum pleraque sunt falsa, volo tibi indicare, quid de ea re hic habeamus. Credo te antea audivisse quondam Ioannem Armenium fretum auxiliis Turcicis ante biennium occupasse Moldaviam, pulso Vaivoda, qui in ea regnabat. Alexander Vaivoda Transalpinae (quae est altera pars Valachiae) egit Constantinopoli, ut hic Armenius Moldavia pelleretur, et Crater ejus Petrus in ipsius locum sufficeretur: quod ubi audivit Armenius, Alexandrum repente ivasit, ac profligavit, et Bocurestum ejus regiam occupavit, ibique Vaivodam constituit quemdam Ventilam Petraschk. Verum Turcae collectis postea copiis, controversiam hanc dirimerunt, et miscrum Armenium desertum a suis, Constantinopolim captivum abduxerunt, Moldaviae autem praefecerunt Alexandrum quondam, liominem plane senem, qui, ante multos annus ibi regnaveral: jamdudum autem a Turco asservabatur in turri, quae imminet faucibus Ponti Euxini, quam nominant turrim maris Nigri. Dicunt multas naves Germanicas ex ea classe, quam Hispani apud Cantabros instruunt, sive sua voluntate, sive disjectas tempestate appulisse in Angliam, ubi statim fuerunt ita infectae illo vestro aëre haeretico et

Hispanis infesto, ut inde in Zelandiam ad Geusios navigaverint. Bene valet amicos saluta. Viennae, dec. die Julii 1574."[18]

Acest document cuprinde dintâi două detalii prea interesante şi de tot necunoscute de aiurea: 1) că turcii ascundeau oribila pieire a lui Ioan Vodă, occursă contra cuprinsului capitulaţiunii, prin care i se asigurase retragerea la Constantinopole; 2) că Poarta Otomană, pricepând din experienţă necapacitatea lui Petru cel Şchiop, cât p-aci era să trimită în Moldova alt domn, un bătrân numit Alexandru, netrecut în cronicele ţării, dar carele domnise în adevăr prin revoltă vro câteva zile în Moldova tocmai în timpul lui Ştefan cei Tânăr, părintele lui Ioan Vodă, precum arată limpede un document de la Alexandru Lăpuşneanul, din 1560, martie 21, în *Condica* [*moldovenească*], nr. 1015, din Arhiva Statului, pag. 122.

Dar partea fără îndoială cea mai importantă din scrisoarea lui Languet este menţiunea luării Bucureştiului şi a instalării lui Vintilă Vodă pe tronul Ţării Româneşti; două facte de tot omise în

[18] Languet, *Epistolae politicae et historicae ad Ph. Sdnaetum, equitem Anglum*, Lugd. Batavorum, 1646, in -16, p. 160-161.

Paprocki, Isthuanffi, cronica turcă, Gorecki, şi în toţi ceilalţi, dar înregistrate – lucru foarte semnificativ – în înseşi analele muntene în următorul mod: „Când a fost al patrulea an din domnia lui Alexandru Vodă, luând frate-său Petru domnia la Moldova, fost-a poruncit la Dumbravă vornicul şi la toată boierimea Moldovei ca să vină înainte la Focşani. Atuncea Alexandru Vodă încă a ieşit la întâmpinarea lui Petru Vodă frăţâne-său de a făcut ospăţ la sat la Săpăţeni; iar Dumbravă vornicul cu toată curtea Moldovei ei au venit la Petru Vodă să se închine, iar dacă s-au apropiat, ei fără veste au lovit pe Petru Vodă şi pe frate-său Alexandru, gonind pe Petru Vodă până la Brăila, iar Alexandru Vodă a fugit la oraş la Floci: moldovenii încă făcând această izbândă s-au întors la margine la Ionaşcu Vodă. D-aci atunci Ionaşcu Vodă a trimis pe Vintilă Vodă, cu mulţi lotri, ca să fie domn în Ţara Românească; şi a intrat (Ionaşcu Vodă) în cetatea din Bucureşti, şezând acolo 4 zile. Alexandru Vodă încă a trimis pe o seamă de boieri ai lui cu oaste, anume Dragomir vornicul şi Mitrea comisul şi Bratul paharnicul şi Ion paharnicul, de au lovit pe Vintilă Vodă şi pe acei lotri fără de veste, şi atuncea au perit Vintilă Vodă şi acei lotri toţi: şi iar a venit

Alexandru Vodă în scaun în Bucureşti şi a adus în ţară un bir ce i-au zis oaie seacă..." (Vezi „Magazin istoric", t. 4. p. 275).

Epistola lui Languet completează această naraţiune într-un punt esenţial: ea arată, şi o arată numai ea singură, că Vintilă Vodă fu fiul lui Petraşcu cel Bun, şi, prin urmare, frate cu Petru Cercel şi cu Mihai cel Viteaz.

XI
O ISTORIE NECUNOSCUTĂ A LUI IOAN VODĂ

Istoricul polon Starowolski. în *Sarmatiae Bellatores*, § LXXI. zice: „...Magnanimo Ivoniae, Valachiae Palatino, cuius res gestas, in vita Sigismundi primi. Libro quarto, sufficienter descripsimus". Aşadară, el scrisese o biografie a lui Ioan Vodă, pe care o alătură, ca apendice, la opul său despre regele Sigismund I. În adevăr, există de nume o scriere a lui Starowolski, intitulată: *De Rebus Sigismundi Primi Poloniarum Regis Invictissimi virtute et auspicio, gestis; tibri quatuor*, publicată la Cracovia în 1616 in -4; aşa o citează Wiszniewski, t. 8, p. 152; dar însăşi cartea e atât de rară, încât eu unul n-am putut-o găsi nici într-una din bibliotecile cele mari

din Polonia. Nouă ni se pare că Predro se bazează anume pe Starowolski, în acele pasaje, în cari diferește de modul de expoziţiune a lui Paprocki.

XII
STRĂMUTAREA CAPITALEI DIN SUCEAVA LA IAŞI

Heidenstein şi Strykowski afirmă cum că tronul fu strămutat din Suceava la Iaşi de către Alexandru Lăpuşneanul în 1564, pentru că vechea capitală aducea aminte sumbrului principe uzurpaţiunea lui Despota. Heidenstein şi Strykowski fură rău informaţi. Aproape toate crisoavele Lăpuşneanului, după 1564 şi până la 1568, anul morţii sale, sunt datate din Suceava. Cum că însuşi Ioan Vodă găsi capitala acolo, o mărturisesc lămurit Isthuanffi şi Forgacs. Dar lăsând la o parte toate celelalte, două documente păstrate în original în Arhiva Statului ne permit a defini chiar luna strămutării capitalei din Suceava la Iaşi. Iată-le:

1. „Ioan voevoda etc. oze dadoch i vratich gospodstvo mi sviatomu naszemu monastiru taslovskomu selo svoe ne imia Tatesczii na Solonom Taslovia, czto toe selo pravoe kuplenie bilo Petru voevodi i danie viszereczenoe molbi i nepravedno poruszeno bilo nekako, a gospodstvo

mi izobriasztu-mi po istinie, paky pomilovach sviatago chrama v udrezenie vieczno, kako da est s vsem dochodom reporuszeno etc. pis u Soczavi vlato 7080 avg. +Gospodin recze. +Berhiacz logofet uczil. [Iscălitura uricarului:] +Ureche."

2. „Ioan voevoda etc. dali esmi semu Tziganinu na imia Nicola tretaa czast selo ot Bolotesczi, i brod za mlin u Putna, czto on sobi kupil za 120 zlat tatarskich escze pri dni Alexandra voevodi ot Toma i sestra ego Stana i nepot ich Dumitru, koli zaplatil Toma sebie glav, i da est emu i s vsem dochodom, in da sia ne umiszaet pred sim listom naszim, pis u las v liato 7081 ok. 5 +Sam gospodin. + Gulia velikii log. uczil + Popa pis."

Se ştie, că anul, numărat de la zidirea lumii, se începea de la septembre. Din cele două documente de mai sus vedem capitala încă în Suceava în luna lui august, anul 7080, şi deja strămutată la Iaşi în octombre anul 7081: prin urmare, translaţiunea se operă în luna lui septembre, pentru a inaugura începutul anului în nouă reşedinţă. În septembre 1572 Iaşul devenise capitala Moldovei.

FINEA NOTELOR

POST SCRIPTUM
LA A 2-A EDIŢIUNE

În Istoria românilor, t. 3, p. 122—123 *d. Alexandru Xenopol zice că a utilizat pe al meu* Ioan Vodă cel Cumplit, *culegând din el „grăunţii de aur ce trebuie să-i speli îndelung din năsipul râurilor".*

Am cuvintele mele pentru a nu primi o asemenea „spălătoreasă", căci găsesc pe socoteala-i următoarele:

La 1885, d. Xenopol prezentând la premiu cartea sa Teoria lui Rösler, *Academia Română mă însărcinase pe mine cu examinarea acelei lucrări, despre care eu m-am şi rostit atunci în următorul mod:*

„Teoria lui Rösler *este o negaţiune până la probă contrarie. «Dacă nu-mi demonstraţi continuitatea elementului românesc în Dacia lui Traian – zice Rösler – eu neg această continuitate.»*

Bună sau rea, negațiunea se susține pe cât timp nu vine cineva s-o dărâme printr-o sistemă de dovezi. Această sistemă trebuie să cuprindă cel puțin una din două:

1. Sau noi fântâni istorice, descoperite în urma lui Rösler:

2. Sau studiul comparativ al limbei române, în care se cuprinde întreaga neîntreruptă istorie a naționalității noastre, începând de la colonizare și până astăzi.

Ei bine, pe de o parte d. Xenopol n-a descoperit contra lui Rösler nicio nouă fântână istorică, ci numai sucește pe cele de mult cunoscute, ba încă mai adesea le întrebuințează după citațiunile altora, fără a le fi supus unei proprii critice directe; pe de altă parte Domnia Sa nu e nicio fărâmă de linguist, și chiar fuge de linguistică, iar când cutează a se apropia de ea – comite erori nemaipomenite.

Iată de ce, rezumându-mă în două cuvinte, cartea d-lui Xenopol are puțină valoare științifică; iar dacă o vom privi numai ca operă literară – e scrisă așa și așa" (Vezi „Analele Academiei Române", seria II, tom. 7, secțiunea I, pag. 182).

Peste câţiva ani, la 1893, d. Xenopol concurează din nou, ba încă de astă dată la premiul cel mai mare, prezintând Academiei o Istorie a românilor *în şase tomuri. Raportor nu eram eu, ci d. Vincenţiu Babeş, care – competinte cum este în materia istorică şi literară – propunea cu căldură încununarea celor şase tacâmuri de păpară tachigrafică. Luând parte la dezbaterea raportului d-lui Babeş, eu am ţinut atunci o lungă cuvântare, din care „Analele Academiei" (seria II, tom. 15, p. 249, 250) au publicat un fel de scurt rezumat, şi în care am arătat că:*

„1. Cartea d-lui Xenopol este de o extremă superficialitate;

2. Îi lipseşte fondul, cunoştinţa izvoarelor şi critica;

3. Însuşi stilul e foarte negles, chiar agramat."

Faţă cu aprobarea d-lui Vincenţiu Babeş şi cu dezaprobarea mea, a urmat o cădere la 1893 ca şi la 1885.

De aci rezultă că pentru Ioan Vodă cel Cumplit *se cere o spălătoreasă ceva mai vrednică decât d. Xenopol.*

CUPRINS

IOAN VODĂ CEL CUMPLIT 5
NOTE 293
POST SCRIPTUM LA A 2-A EDIȚIUNE ... 347

Scanare și prelucrare digitală

de

Anonim

și

CAT Graur

Antwerpen 2026